

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Gorm Benzon

Gamle danske trapper

Det Benzonske Forlag

Gamle danske trapper

I denne serie er tidligere udgivet

Gamle danske døre, oktober 1979

Gamle ovne i Danmark, april 1980

Gamle danske lofter, november 1980

Gamle danske vinduer, september 1981

Gamle danske kaminer, april 1982

Gamle vægbeklædninger i Danmark, april 1983

Gammelt dansk bindingsværk, oktober 1984

Gamle danske tapeter, 1986

Gorm Benzon

Gamle danske trapper

Det Benzonske Forlag

Gamle danske trapper
Copyright © Det Benzonske Forlag
København 1987

Tekst, akvareller og tegninger: Gorm Benzon
Farveplancher og øvrige fotos: Stig Benzon
Tilrettelæggelse: Aalborg Stiftsbogtrykkeri A/S
Bogen er sat med Times og trykt hos
Aalborg Stiftsbogtrykkeri A/S

ISBN 87-88850-99

Indhold

Forord	7
Lidt om trappens anatomi	9
Trapper og stiger	14
Ramper og runde tårne	21
Murenes skjulte trapper	26
Kirkelige trapper	47
Trappesymboler og symbolske trapper	91
Spindeltrapper og svelletrapper	99
De fine fritstående spindeltrapper	120
Hovedtrapper landet rundt	128
De ydre trapper af sten	171
Ordlister	190

Forord

Rangstigen vil man forgæves søge i denne bog, men ellers skulle de fleste former for stiger, trapper og ramper være repræsenterede. Vi betragter trapper fra oldtid og middelalder og arbejder os frem gennem tiden til omkring midten af forrige århundrede, dog sender vi enkelte udløbere ned i dette århundrede, nemlig hvor det drejer sig om særlige trappe-traditioner, der er ført videre.

De fleste forfattere vil vist medgive mig, at bøger er væsener med et vist eget liv. Som alle organismer har de det med at vokse og gro, og hvis de kan se deres snit dertil, tager de magten og expanderer ud over det planlagte omfang. Den forfatter, der har agtelse for sit emne, er i nogen grad nødt til at bøje sig for bogens krav til ham.

Denne bog om trapper har lagt sig en god del ud undervejs, for emnet viste sig at eje langt flere spændende facetter, end man på forhånd kunne vide. Hvem tænker således over, at trapper har deres egen psykologi, og at de spiller en ikke uvæsentlig rolle med hensyn til samfundets struktur, samt at diktatorer med stort held har betjent sig af dem i folkeforførerisk øjemed.

Og når en bog stiller krav om udvidelse, er det en lykke for forfatteren, hvis der hos udgiveren er lydhørhed over for dette, hvilket der i udpræget grad har været hos Kreditforeningen Danmark med hensyn til »Gamle danske trapper«.

Eftersom de fleste huse rummer en trappe – stor eller lille – må trappen kunne gøre krav på en vis interesse i dens egenskab af væsentligt arkitektonisk led. Alligevel er der ikke megen selvstændig litteratur at finde om

danske trapper. Hovedsageligt drejer det sig om fodnoter i bøger om anden arkitektur, og derfor har det indtil nu været meget vanskeligt for interesserede at få samling på emnet. N.J. Israelsens fortræffelige lille bog »Vindeltrapper af træ i Danmark« omhandler alene disse.

Det er således mit håb, at denne bog vil vise sig at udfylde et tofnum, og det er i samme forbindelse glædeligt at konstatere, at der har været stor interesse for den måde at opdele arkitektur på, som er kommet til udfoldelse i Kreditforeningen Danmarks skriftserie om gammel dansk bygningskultur, hvor hvert enkelt bygningsled, dets funktion, udformning og udvikling er beskrevet.

Som altid har man i mange private hjem og institutioner vist os megen imødekommethed med hensyn til oplysninger og i forbindelse med optagelser af fotos til bogen. Fotograf Stig Benzons og jeg vil gerne hér udtale vor varmeste tak til de mange kirketjenere og præster, der velvilligt har lånt os nøglerne til deres kirke samt til følgende, der i særlig grad har medvirket til løsning af forskellige opgaver, eller har gjort det muligt for os at løse dem:

Hendes Majestæt Dronning Margrethe II.

C. greve Ahlefeldt-Laurvig, Hjortholm, Claus greve Ahlefeldt-Laurvig-Bille, Egeskov, Ditlev greve Ahlefeldt-Laurvig, Stensballegaard, Axel greve Ahlefeldt-Laurvig-Lehn, Hvidkilde, godsejer Peter Andersen, Overgaard, godsejer Julius Frederik Arenfeldt, Sæbygaard, kammerherre Henrik Berner, Clausholm, Peter greve Bernstorff, Gjesinggaard, Henrik baron Blixen-Finecke,

Hesselagergaard, godsejerne Margarete og Hans Georg Bruhn, Skovbølggaard, godsejer Carl Henrik Castenschiold, Borreby, godsejer Ivar Cederfeld de Simonsen, Brahesborg, direktør Poul E. la Cour, Trudsholm, kammerherreinde Caritas v. Folsach, Gjesinggaard, pastor Frost og Frue, Sjørring, dr. Jutta Glüsing, Flensborg, godsejer Preben Garth-Grüner, Sparresholm, Bogforlaget Gyldendal, København, godsejerne Kirsten og Henrik Haubroe, Nr. Wosborg, godsejer Børge Hinsch, Bækkeskov, skovrider C.E. Holck, Krengerup, Eiler lensbaron Holck, Holckenhavn, Knud Johan Ludvig lensgreve Holstein Ledreborg, slotsbesidder Marie Elisabeth Høgsbro, Dronninglund, pastor Folmer Johansen, Stege, Niels baron Iuel-Brockdorff, Valdemars Slot, præsident for Landbrugsrådet, godsejer H.O.A. Kjeldsen, Lerkenfeldt, Lilly grevinde Knuth, Krengerup, tømremester Helge Kragelund, Faur-skov, pastor J.C. Hedegaard Kristiansen, Nyborg, godsejer Einer Lange, Ørbæk-lunde, købmand Vagn Larsen, forhen Buderup-holm, godsejer Margrethe Honnens de Lichtenberg, Bidstrup, godsejer fru Suzanne Ludvigsen, Fjellebro, pastor Aage Kofoed Mikkelsen, Skuldelev-Selsø, proprietær S. Møller, Marsvinlund, godsejer Rolf Viggo de Neergaard, Gunderslevholm, godsejer Karl Christian Nielsen, Nørholm, civilingeniør docent Jørgen Nielsen, København, kirketjener Niels Nielsen og Frue, Manna, godsejer fru Anne Catharine Nissen, Ballegaard, godsejer fru Dorthe Nissen, Serridslevgaard, godsejer fru Else Maria Petersen, Nakkebølle, pastor Søren Poulsen, Kerteminde, Ellen Marie grevinde Reventlow og Claus greve Reventlow, Hverringe, Alice baronesse Rosenkrantz og Hans baron Rosenkrantz, Rygaard, Anna-Elisabeth lensgrevinde Schaffalitzky de Muckadell, Arreskov, stiftsforvalter skovrider Vilhelm Peter greve Schulin, Aastrup Kloster, overinspektør Erik

Skov, Nationalmuseet, museumsdirektør Jørgen Slettebo, Sønderborg, godsejer Carl-Erik Knut Stjernsvård, Sövdeborg, pastor Marius Storgaard og Frue, Dybbøl, bankdirektør Alex Brask Thomsen, Overgaard, Irene lensgrevinde Wedell, Frijsenborg og Wedellsborg godser, pastor Christen Vester-gaard, Gjøel, pastor Merete Nedersee Vester-gaard-Hansen, Valløby, Der Landesmuseumsdirektor des Landes Schleswig-Holstein dr. Gerhard Wietek, Slesvig og dr. Paul Zubek, Slesvig.

Endvidere: De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg, Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, Herregårdsmuseet, Valdemars Slot, Hindsgavl Slot, Jyllands Herregårdsmuseum, Gammel Estrup, Kronborg Slot, Købstadsmuseet Den gamle By, Aarhus, Kunstakademiet, Charlottenborg, Middelfart Museum, Museet Den gamle Gaard, Faaborg, Museet på Glimmingehus, Museet på Sønderborg Slot, Odense Bys Museer, Roskilde Kloster, Rundetårn, Sandbjerg under Århus Universitet, Statshospitalet, Augustenborg, Städtisches Museum, Flensborg, Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, Gottorp, Støvringgaard Kloster, Vemmetofte adelige Jomfrukloster, Visborggaard Slot og Aastrup Kloster.

En særlig tak til arkitekt M.A.A. Torben Olesen, Det særlige Bygningssyn, der har været faggransker på bogen samt til Kreditforeningen Danmarks direktør, Erik Haunstrup Clemmensen, og afdelingsleder, informationschef Egon Kolbo, uden hvis velvillige forståelse og interesse denne bog aldrig havde set dagens lys.

*Stig Benzon, fotograf.
Gorm Benzon, forfatter.*

Lidt om trappens anatomi

Denne bog har trapper som emne, og hvad kan man vel derfor gøre bedre end først at fastslå, hvad en trappe er, hvoraf den har udviklet sig, og hvad den er sammensat af.

Trappen er et arkitektonisk led, via hvilket der skabes forbindelsesmulighed mellem højere og lavere planer i et bygningsværk, eller med hvilken der for gående skabes adgang til at vinde frem over en brat stigning i terrænet. Trappen synes i nogen grad at have udviklet sig af stigen, og som denne består den enkleste trappe af træ alene af de to sidestykker – vanger – på hvilke trinnene er lagt i udsavede hak eller i hvilke de er tappede eller notede ind.

De trin, vi træder, hedder i flertal trinene. Dem vi træder på, kan derimod i flertal have konsonantfordobling, så det altså bliver til trinnene. Og da det må være at foretrække med så få muligheder for misforståelse som gørligt, vil jeg vælge at skrive trappetrinnene med to n'er, så det altid er klart, hvorvidt der er tale om den trædende eller om det betrædte.

De fleste trapper har to vanger, men ikke alle. Der findes trapper – gerne ret smalle – der nøjes med een vange anbragt under midten af trinnene. Disse må så være gjort ekstra godt fast, for at de ikke skal vippe ned til en af siderne, når de betrædes.

Den sidste type trapper er udviklet af klatrestangen, og enhver, der har forsøgt at bevæge sig opad på et tov eller en flagstang, véd, at udøvelsen af slige aktiviteter kræver så betydelig udfoldelse af råstyrke og adræthed, at en meget betragtelig del af menneskeheden simpelthen vil se sig afskåret fra at nærme sig højderne på den måde.

Anbringes der imidlertid med jævne mellemrum små tværgående stave, øges fremkommeligheden kendeligt, og man har en primitiv stige.

Trapper adskiller sig fra stiger derved, at medens stigen har ribber bestående af rundstokke eller ganske smalle staver, der er tappet ind i vangerne eller fastgjort uden på disse, har trappen, når den er stillet op og klar til brug, ret brede, horizontalt stillede trin.

Nu er stiger for det meste til at flytte rundt med, trapper derimod er det sjældent, fordi de er for store og for tunge, men man kender et krydsningsprodukt – en stige, som foruden de to vanger har to ben. Disse kan være faste eller til at klappe bagud og fixere i en hensigtsmæssig vinkel, så de danner støtte for vangerne og tillader stigen at stå oprejst, uden at den skal hælde mod en væg etc. Her kan trinnene omend smallere, så dog være orienterede som på en trappe, og man kalder da produktet en trappestige.

Ved et trappeløb forstår man et trappestykke med en uafbrudt række trin, og en trappe, der går lige ud og altså har to rette vanger, kaldes en ligeløbstrappe. Skal den imidlertid nå fra en etage til en anden, vil den ofte blive uhensigtsmæssig lang eller ubehageligt stejl, og derfor vælger man ofte at spare lidt på pladsen eller at fremme bekvemmeligheden ved at lade trappen knække eller svinge rundt, så den får flere løb.

Dette kan gøres på forskellige måder afhængig af, hvor megen plads, man har til sin rådighed. Der kan, hvor løbene mødes, indskydes en platform, og hvor pladsforhold og økonomi har muliggjort en statelig tre- eller fireløbstrappe, vil der være indskudt to eller

Trappe på Augustenborg slot. Det er en tre-løbstrappe, hvor man efter tre stigende løb afbrudt af reposer, når op til en hovedrepos. Trappen har som gelænder en brystning hvis gennem-brydninger er bueberigede parallellogrammer. Det åbne rum i midten kaldes durchsichten, og vangen, som vender ind mod den, og hvori trinnene er skåret ind, kaldes forvagen, medens vangen ud mod væggen kaldes bagvagen. For oven afsluttes gelænderet af en håndliste.

tre platforme. De er gerne kvadratiske og benævnes reposer. De giver mulighed for et lille hvil under opstigningen og gør således trappen mere overkommelig. Samtidig er de velegnede til anbringelse af skulpturer eller anden prydelighed ude i hjørnerne.

Hvor trapperummet er smalt, har man måttet klare sig med toløbstrapper med to parallelle løb. Der indskydes da mellem løbene en rektangulær repos. De reposer, der ligger i plan med etagerens gulve, kaldes hovedreposer.

Hvad enten trappeløbene omslutter en

kerne, eller der er et åbent rum i midten – en durchsicht – så kalden den vange, der er nærmest kerne eller durchsicht, forvagen, og den der er fjernest, bagvagen. Det kunne måske synes nærliggende at skrive, at bagvagen er den, der ligger op ad væggen, men mange trapper har ingen vægforbindelse, de støttes i stedet af stolper eller bæres af bjælker.

I en ligeløbstrappe er der ikke tale om for- og bagvange.

Der kan være grunde til, at man helt har udeladt reposer og i stedet ladet trappen svinge rundt, hvor der er hjørner. Der er så trin hele vejen op, og i svingene må de være skæve – smallest ved forvagen, bredest ved bagvagen. De er ikke så behagelige at gå på, men trapper af den art ses ikke sjældent som køkkentrapper i gamle etageejendomme. De er også anvendt, hvor der kun er tale om en så beskeden højde, at det ikke tjener noget særligt formål med en repos – f.eks. fra stuen i en villa og op til førstesalen. Hvis trappen svinger 90 grader, kaldes det en kvartsvings-trappe. Halvsvingstrappen svinger 180 grader, så de to trappeløb kommer til at ligge parallelle.

Oversiden af et trin kaldes grunden, og hvis der er lukket mellem to trin med et bræt sat på højkant, benævnes brættet stødtrin. For det meste vil trinnenes kant gå et lille stykke ud over stødtrinet, og dette stykke kaldes trinfremspringet. En trappes stigning er lig med højden af stødtrin og tykkelsen af trin. Udtrin er stedet, hvor man fra en repos går ud på trappeløbet. I hjørnet mellem trin og stødtrin kan være anbragt en lille liste, den kaldes platliste.

Formentlig ældre trapper afsluttes ofte ved, at vangen drejer ud i en snirkel eller spiral, hvilket kaldes en vangesnirkel, den hviler da på en klods, som går ud i forlængelse af det nederste trin, og et sådant trin kaldes et klodstrin.

En tænkt linje, som går op midt gennem trappens trin, kaldes dens ganglinje. Hvis trinnene er lagt i retvinklede indsnit på vangerens overside eller på klodser påsat vangerne, kalder man trappen opsadlet. Det er en konstruktion, man især finder ved gamle trapper. Det mest almindelige er dog, at trinnene er stemt ind i vangerne, så disse på oversiden har et jævnt fald.

Mange mennesker forveksler vindeltrappe og spindeltrappe: Om den første er at sige, at den svinger i et cirkulært – sjældnere et ovalt forløb. Den vinder sig op, og den har

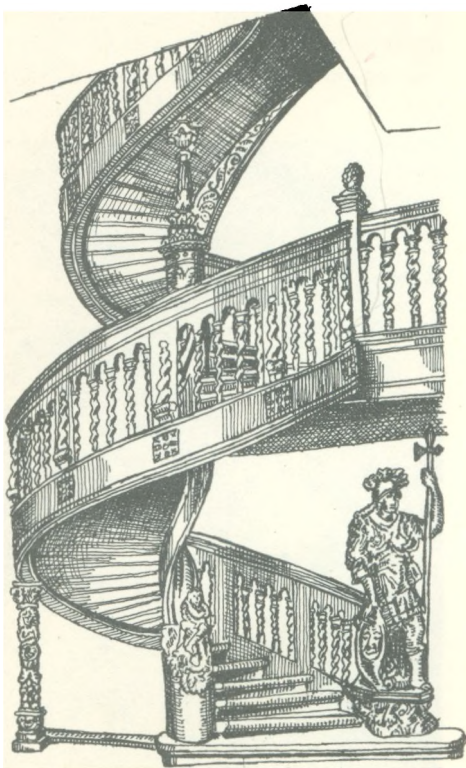

Baroktrappe med balustergelænder, – såkaldte dokkebalustre og firkantede mæglere som afslutning for hvert afsnit. Der er tale om en toløbs-trappe. Håndlisten er meget svær og bred. Vemmetofte.

en for- og en bagvange som bærende konstruktion for trinnene. I midten vil der ofte være en durchsicht, men åbningen kan være fyldt ud.

Mægleren kan også være udformet som en volutrullet vangesnirkel. Her ses en i skønvirke-stil. Grindsted Hotel.

Kombineret trappe fra Danzig ca. 1725. Den er for nedent spindeltrappe – med »akse« - og for oven vindeltrappe – uden akse. Medens spindeltrappen har bagvange og ingen forvange, har vindeltrappen både for- og bagvange. Gelænderet er her en brystning med snoede tremmer, som næppe kan kaldes balustre. En martialske figur fungerer som mægler. Spindeltrappens bagvange er understøttet af en kvindeherme. Spindelen er med snoede håndliste-profiler og slutter oventil i et lille spir – en fiale. Stilen er barok.

Spindeltrappen har aldrig forvange, men den kan undertiden have bagvange. I stedet for forvange er der måske en kerne – en spindel – som trinnene er tappet ind i. Spindelen kan imidlertid også udgøres af trinnene selv, der så i den ende, der vender ind mod midten, har fået en særlig udformning, f.eks. med udtungninger, som, når trinnene lægges oven

på hinanden, udgør ligesom en kerne, ned ad hvilken profiliribber danner deres proptræk-kersnoninger, og disse ribber fungerer som håndlister. – Det siger sig selv, at i sådanne trapper er trinplankerne, der ligger lige oven på hinanden, meget tykke, de benævnes også sveller, og trappen svelletrappe. Man har spindeltrapper af såvel træ som af sten.

Både spindel- og vindeltrapper har skæve trin, smalle inderst og brede yderst. Især spindeltrappens trin kan inde ved spindelen være så smalle, at foden næppe kan finde støtte på dem. For at råde bod herpå, kan de være til-delt en fremadbuget forkant på spindelsiden.

Skæve trin, som de bruges i svingende trapper, kaldes vendetrin. Sådanne ses undertiden brugt også i lige trappeløb, hvor der kun er ringe plads og stigningen stejl. Man sætter da trinnene, så der på den samme side kommer skiftevis en bred og en smal ende. Bevægelserne ophæver da hinanden, så trappen ikke kommer til at svinge, men der bliver bedre plads at træde på, når trappen bruges rigtigt.

De fleste trapper har et gelænder, nogle kan opvise to. Gelænderet består af en håndliste, som hviler på udsavede, drejede, kantede eller udskårne balustre. Ofte overgår den nederste eller de to nederste balustre – en på hver side – de øvrige i både størrelse og pragt. Man kalder dem mæglere.

Disse mæglere kan skabe det indtryk, at de er solide stopklodser for gelænderkonstruktionen, men i virkeligheden er deres praktiske betydning ringe, da håndlisten bæres af de enkelte balustre, der enten er tappet ned i vangerne eller – ved opsadlede trapper – i trinnene. I stedet for balustrene kan der som støtte for håndlisten være et panelværk – et brystværn – eller et gitterværk.

Det er så at sige altid på forvangen, der er gelænder, på bagvangen kan det bedre undværes, og på smalle trapper er det næsten altid udeladt dér, fordi det ville optage for

megen plads. Mange spindeltrapper indsat i et trappetrån har intet egentligt gelænder, derimod kan der langs væggen gå et tov fastholdt i nogle øskener, men som regel vil der være tale om en senere tilkomst. Profilerne på spindelen, der kan tjene som håndliste, er allerede nævnt. En anden løsning på problemet kan være et tov, der er fastgjort for oven på trappen ved spindelens afslutning, og som simpelthen hænger ned og følger spindelens omdrejninger, så man kan holde i det under op- og nedstigning. Ikke mindst ved meget trange spindeltrapper er dette en almindelig

brugt anordning, men bekvem er den såvist ikke.

En kejsrertrappe eller dobbeltløbstrappe har T-form og består af to ligeløbstrapper, der går ned fra hver sin side og mødes i en repos, hvorfra igen en ligeløbstrappe vinkelret på de andre, går ned. Det er en statelig, men på vore breddegrader sjældent set konstruktion.

En fritrappe er en trappe, der går uden på huset, og bildinger er rifler eller riller nedhugget i stentrin, for at disse ikke skal være for glatte at gå på.

Trapper og stiger

Trapper og stiger er meget gamle foreteelser: I middelhavslændene forstod man allerede i oldtiden til fulde at gøre brug af trappekonstruktioner til forskellige formål, og dér har mange af trapperne takket være de gunstige klimatiske forhold og de velegnede materialer, man havde rådighed over, holdt sig op til vore dage. Om vi herhjemme i særlig stort omfang har gjort brug af trapper i oldtiden, er nok tvivlsomt, i hvert fald er ingen bevarede. I middelalderen derimod, har trapper ikke været sjældenheder i Danmark.

Hvor man havde fortifikatoriske anlæg såsom store volde, var det naturligvis ønskeligt, at disse var stejle og utilgængelige på den side, der vendte mod fjenden. Derimod måtte de være let bestigelige på den side, som forsvarerne skulle betjene sig af, så der hurtigt kunne føres friskt mandskab, våben etc. frem, og at løbe op af en stærkt skrånende jordvold var sandelig ikke lykken, især da ikke, når regn, sne eller is havde gjort den fedtet eller glat, så man næppe kunne stå fast. Her var trappe-trin simpelthen en nødvendighed, og man har vel stort set lavet dem, som man gør det den dag i dag, når stejle stigninger skal gøres tilgængelige: Med passende mellemrum lagdes nogle hele eller én gang flækkede småstammer, foran hvilke der nedrammedes pløkke i jorden, så de ikke trillede væk. Bag dem fyldtes der så op med grus og sten, så der blev trin at gå på. Og selvom træet forlængst er rådnet bort, kan man endnu enkelte steder på gamle voldanlæg ane skygger af sådanne gamle trin-konstruktioner.

Udkigs- og da iøvrigt også forrådspladser, hørte med til de fleste beboelser, og det enkleste var at anbringe udkigsstadiet i et træ,

ligesom mange madvarer var bedst i sikkerhed, når de opbevarede højt til vejrs. Der kunne skaffes adgang til træet ved, at man satte en stige med vanger hen til det, men lige så ofte klarede man sig med at hugge nogle trin ud i stammen eller at pløkke nogle tværstaver fast til dem som ribber eller trin.

Konstruktionen med tværrubberne viste sig at være ganske udmærket, hvis ikke man var for tung til bens, og den blev tillige brugt til løse stiger. Man kunne kalde dem stolpestiger, men ellers var navnet gerne stormstige, fordi de fandt anvendelse ved militære aktioner:

Når soldater skulle storme en fæstning, var det nødvendigt hurtigst muligt at komme op på volden eller muren, så forsvarerne ikke hele tiden havde frit skud til én fra deres beskyttede, ophøjede stade. Og naturligvis kunne stiger af almindelig konstruktion med to vanger, sådan som vi kender dem den dag i dag, anvendes. De havde også den uomtvistelige fordel, at man under opstigningen kunne holde den ene hånd fri og fatte om skjold eller sværd med den. Til gengæld kunne det være vanskeligt at få dem til at stå fast, hvis grunden, de hvilede på, ikke var nogenlunde jævn, og det var ret let oppefra at få tag i en af ribberne og vippe stigen ud, så de opstormende faldt baglæns ned.

Stormstigen havde en forsvarlig krog øverst, som kunne slås fast i volden, palisadeværket eller fæstningsmurens krone, og for nedden gik den over i et par vidt skrævende ben, så den fik form som et omvendt Y. Denne afslutning var nødvendig, for ellers risikeredes det, at stigen vendte rundt, når nogen sprang op på den. Det var langt vanskeligere

Våben for adelslægten v. Bredow med det øverste af en entre-, eller stormstige i skjoldet.

at få tag i enkeltstigen og vippe den ud, og dens svageste punkt var, at der måtte holdes fast med begge hænder under opstigningen, så angriberen var forsvarsløs, indtil han havde fået fodfæste på vold eller mur.

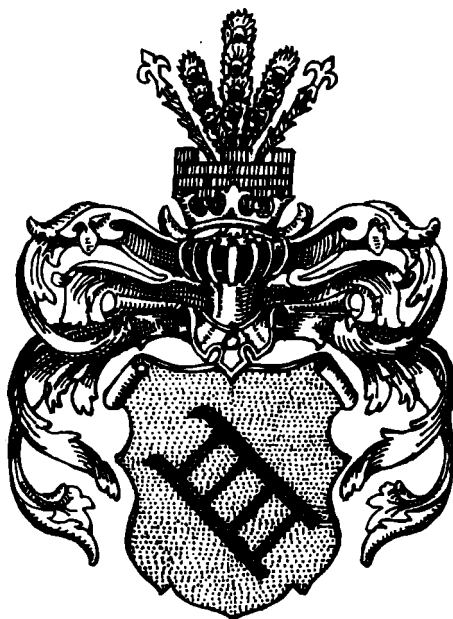
Der er næppe bevaret sådanne enkelte stormstiger, men alligevel kan vi danne os et udmærket begreb om, hvordan de så ud: Dels kendes der fremstillinger af dem fra bl.a. middelalderlige *illuminerede* håndskrifter, og de optræder i forkortet, stiliseret udgave på nogle af vore gamle adelsvåbener, således hos en gren af slægten Skram samt hos Bredow, Bryning og Fasti.

I middelalder og renæssance brugte våbenbærende slægter ofte talende våbener mindende om særlige begivenheder i slægtens historie, og hvis nu en families første våbenbærende mand f.eks. havde fået ridder-slaget, fordi han havde udvist særlig tapperhed ved under stormen på en fæstning i spid-

sen for sine folk at løbe op af en stormstige og tiltvinge sig adgang til murkronen, ja, så var det vel ret nærliggende at mindes begivenheden ved i det våbenskjold, han kom til at føre, at sætte en stormstige.

Stormstiger med to vanger er brugt af bl.a. slægterne Tornekran, Nist, Fredberg og Lüt-zow. Disse sidste har været de mest konsekvente, for medens stigen er at finde i skjoldet, har man som hjelmfigur anbragt et stykke af en fæstningsmur med tinder.

Men tilbage til den enkelte stige: Den kan endnu iagttages enkelte steder, f.eks. på nogle af vore gamle stubmøller, hvor stjærten tillige fungerer som adgangsstige til mølleriet. Der er da slået trin på den og føjet et gelænder til. Man ser det bl.a. på Frilandsmuseet i Sorgenfri på den flotte mølle fra Karlstrup på Sjælland, der går helt tilbage til 1600-årene. Stjærten, der rager et godt stykke ud og skråt

Slægten v. Lüt-zow bærer en dobbelt stormstige i våbenet og en murkrone på hjelmen, – sikkert et minde om en fæstningserobring.

nedad, så dens spids næsten når jorden, var en nødvendighed, for ved at drive den til en af siderne, kunne hele møllehuset på dets stub drejes efter vindretningen. Man måtte så for-tøje stjärten omhyggeligt eller på anden måde gøre den forsvarligt fast, så møllen blev stående i den ønskede stilling.

Enkeltstiger er blevet brugt ret sent som adgangsmiddel til høløfter, eller når man skulle op på høje hølæs. Der er næppe heller tvivl om, at sådanne stiger endnu anvendes hist og her i Europa. Under fjernere himmelstrøg er de ganske almindelige.

Stammen med indhuggede trin var også en hel del brugt og kunne især finde anvendelse i huse med kraftige stolpekonstruktioner inden døre. En sådan stolpetrappe var bl.a. nyttig derved, at den overhovedet ingen

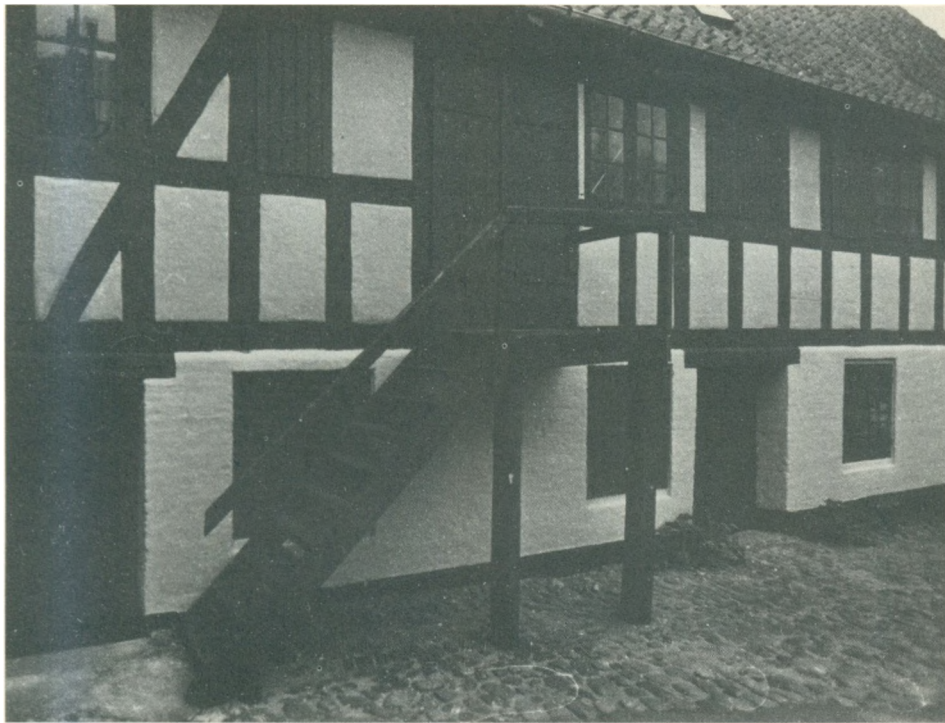
En ældgammel tårnstige eller trappestige med svære vanger og indskårne trin samt en senere påsat håndliste. Rygaard.

plads optog, hvilket kunne være særdeles nyttigt i fortidens trange boliger. Samtidig gjorde den, at adgangen til de øvre stokværk i et hus ikke blev alt for let, hvilket kunne have nogen betydning med hensyn til beboernes sikkerhed.

Sådanne stolpetrætter har sikkert engang været at finde i adskillige endnu stående middelalderlige huse. I dag refterer der i Danmark og Sverige kun een eneste, og den kan ses i Ekeskog kirkes middelalderlige klokkestabel i Västergötland. Her er der ganske simpelt på den ene side af den svære midterstolpe indhugget nicheformede trin, hvori der er plads til spidsen af en fod. På stolpens modstående side er kanterne tildannede som håndlister, og man kan således uden alt for stort besvær klatre op. Derved har man sparet alle stige- og trappekonstruktioner af mere pladskrævende art.

Synderligt bekvemme er sådanne stiger eller trætter selvsagt ikke, og folk har ikke haft hænderne frie til at bære med. Morsomt nok kunne det problem imidlertid af og til løses ved hjælp af en anden stige – en bærestige. Den minder en god del om en almindelig lille stige, men ca. to trediedele nede på den er der en vinkelret udgående platform – et gulv. På det kunne ting finde støtte, hvadenten det nu drejede sig om brænde, klæder, en sæk eller en bunke hø. Et par stropper spændtes om godset, så det ikke faldt af, og ved hjælp af nok et par stropper fæstnet to steder til hver vange eller evt. til et par af stigeribberne, kunne stigen svinges op over skuldrene og bæres på ryggen. På den måde kunne ret betydelige byrder bæres af en enkelt mand, og forhen var bærestiger eller rygstiger anvendt en del på vore breddegrader, og især i bjergegne, hvor det er rart at have hænderne fri, når man går, bruges de stadig.

Forbindelse mellem to etager i et hus via stolpe er endnu ikke gået helt af brug. Nu om

Udvendig primitiv, stolpebåret trappe op til lagerrum i en gammel fåborgensisk købmandsgård. Sådanne trapper havde man almindeligt op til middelalderens huse, og mange af dem kunne trækkes ind om aftenen.

stunder er det dog mestendels i nedadgående retning, folk betjener sig deraf. På brandstationer etc., hvor mandskabsrummet er beliggende på første sal, er der ikke tid til at løbe ned af trappen, når alarmen lyder. I stedet springer man hen til et hul i gulvet og glider ned af en stolpe eller stander.

Stiger med to vanger kan være med gennemstukne ribber, de kan også være opsadlede, således at ribberne er naglede eller pløkkede fast til vangerens overside. For at give en opsadlet stige større stabilitet, valgte man undertiden at skære vinkelformede hak ind i vangerne, så ribberne fik et fremspring at hvile på.

I nogle middelalderlige huse var indgangen på første sal, simpelthen fordi det var alt

for risikabelt at have den i stueetagen, og det kunne endda hænde, at man kunne komme op til indgangen via en stige, der hver aften blev trukket op og lagt i sikkerhed inden døre. Man kunne tro, at det var noget, der udelukkende gjorde sig gældende for befæstede huses vedkommende, men det var sandelig almindeligt også i byernes større købmandsgårde, og f.eks. i Visby på Gotland, hvor der er bevaret mange middelalderlige stenhuse, fremgår det af bygningsspor, at sådanne stigeindgange har været almindelige.

En del jydsk kirker – ikke mindst i Himmerland, på Salling og Mors – har udvendige fritrætter eller stiger som adgang til klokketårnet.

Naturligvis er ingen af disse trætter eller

Trappe op til Visborg kirkes tårn. Den er af nyere dato, men holdt i en gammel tradition.

stiger middelalderlige, de har måttet udskiftes flere gange siden tårnets opførelse, og det er sandsynligt, at de fleste af disse adgangsredskaber skønt såre enkle så dog nu er for fine. Oprindeligt har der næppe været tale om andet og mere end en stige af simpleste slags, sådan som man endnu har det på Resen kirke. Tilføjelse af gelænder og udskiftning af ribber med rigtige trin, som det ses på Vester Velling, Fur, Hvidbjerg og Ørslev Kloster kirker skyldes nok senere og mildere tider, for sådanne konstruktioner kan umuligt trækkes indenbords i tårnet. Yderligere bekvemt er det blevet på f.eks. Øster Bjerregrav og Visborg kirker, hvor der er tilføjet en repos foran døren.

Langt fra alle forskere er enige om, at disse højtliggende indgange til kirketårnene skyldes forsvarsmæssige hensyn, selvom det vel må siges, at det vil være vanskeligt at finde

Trappen op til Sjørring kirkes tårn bæres af fire kraftige stolper og har repos for oven.

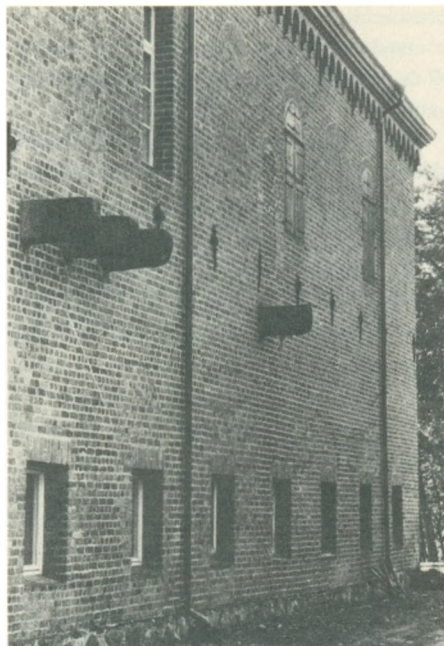
andre rimelige begrundelser. Man kunne forstå det, hvis tårnrummet i hvert tilfælde var indtaget til kirkerum, men det er ingenlunde altid sket.

En trappe udvendig på huset kaldes en fritrappel, og åbne fritrapper havde deres fordele set fra et forsvarssynspunkt, oppe fra huset havde man nemlig frit skud mod fjender, der forsøgte at forcere en sådan trappe. Gik den vinkelret ud fra muren, kunne bueskytter i huset gøre sig gældende. Gik den parallelt med muren, kunne store sten og varme sager hældes ned i hovedet på fredsforstyrrelserne. En repos foran døren lod sig måske klappe op, så trappen endte blindt, ligesom der forekom reposer med faldlem.

Især ældre mennesker havde ikke let ved at bevæge sig op af de stejle og ubekvemme fritrapper og stiger, og hvis det regnede og sneede, var det sandelig ingen fornøjelse at

skulle klatre op i første sals højde eller derover og være udsat for elementernes rasen. Og selvfølgelig var det udmærket, at man kunne ramme en fjende, der var på vej op af trappen, men tænker man sig på den anden side, at voldsystemet til en borg var blevet besat af en fjende, og at de flygtende forsvarere søgte at nå op i sikkerhed i stenhuset via fritrappen, ja, så var den jo sandelig også fri i den kedelige betydning, at fjenderne på volden havde alle muligheder for at få enhver, der viste sig på trappen, på kornet.

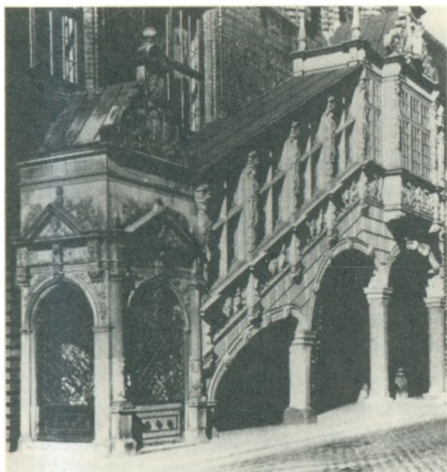
Derfor begyndte man at kasse fritrapperne inde. Eksempler på en sådan praksis kan ses på gamle norske træhuse. Og havde man alligevel fritrappen planket ind, kunne man lige så godt tage skridtet fuldt ud og mure uden om den, så man fik et trappehus. En ligeløbs-trappe, der skal nå op til første sal, er en ret vidtløftig affære, og at bygge et trappehus, hvori den kunne rummes, vinkelret ud fra huset, var bestemt ingen god idé. Derfor lod man gerne trappe og trappehus ligge parallel med ydermuren, og selv dette kunne være noget upraktisk, fordi trappen kom til at dække over vinduer m.m. Sådanne trapper er

Stenbjælker, der engang har båret svale- og trappekonstruktioner. Sövdeborg, Skåne.

da ej heller bevaret i Danmark, hvorimod man har en del af dem i Tyskland, bl.a. kan det gamle rådhus i Lübeck opvise et fornemt eksempel i renæssancestil.

Alt er her af sten, og i stedet for træstolper som bærende elementer, har man anbragt piller og en stigende *arkade*. Indgangen til trappen er indefra gennem en ødselt udsmykket karnap, der, som hele trappen, er af sandsten. Vinduesåbningerne på dens to sider udfyldes af det mest udsøgte smedejerns-gitterværk, og de er rundbuede. Over buerne er der *frontoner* samt øverst en svungen gavl. Selve trappen er helt lukket, og i stedet for balustre på trappens side, er der anbragt et brystværn – en brystning – med rigt skulpterede prytplader indsat. Trappesiden indeles i fag af hermer, og indgangsrepose for oven har svungen gavl. Den oprindelige trappe var fra 1594, den var imidlertid i 1894 blevet så

Den berømte udvendige renæssance stentrappe i Lübecks gamle rådhus.

brøstfældig, at der ikke var andet at gøre, end at erstatte den med en ny, som imidlertid indtil de mindste detaljer er en tro kopi af den gamle.

Om de udendørs pragttrapper skal senere skrives. Her bør nævnes, at middelalderens udvendige stiger og trapper kunne udbygges med svalegange langs husets væg eller mur, og at der igen fra reposer og svalegange kunne opgå nye trapper, så huset tilsidst nærmest så ud, somom det var omgivet med byg-

gestilladser. Den fulde udbygning fik typen med de såkaldte verandahuse, som er meget almindelige i Øst- og Sydeuropa. Dekanhuset på »Kulturen« i Lund, er udstyret med en del af denne trapperigelighed. Dets oprindelse går tilbage til de tidlige 1300-år, men kun dele af det er bevaret, og de er endda flyttede til det nuværende sted, nogle rekonstruktioner har ligeledes måttet foretages, og den udvendige trætrappe er ikke fra middelalderen, dog har originalen troligt nok set sådan ud.

Ramper og runde tårne

I huse er det naturligvis fortræffeligt med trapper, som forbinder planer beliggende i forskellig højde med hinanden, men der kan også være forhold, hvor en trappe ikke rigtig gør fyldest, og hvor det er nok så bekvemt med en anden konstruktion – en rampe, som er en jævnt skrånende, trinløs flade.

I mange gamle købstadsgårde og på herregårde havde man store tønders med drikke og andre sager liggende i de kølige kældre, og tønderne kunne meget vel være så tunge, at de ikke uden videre lod sig løfte. De måtte ruller afsted. Hvis de derfor skulle op fra kælderen, var rulning således den eneste mulighed.

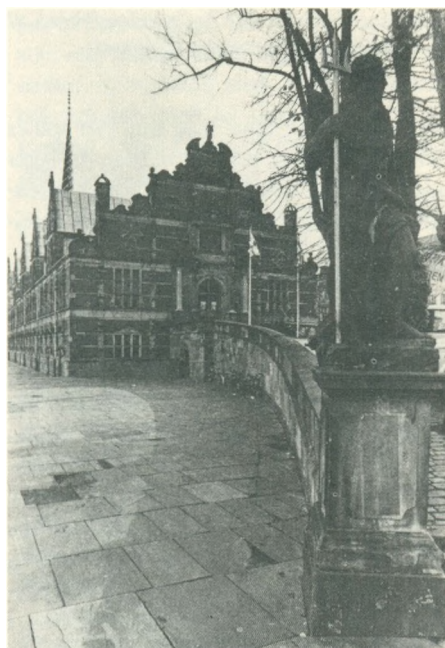
Man kan ikke godt rulle tønders op af en trappes trin, og derfor indførtes den udmærkede kældertrappekonstruktion med trappe-trin i midten og på hver side eller i hvert fald på den ene, gerne lidt forhøjet over trinnene, en rampe. På dette stykke kombinationsarkitektur kunne tønders ruller, og skubberne fik sikker grund under fødderne på trappedelens trin. Siden har rampetrapper fundet anvendelse ved cykelkældre.

Også i fæstninger brugtes ramper en hel del, når der skulle flyttes rundt med kanoner og andet sværere skyts eller trilles med krudtønder og ruller med kanonkugler.

En rampe, som de fleste kender, fører op til vestenden af Chr. IV's »Børsen« i København, hvor der i gavlens andet stokværk er en bred indgang med en fornem portal. Med Børsens funktion i dag, kan man ikke sige, at rampen har nogen synderlig praktisk betydning, men det havde den, da huset blev bygget i årene mellem 1619 og 40, Børsen var da et købmandscenter, hvor der i den underste

etage var pakrum til alskens varer og for oven diverse butikker og kontorer, hvortil der ofte skulle bringes store mængder varer op. – Danmarks første indendørs butikcenter, hvor man kunne gå fra bod til bod i tørvevej. Det eneste, der manglede, var kasseluser og sød muzak. Jovist, fjerde Christian var i mangt og meget en fremsynet mand.

En rampe kan være ligeløbende, og så optager den en god del plads, hvis den skal bringe os et anseligt stykke til vejrs som f.eks. ved Børsen, for stigningen kan ikke være så

Børsrampen fører op til bygningens førstesal, hvor der engang var handelsboder, og hvor det kunne være rart at have gode tilførselsmuligheder for forskellige varer.

Kokkenborg er Varbergs underjordiske »rundetårn«, der skruer sig ned fra fæstningskronen til kanonstillingerne i bastionen Gråmunk.

brat som på en trappe med trin. Her spiller det ikke den store rolle, fordi rampen ligger udendørs, skal den derimod placeres indendørs, vil den i ligeløbende form aldeles dominere huset.

Af samme grund valgte duelige arkitekter undertiden i stedet den løsning, at lade rampen vinde sig op som en snelegang. Det er ikke mange gamle konstruktioner af den art, vi kan prale med herhjemme – faktisk er der på nudansk område kun een, nemlig snelegangen i Rundetårn, som Chr. IV. lod påbegynde i 1637, og som stod helt færdigt i 1643.

Han tog dog tilløb til dette majestætiske bygningsværk nogle år i forvejen, nemlig engang mellem 1610 og 20, hvor han lod bastionen »Gråmunk« i fæstningen Varberg i Halland udbygge og forbedre med bl.a. en snelegang.

Varberg-snelegangen adskiller sig fra den i Rundetårn bl.a. derved, at den skruer

sig nedad i jordens dyb i stedet for at gå i højderne. Den fører nemlig fra bastionkronen ned til kasematterne med kanonstillinger.

Snelegangen, der er 2,5 meter bred, er udelukkende bygget af tegl og vinder sig om en svær kerne, som i sit indre er hul. I gammel tid var den åben oventil, og i dens sider var der små vinduer, som imidlertid siden er tilmurere, men stadig anses som nicher eller blændinger. Gennem disse vinduer modtog den ellers helt lukkede snelegang en smule lys. I dag henligger den i bælgmørke.

Den hule kerne kaldtes på hollandsk Koker, fordi den kan minde lidt om et pilekogger, og hele anlægget kom følgelig til at hedde »Kokerburg«, hvilket siden er fordansket til det mere festlige »Kokkenborg«.

Snelegangens gulv er uden trin, derimod falder det tøndehvælvede loft trinvis – i afsæt – man kan sige, at hvert trin er en hvælving for sig, og sådan byggemåde kaldes da også »stigende hvælvinger«, de forekommer specielt i gotiske spindeltrapper, men Chr. IV. havde da også livet igennem det bedste forhold til gotik, og mange af hans bygninger har umiskendelige gotiske træk.

Gennem Kokkenborg, som for oven har to indgange, der forener sig i sneglen, kunne soldater hurtigt marchere ned til kasematterne eller op fra dem. Der var plads til at køre med kanoner, og var de for tunge til, at mennesker kunne slæbe dem, var der intet i vejen for at lade nogle spand heste levere trækraften.

Moderne bilister, der kører op fra underjordiske parkeringskældre ad snegle, der i princippet er ganske mage til Kokkenborg, bør sende gamle kong Christian en venlig tanke, for selvom der andre steder i Europa fandtes spindeltrapper, der gik ned i jorden og snelegange, der gik til vejrs i tårne, var han vist den første, der kom på at lægge en køresnegl ned i jorden.

Man kalder også de store snelegange for ridesnegle, og enkelte af dem er endnu beva-

ret rundt om i Europa, men de fleste er forlængst gået til:

Slottet i Amboise ved Loire, ligger højt hævet over byen og dens veje. Som det i dag fremtræder, opførtes det af Karl VIII omkring 1500, og selvom situationen forsvarsmæssigt var den bedst tænkelige, bød den sandelig også på visse problemer. Man måtte have anlagt veje, der førte op til slottet, så tilførslerne af fourage m.m. var sikret, og vejene måtte være lette at forsvare.

Den løsning på problemet, som man bestemte sig for, var to svære tårne, som er beliggende nogenlunde over for hinanden på hver sin side af borgplateauet. Det ene kaldes *la tour des Minimes*, det andet *Hurtault-tårnet*, og de er begge med en bred sneglegang, så der både kan rides og køres i dem. Samtidig kan forsvarende soldater gennem de høje, smalle, rundbuede vinduer, beskyde en fremtrængende fjende.

Et andet sted, hvor en ridesnegl er bevaret, er i det firkantede *Belvedere-tårn* i Vatikanet. Tårnet med sneglen opførtes for pave Julius II. ved arkitekten Donato Bramante ikke længe efter, at tårnene i Amboise var rejst. Indvendig er tårnet rundt, og sneglens konstruktion er overmåde fin og elegant. Der er således i midten en bred *durchsicht*, så der altså er tale om en »vindelsnegl«. Dens forvange bæres af søjler, der står lige over hinanden, så trykket fra den tunge rampe føres ned i grunden og sneglen ikke »slår sig«. Det er en hel indføring i arkitekturens herligheder, man får, når man bevæger sig op ad denne sneglegang: For neden er de bærende søjler således *doriske*, i det midterste stokværk er de *ioniske* og endelig for oven *korintiske*.

Denne sneglegang er med sin lyse og forfinede konstruktion så ubestridt den mest avancerede i Europa, og den er – som det belevent udtrykkes – bygget af hensyn til Vatikanets ridende gæster.

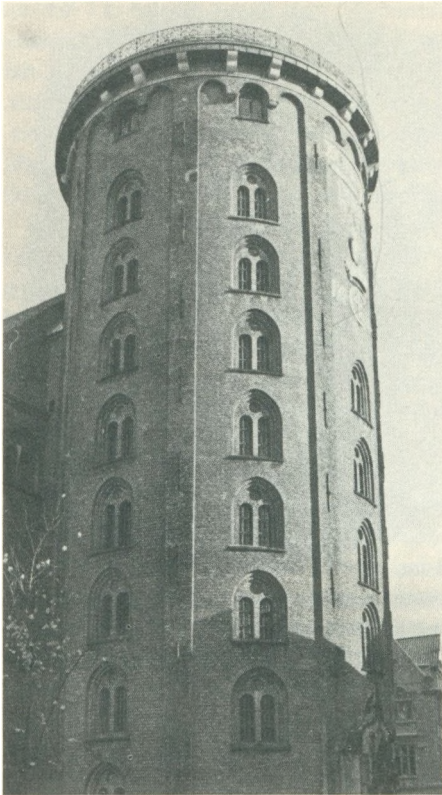
Også tyskerne betjente sig af tårne med

ridesnegle, man finder således et i *Schloss Hartenfels* ved Torgau, som tildels opførtes 1532-36 for kurfyrste Johan Friedrich, det kaldes »*Flaschenturm*«, og for at nå ind i det, måtte man krydse gennem østfløjens port-hvælv. Ridesneglen går op til andet stokværk, og vinduerne i tårnet sidder parvis og er skråt stillede, så de følger ridesneglens stigning.

Kurfyrst August af Sachsen ombyggede i 1572 et gammelt jagtslot, *Lochau* kaldet, og til ære for sin hustru, Anna, der var datter af Chr. III. af Danmark, kaldte han det *Annaburg*. I den indre slotsgård lod kurfyrsten rejse et stort rundt tårn med ridespindel, således, at han kunne nå op til sine gemakker på hesteryg. Sagen var nemlig, at i fornemme huse var stueetagen forbeholdt tyendet, medens herskabet beboede *beletagen*. Man kunne derfor ikke uden videre ride lige til døren, men denne ulempe kunne altså afhjælpes af en ridesnegl. Chr. IV. har utvivlsomt som ung besøgt *Annaburg*, som iøvrigt står endnu, og et andet sted, hvor han stiftede bekendtskab med en ridespindel, var hos kurfyrst Johan Georg af Brandenburg, hvis slot i Berlin han gæstede i 1595.

Dette slot forsvandt allerede omkring år 1700, men man véd alligevel en hel del om, hvordan det så ud, og dets tårn med ridesnegl havde en del lighed med *Rundetårn*, det var cylindrisk og havde murede *lisener* samt en flad afslutning med galleri oventil. Selvom det således nok kan se ud til, at Chr. IV. lod sig inspirere af dette byggeri, faldt han dog ikke for fristelsen til – som i Berlin – at sætte skrånende vinduer i sit *Rundetårn*. Han holdt sig i stedet til de smukke, ligestillede vinduer, der forskydes lidt, så de trods alt følger sneglegangen.

Medens *Kokkenborg* har stigende hvælvinger i den gotiske manér, har *Rundetårn* et glat tøndehvælv, der forløber ubrudt hele vejen op, en ganske elegant konstruktion, der minder mere om romansk arkitektur. I det

Rundetårn er et af Københavns vartegn. Det er et meget spændende bygningsværk, – måske vort lands største brandtrappe, – eller rettere, spindel.

hele taget er der mange romanske træk ved Rundetårn – de rundbuede biforievinduer, hvor to selvstændige, ens, sidestillede vinduer er omsluttet af den samme niche. Ligeledes virker liseneme, der bryder cylinderformen og oventil forbindes med en rundbuefrise, ret romanske.

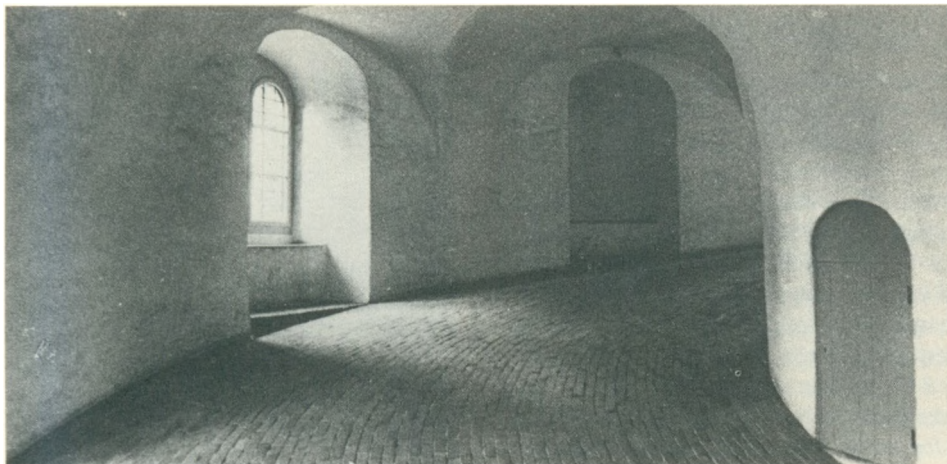
Man skal imidlertid ikke tro, at disse lisenener alene er til pynt: Fra dem udgår de svære murankre, der går igennem murværket og hjælper med til at bære den tunge ridesnegl, og liseneme gør netop muren ekstra kraftig og bæredygtig, der hvor de er anbragt.

Somme anser Rundetårn for at være et lidt naivt bygningsværk uden elegance og præget af noget forvirrede stilbegreber. Der henvises bl.a. til indgangens portal i yppigste bruskbarok og den unægteligt noget monstrøse indskrifttavle med en rebus forfattet af kgl. mæjstæt selv. Den slags tavler hørte imidlertid nu engang renæssancen og bruskbarokken til, og hvad portalen angår, så afviger den godnok fra den strenge helhed, som den imidlertid befrugter og festliggør på en så befriende måde, at den bør være fjerde Christian tilgivet. Ja, faktisk fortjener han al mulig ros for denne dristighed.

Sneglen i tårnet skruer sig tilvejs i otte omdrejninger, og det sagdes, at kongen ville køre op i tårnet til det observatorium, han havde ladet indrette på dets top. Han var blevet ældre og lidt tung til bens. Det synes dog somom disse planer er blevet skrinlagt, for sneglen stopper ret brat og uden de store muligheder for at vende et køretøj, og det sidste stokværk må tilbagelægges via en trang trappe. Men en ridesnegl var og blev det, og det kan nok undre, hvad man egentlig skulle med en sådan i et kirketårn, som Rundetårn jo i realiteten er, al den stund, det er knyttet til Trinitatis kirke, som Chr. IV. ligeledes lod påbegynde i 1637, uden at han dog nåede at blive færdig med den i sin levetid. Den kunne først indvies i 1656.

Tårnet blev således først færdigt, og hvorvidt kirkebygningen kom til ganske at følge de planer, som Chr. IV. havde haft, er ikke til at vide. Der er imidlertid det specielle ved kirken, at den har et overstokværk, hvori der oprindeligt var bibliotek, og fra femte omdrejning i Rundetårn er der indgang til denne etage, medens der fra sjette er indgang til loftet. Måske var det tanken, at kirken skulle have været noget højere.

Der vil da være en fornuftig mening med tårnets store sneglegang, for bøger og arkivalier er kostbare, men tunge sager, og i til-

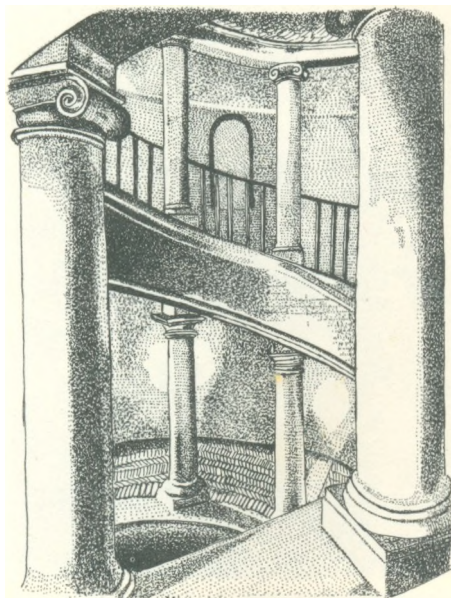
Ad Rundetårns lydefri sneglegang red czar Peter den Store, men det siges, at han blev distanceret af sin kejserinde, der kørte samme vej i karet.

fælde af brand, kunne man hurtigt bringe dem ud i tårnet og ned i sikkerhed, netop på grund af den rummelige sneglegang. Det er således tænkeligt, at Rundetårn har tjent bl.a. som nødudgang for biblioteket, og selvom man nok har måttet klatre til vejrs med de tunge astronomiske instrumenter det sidste stykke vej, så har det dog alligevel været rart at kunne køre dem op gennem tårnet så langt, snelegangen rakte.

Den slags spekulationer gjorde czar Peter den Store sig ikke, da han d. 2. oktober 1716 gæstede Rundetårn sammen med czarinaen. Han var ganske klar over, at dette var en ride-snegl slet og ret, og det siges, at han var så begejstret for den, at han red op og ned samfulde tre gange på en »Russisch Hæst«. Dette er sikkert og vist, men det er tænkeligt, at vi bevæger os ind på skrønernes overdrev med beretningen om, at czarinaen sandelig i forvejen var kørt til tops i en vogn forspændt med seks heste. I hvert fald findes der ingen sikker dokumentation for, at dette virkelig er sket.

Rundetårn har – ligesom Kokkenborg – en hul kerne, og i den skal mange sælsomme sager fra tid til anden være smidt ned, bl.a. en

vaskeægte gammel trolddomsbog, en cyprianus. Men da man for nogle år siden brød ind i kernen, var bogen desværre forsvundet.

Den berømte Belvedere-ridesnegl i Vatikanen. - En høflighed over for ridende gæster.

Murenes skjulte trapper

Nogle af de interessanteste trapper, vi har herhjemme, finder vi gemt af vejen i de tykke mure i middelalderlige huse. De fleste af dem vil selvsagt være i kirker, da der ikke er ret mange andre middelalderlige stenhuse af betydelig størrelse bevaret.

Man betjente sig i romansk tid af såkaldte kasse-mure, hvilket vil sige, at der byggedes en yder- og en inderskal af tilhuggede kvadre eller teglsten, og rummet mellem de to skaller opfyldtes med murbrokker, marksten etc. gerne opblandet med mørtel, så det hele brændte sammen til en fast masse, der var næsten lige så solid som murskallerne.

Kassemur i Kalø slotsruin. Strykket udfyldt med marksten i mørtel kaldes murlivet, og deri kunne der nok blive plads til smalle trapper.

Sådanne mure kan være en god del over to meter tykke, så der afgives rimelig plads til et trappeløb inde i murlivet.

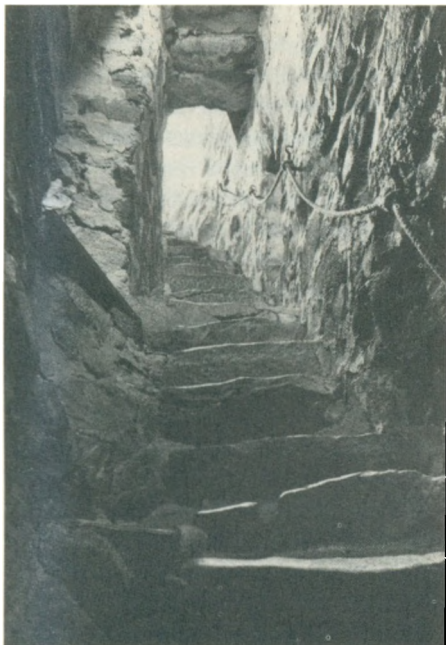
Der var flere fordele ved en sådan trappe: Udefra kunne ingen se, hvor i huset, den var beliggende, og en angribende fjende vidste derfor ikke, hvor han skulle sætte ind mod muren. Indvendig var det bekvemt ikke at have en trappe stående i vejen i de trods alt beskedne rum, og endelig bød murlivstrappen på ganske gode muligheder for at undslippe, hvis man befandt sig højere oppe i huset, og en ildebrand brød løs, for ilden nåede ikke ind i trappeskakten, hvorimod den hurtigt kunne gøre kål på et bjælkelag.

Når man læser gamle skildringer af krige, angreb af røverbander etc., ser man, hvordan folk søgte hen til stenhuse, hvoriblandt kirkerne, for at komme i sikkerhed, så der var virkelig en grund til, at vore middelalderkirker fik så tykke mure, som tilfældet er.

De bornholmske rundkirker var alle tillige fæstningsværker og et helt eldorado hvad angår romanske murlivstrapper. Der er vel ikke den helt store afveksling, hvad typerne angår, men hver eneste trappe har dog sit særpræg. Siderne er gerne af groft tilhugne blandingsten, det er således tilfældet i den største af kirkerne, Østerlars kirke.

Fugerne mellem stenene er ikke glattet særlig grundigt efter, og i loftet spænder store blokke fra side til side. I århundreder er trinnenes rå overflade blevet slidt af fødder, så de omsider har opnået nogen glathed.

Lyset fra små glughuller falder ind og kan et sted oppe i trappens dunkle forløb stå næsten blændende skarpt, for så at zig-zagge ned gennem trappeskakten ved at reflekteres fra

Der er en egen tidløs stemning over de dystre mur-livstrapper i Bornholms rundkirker. Her er det trappen i Østerlars kirke.

side til side og sagteligt aftage i styrke, alt imens det i forskellige vinkler beskinner fremvendte, skrånende flader og lader bagudvendte henligge i skygge. På den måde opbygges hele landskaber med bjerge, sletter og dale på sidernes knudrede massiver. Det er et sted, hvor tiden vel spores i lysets kommen og gåen, men hvor den forvandles til en statisk rytme. Man ville ikke blive synderligt forbavset, hvis en før-reformatorisk præst i munkekutte og med klaprende sandaler kom én i møde, eller hvis gamle bornholmske bønder med allehånde skarpe og spidse redskaber og våben i hænde kom myldrende i gåsegang, for fra kirken at værgе sig mod hærgende sørøvere eller indtrængende tropper.

I alle rundkirkerne er indgangen til mur-livstrappen i koret, og trappen forløber op til kirkens øvre etager.

I Olskirke er indgangspartiet til mur-livstrappen ret særpræget: I korets sydvestre hjørne er der en ganske stadselig udvendig trappe, hvor nogle kileformede sten er lagt som vendetrin, hvilket har været nødvendigt, da trappen ellers blev alt for stejl at gå på. Under denne indgangstrappe er der et lille rum med en halv hvælving, hvor forskellige effekter kan opbevares.

Indgangen til mur-livstrappens første løb er gennem en smal, rå tilhugget åbning, og trappen, der nu er med meget uregelmæssige trin, fortaber sig op i muren. Der er ikke tvivl om, at kirkernes mur-livstrapper har ansvaret for ikke så få forstuede ankler.

Trappen går på det nedre stykke ret op og drejer så skarpt ind på anden etage. Dette kan

Den ret elegante opgang til mur-livstrappen i Olsker kirke på Bornholm, er opbygget næsten af lutter vendetrin.

undre, fordi der på ydermuren i hjørnet mellem kor og skib står en udbygning meget min-dende om et trappetårn. Forklaringen på dens tilstedeværelse er, at murlivstrappen i næste etage slynger sig næsten gennem den egentlige ydermur i en halvcirkel, og murtyk-kelsen ville da blive for ringe. Med den halv-runde udbygning er man kommet uden om denne skavank.

I Nylars kirke er det forsvarsmæssige stærkt betonet: Et stykke oppe af trappen er der en rundbuet døråbning, som har kunnet aflukkes med en dørfloj, og denne har igen kunnet blokeres med en svær tværbom, hvor-til der endnu er huller i murværket på begge buens sider. Også i denne kirke har man fryg-tet, at murlivstrappen skulle svække murens styrke, thi man har gjort muren meget tyk-kere, hvor trappen forløber.

I Nykirke er overgangen mellem skib og kor, hvor trappen går i muren, forstærket med en halvbueformet murpille, som går helt op til taget, ligesom der er anbragt to firkan-tede, halvhøje stræbepiller, men de er nu kommet til på et senere tidspunkt. Trappen forløber ellers nogenlunde lige i murlivet.

Loftet over trapperne har måttet gøres særdeles solidt, så man ikke risikerede, at murlivets fyldmateriale ved rystelser eller sætninger skulle frigøres og rutche ned i hovedet på dem, der færdedes på trappen.

I nogle tilfælde har man valgt at lægge til-huggede blokke tværs over gangen, men de måtte naturligvis være ret lange, ligesom der hørte en mængde til. En anden mulighed var at lægge kortere blokke krydsvis, hvilket skete på den måde, at der for enden af trappe-rummet lagdes en svær blok tværs over og godt forankret i muren. Derpå en lige så lang skråt ud fra muren og hen til midten af tvær-blokken. Fra den anden side kunne så en halvt så lang blok lægges op, så den støttede på midten af blok nummer to og så fremdeles hele vejen op. Hvor blokkene er fint lagt, kan

de nedefra minde om en fletning. Endelig kunne der lægges godt fæstnede blokke eller plader halvt over, så de mødtes på midten.

Aa kirke har et stort, kraftigt tårn med næsten kvadratisk grundflade. Det kan frem- vise ikke mindre end to romanske murlivs- trapper. Den ene af dem er en ligeløbstrappe med indgang fra tårnrummets nordøstre hjørne, og det var altid bedst med en indven- dig indgang til trappen, da for mange udven- dige døre også gav for mange angrebspun- ter. Der har været fremsat teorier om, at trappen oprindelig var planlagt som en spin- deltrappe, fordi der er en del vendetrin i den, men de er nu nok blot lagt der, for at gøre den mere fremkommelig.

Loftet over trappen er her bygget af sten- plader liggende kant mod kant. Døråbningen ind til trappen er retkantet og et meget jævnt arbejde ligesom resten af trappen.

I sydturen ligger en noget yngre romansk trappe, og om man nu generelt var blevet bedre til at bygge trapper, eller man blot har haft en særlig dygtig stenmester ved hånden, skal være usagt: Allenfals er denne trappe et langt mere elegant stenhuggerarbejde, og den rundbuede døråbning ind til trappen er opbygget af tre kilesten, der er faldede for neden.

Trappeløbet begynder ikke straks. Man kommer først ind i et lille forrum med tøndehvælv. Selve trappen er en spindeltrappe på det nederste stykke, og oprindelig har spin- delen ført helt op til næste etage, men alle- rede i middelalderen har man af en eller anden grund opgivet denne konstruktion, har afbrudt den, borthugget trappeskakten, muret ud og er i stedet gået videre med en ligeløbstrappe allerede efter en kvart omdrej- ning af spindelen.

Det værste var snart, at alle trinnene var tilhugget som spindeltrappetrin. Man fik dog genanvendt dem ved at lave en vendetrins- trappe af dem. Resultatet blev ganske godt,

og når man har vænnet sig til fitnessen, er trappen ikke ubehagelig at gå på. Loftskonstruktionen er som ved den ældre trappe, og begge går de op til det første loft over tårnrummet. Derefter fortsætter kun det sydlige trappekompleks, og ligeledes i næste afsnit begyndes der med et lille stykke spindeltrappe, der så ændres til ligeløb, så forløbet bliver nærmest som et spørgsmålstegn.

Blandt de bornholmske murlivstrapper bør vi endelig betragte Sct. Bodils kirkes. Den har indgang i den søndre mur helt mod øst, og muren er gjort meget tyk, for at den kan rumme trappen, som udmærker sig ved at have to indgange, nemlig en fra våbenhuset og en fra tårnrummet.

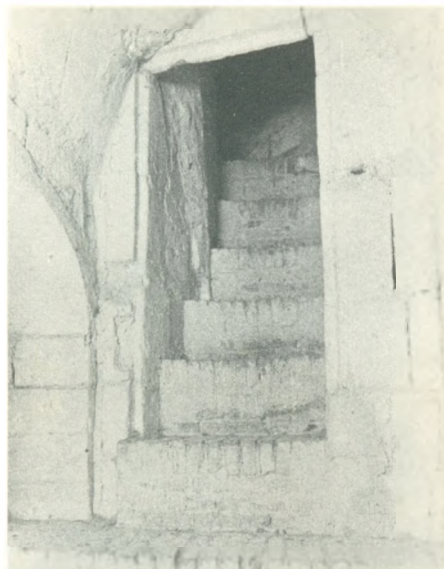
Indgangene fører ind til en lille forhal. Åbningen til våbenhuset var til stede allerede i middelalderen, men den dækkedes af våbenhusets mur, da dette opførtes i senmiddelalderen. Først i forbindelse med en omfattende restaurering og udvidelse af kirken i 1911, blev døren genåbnet, og det viste sig, at den var meget smukt udført med fine kam-satte sten.

Døren til det fri lod sig oprindelig spærre med en dørløse og en bagved liggende bom, hvortil hullerne i muren er bevarede.

Fra det lille tårnrum forløber trappen op gennem muren som en ligeløbstrappe, der ved tårnets vestmur krummer over og forløber et lille stykke i denne, indtil den når tårnets andet stokværk, hvor den munder ud. Og således fortsætter trappen op gennem tårnets etager. Der begyndes i sydøstre hjørne hver gang og endes et stykke inde i vestmuren.

Et af de besynderligste huse i Danmark er kirken i Store Heddinge på Stevns. Den er opført i 1200-årene og er utvivlsomt en kongebygget kirke. I den tårnlignende korbygning er der vel murede spindeltrapper, som leder op til en gang, der fører koret rundt, og til hvilken seks søjlebårne arkader står åbne.

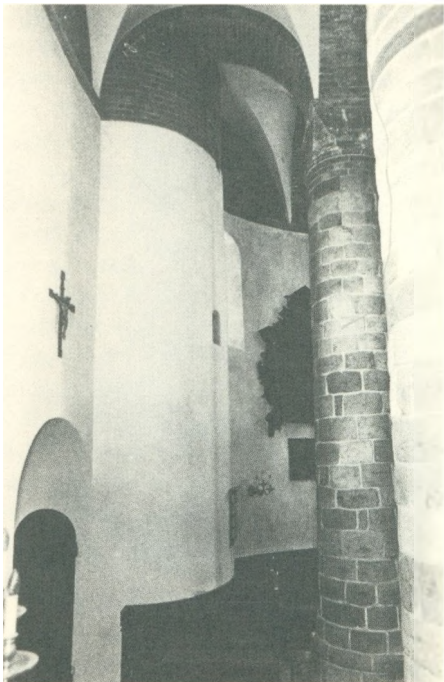
Dette må nødvendigvis lede tanker hen

I Store Heddinge kirkes kor går der skjulte murlivstrapper og gange.

på, om ikke murlivstrapperne i virkeligheden har et vist slægtskab med træhusbyggeriet. Trapperne forløb her sædvanligvis uden på huset og førte op til en svalegang foran et loft, hvorefter betegnelsen loftshus opstod. Ofte indplankede man disse trapper for at gøre dem mere bekvemme at færdes på om vinteren, og måske også for at kunne lukke dem af for uvedkommende med en dørløse for neden. Man havde dem som ligeløbstrapper, men også spindeltrapper forekom, der er således bevaret en unik spindeltrappe fra begyndelsen af 1500-årene på den såkaldte Ornässtue i Dalarne i Sverige.

Store Heddinge-kirkens murede gang med gallerier har påfaldende lighed med loftshusenes svaler, og man kan bestemt ikke udelukke, at det slet og ret er en tradition fra træhusbyggeriet, der er overført til stenhuse. Der er intet urimeligt i denne antagelse, thi på tidlige engelske stenhuse er man endog gået så vidt, at der på murværket i sten omhygge-

Spindeltrappen i Bjernede kirke har nødvendiggjort et halvt trappetårn inde i kirken.

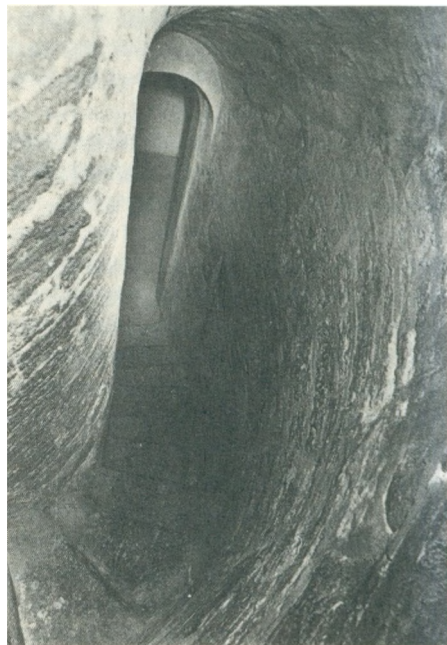
ligt er efterlignet træhusenes hér ganske overflødige konstruktionsled.

At St. Heddinges galleri har haft en forsvarmæssig betydning og har tjent som vægtergang, synes ret sikkert. Bag den – over koret – ligger et rum kaldet »elverkongens kammer«, der kan have været såvel mandskabsrum som arsenal.

Korbygningen rummer mange hemmeligheder: Flere steder er der små tøndehvelvede rum, og en halvrund apsis, der kun giver sig til kende inde i kirkerummet, er omsluttet af korblokken. Ved at anbringe den således, er det undgået, at der kom svage steder på ydermuren. Dertil har korets ekstremt tykke mure så kunnet give plads til nogle mindre kamre. »Klintekongens kammer« er et af dem, og det ligger i nordmuren med indgang

fra koret, hvorfra fører en ligeløbstrappe med et par brede indgangstrin, men ellers ganske smal, op i østmuren til en stump gang, der leder ind til et vinkelformet kammer beliggende dels i øst- dels i sydmuren. Det menes, at disse kamre oprindelig har tjent som opbevaringssteder for kirkens kostbarheder samt måske som sakristi. Rummene har for oven tøndehvelv, og gulvet er af simple sten. Der er nogle få *smigede* lyshuller, der netop på grund af smigingen udmærket kan have gjort tjeneste som skydeskår.

Hvad angår vægtergangene, så er de smukt tøndehvelvede i bedste romanske manér og murede i kalkstensblokke. Galleriernes søjler med *terningkapitæler* er ligeledes af kalksten. Ved siden af den militære betydning kan galleriet også have fungeret i forbindelse med visse rituelle handlinger. Ved særlige kirkelige fester var det således ikke usædvanligt, at

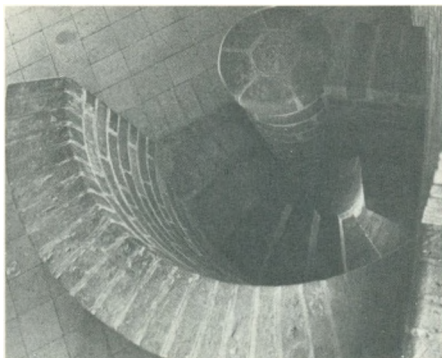
Bjernede kirkes murlivs-spindeltrappe med den vældige mægler.

der basuneredes ud mod de fire verdenshjørner, og til sådanne formål var arkaderne særdeles velegnede.

Sjælland har også en enkelt rundkirke, nemlig Bjernede mellem Ringsted og Sorø. Dens spindeltrappe er dels indbygget i selve ydermuren bag det senere våbenhus, dels forløber den i en næsten halvcirkulær udbugning, der går ind i selve kirkerummet. Trappen går det første stykke ret ind i muren, til den er kommet i passende dybde, så svinger den og danner en opadstigende spiral. Samtlige trin er af kampesten, og medens deres ene ende er fastmuret i muren, støder den anden mod den keglestubformede kerne eller mæglerspindel, som for neden har en tykkelse på ikke mindre end en meter, hvorefter den opad aftager i tykkelse, så den tilsidst er »kun« ca. 40 cm. tyk.

For at forstå grunden til, at man i Bjernede har valgt en mæglerspindel, der er så ekstremt kraftig for neden, må man huske på, at der er tale om en forsvarskirke, og at et af de væsentligste angrebsvåben i tiden omkring 1150, hvor kirken opførtes, var rambukken. I en sværere udgave bestod den af en vogn med et træstativ på, og i det stativ var selve rambukken – en vandret stillet, kraftig træstamme med metalforstærkninger om enden – ophængt i stropper, så den kunne svinges frem og tilbage af de betjenende soldater. Den dreves således gang på gang mod muren på det angrebne hus, og faktisk skulle der overordentlig svære og velbyggede mure til for at holde stand overfor en sådan attack.

Et trapperum i muren ville naturligvis altid gøre den svagere det pågældende sted, men dette kunne i nogen grad afhjælpes, hvis man brugte en trappe med mæglerspindel og trin i eet stykke, for trinnene virkede da som ribber. Hvis det var svelletrin, hamredes de blot ud af leje, men når de stødte an mod en svær mæglerspindel, forplantede den slaget til de modstående trin, der førte det ud i en ny,

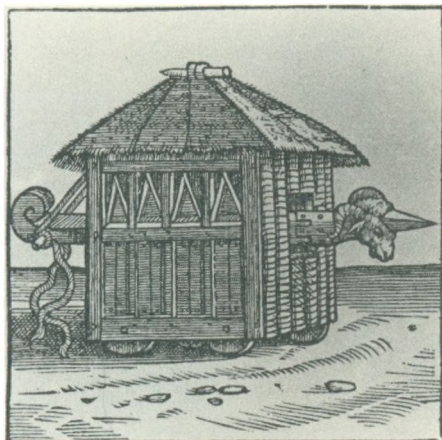

Bjernes smukt murede spindel set oppefra.

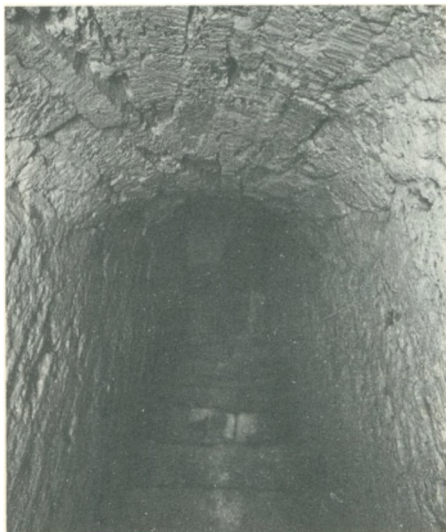
svær mur med god udsigt til, at det derved løb kraften af sig, så det ikke forvoldte syn-derlig skade. Højere oppe på muren, hvor rambukke ikke kunne nå, var det ej heller nødvendigt med så svær en mæglerspindel.

Rundkirken i Thorsager på Djursland har en trappe, der minder en del om Bjernes, den er dog hverken så høj eller så kraftig.

Der går sagn om, at Staby kirke i Vestjylland engang har haft et prægtigt romansk tårn, som siden forsvandt og erstattedes af det nuværende senmiddelalderlige, og en trappe viser, at der er noget om snakken.

Rambuk i rullende hus og med vædderhoved.

I Veng kirke finder man i de tykke frådstensmure flere gange og trapper, bl. a. denne trappe, hvis trin nu er partielt af teglesten, men hvis sider og tøndehvælvede loft er af frådsten eller kildekalk.

Trappen ligger i skibets nordvestre hjørne, og i dag fører den op til loftet i det senmiddelalderlige tårn, men før den tid gik den utvivlsomt op til den romanske forgænger, der rejste sig over skibets nuværende vestende, som dengang var fundamentet for tårnet. Det nuværende tårn er lagt som forlængelse til kirken. I det tykke murliv har trappen ikke betydet nogen særlig svækkelse af kirken.

For det meste er de ældste middelalderlige trapper af granit, men også andet materiale kunne komme på tale, f.eks. kildekalk eller frådsten. Der er således i Veng klosterkirke både en spindeltrappe og en ligeløbstrappe af frådsten – dette ejendommelige materiale, som skæres ud ved kalkholdige kildespring og som i frisk tilstand er nærmest kitagtigt, så det kan skæres i facon, medens det efter tørring bliver overmåde hårdt. Veng klosterkirke er opført i tiden mellem 1100 og 1125, og trinnene i frådstenstrapperne er endnu ikke slidt op.

Det var et stort arbejde at udhugge sten til trapper. Langt lettere var det at mure trapperne op i teglsten, og af sådanne spindeltrapper og ligeløbstrapper findes en gudsvelsignelse i vore kirker, hvad enten de nu forløber i murlivet eller er henlagt til et lille trappetårn på siden af det egentlige kirketårn, hvilket er det mest almindelige. Et synes at være fælles for dem: De er særdeles smalle og ubekvemme, og der hænger gerne et tov ned gennem midten af rummet snoende sig omkring spindelen, og ved et fast greb i det må man så prøve, om man kan dels hage sig – dels klatre op.

På nogle herregårde er der murlivstrapper, således på den lille østfynske herreborg, Rygaard fra omkring 1530. Her går der en smal, muret trappe fra skytteloftet øverst ned til riddersalen. På Spøttrup i Salling er der murlivstrapper op til vægtergangene og på Skaføgaard er der en muret trappe gennem

Murlivstrappe af tegl i den lille fynske ridderborg, Rygaard.

Udvendige trapper til første og andet stokværk. Den gamle By's Aalborg-gård.

Osby lektoriepanel hænger i dag over kirkens indgangsdør. Det er et noget rustikt, men utrolig festligt billedskæererarbejde med stærke, glade farver.

Ulfborg kirkes vældige og værdige lektorieprædikestol er den ene af de to, vi i dag har bevaret intakt herhjemme.

Osby's kirkes prædikestol føler sig nok lidt ene. Den er separeret fra resten af lektoriet, som – efter den nuværende opgang at domme – fjernedes i 1700-årene.

Korgitteret i Valløby kirke er meget flot, som det nu fremtræder, men engang var det langt mere storslået, da det fremtrådte som bærende led i et stort lektorie-arrangement, hvori også det fine heraldiske sangerpulpiturer og kirkens prædikestol indgik.

Rococo og klassicisme i harmonisk forening kan ses på Helnæs kirkes prædikestol med det lange, cenvyldings opgangspanel.

Sæby kirkes prædikestol er et tidligt renaissance-arbejde med udsmykning i fladskæringer og stærke farver mod træ i naturlig – omend noget mørknet udgave. Det er det, man kalder staffering. Nogle af farverne ligger transparente på metalgrund. – Det kaldes lasering.

Prædikestolen i Sebbel klosterkirke er – som resten af kirkens interiør – et typisk eksempel på herregårdskirken. Foruden prædikestolens trappe er der et jævngammelt pulpitur med en ganske festlig udsmykning og indretning. Se s. 64.

I Odder kirke var snedkeren bestemt ikke billedskærer, men i samarbejde med en maler fik man dog skabt en prædikestol med en opgang, der nok er værd at se på.

Prædikestolen i Horsens klosterkirke er sammenbragt af flere dele. Oprindelig stod hoveddelen – kurven – i Frelser kirke i samme by, men da man hér fik den magnifike prædikestol skåret af Peder Jensen Kolding, kom den gamle stol til Klosterkirken, og der sattes en prægtig, omend kun malet opgang fra midten af 1600-årene til. Bærefiguren er «Kærligheden», der jo alt ialt må holde til meget.

Herregårde har ofte domineret kirker og tvunget dem ind i en bestemt stil. Det er for eksempel tilfældet med hensyn til Sjørring kirkes interiør fra rococo-tiden. Resultatet er egenartet, men dejligt, og prædike-stolen er ganske suveræn.

Holckenhavns prædikestol hører til vore ypperligste. Hvem har skåret den? Prøv at sammenligne den med prædikestolen fra Holmens kirke. Kan det være samme kunstner, Abel Schrøder d.y.? I så fald er Holckenhavn-stolen et af hans tidligste arbejder, medens Holmen-stolen er blandt hans sene.

På Nørre Aaby kirkes prædikestol fra bruskbarokken, er trappen og den rigt udskårne og bemalede mægler ikke det kedeligste.

Holmens kirkes magnifikke og enormt store prædikestol skåret af Næstved-billedskæreren og snedkeren, Abel Schrøder d.y. – Et af hovedværkerne i vor bruskbarok.

En af Glimmingehuses trapper, hvoraf nogle er de rene dødsfælder.

hvælvingerne ned til det gamle brevkammer. Også i det vældige tårn Kärnan i Helsingborg er der – foruden det høje, kantede trappe-tårn, en del passager og murede trappeløb ind i hovedtårnet.

En af de mest fascinerende trapper i Skandinavien, er den der findes på Glimmingehus i Skåne opført i de sidste år af 1400-tallet. Den halvcirkulære trappe på flere trin, der hviler på en underliggende firkantet platform og som fører op til indgangsdøren, er moderne. Der har været en helt anden form for indgang, hvis fundamenter blev fundet i 1930-erne ved en udgravning, men hvis karakter man ikke kender meget til. Noget egentligt tårn har det dog næppe været.

Fra ydertrappen kommer man via en fladbuet døråbning ind i huset, der dog dækkes af en svær dørløj beslået med jern og kobberplader og med to skydeskår i. Over døråbning

gen ses en stor rektangulær sandstenstavle, der minder om husets opførelse og viser Jens Holgersen Ulfstand stående mellem sine to hustruer, Holmger Axelsdatter Brahe og Margrethe Arvidsdatter Trolle. Hver af dem støttende sig til deres adelige våben.

Indgangen til huset og trappen op, var en ren dødsfælde for nærgående angribere: Midt i indgangshvælvet er endnu sprækken til et nedfaldsgitter bevaret, det betjentes oppefra og kunne sænkes ned, hvis fjenden fik yderdøren sprængt. Man kunne også lade dem komme ind bag faldgitteret, før det gik ned, hvorefter det gennem et stort skoldehul i loftet var muligt at dænge dem til med varme sager. Det rum, de da befandt sig i, var forstuen, og i den var der døre til nedgangene til vinkælderen og køkkenet samt en jerndør, der spærrede adgangen til selve tapperummet. I de tre døre er der skydeskår, og det har

fra dem været muligt at anrette et frygteligt blodbad på dem, der var klemt inde mellem faldgitteret og jerdøren til trappen.

Hermed var forsvarsmulighederne dog ingenlunde udtømt: Nåede angriberen så omsider gennem jerdøren og ind på stentrappen, er der i det overliggende trappeløb et skydeskår gennem et af trappetrinnene, så fjenden lige så nydeligt kunne plaffes ned bagfra, og ved reposen, som trappeløbet fører op til, er der i sidevæggen to skydeskår – et skråt rettet ned mod trappen og et rettet

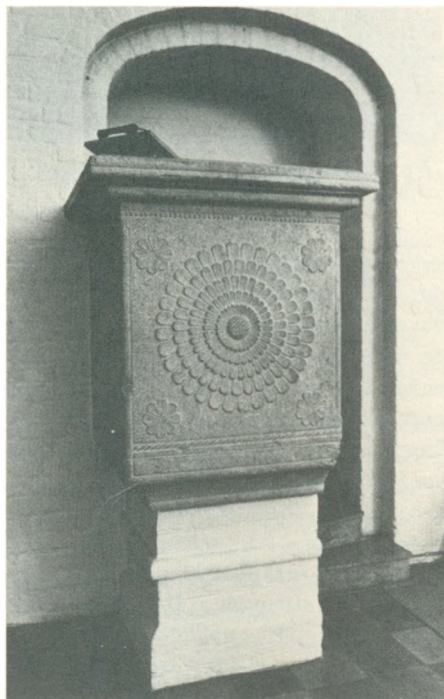
hen mod døren på den modstående side derfor at det ikke skulle være lyv – også er med to skydehuller, og som ekstra overraskelse er der foran døren nok et skoldehul i loftet. Først når alle disse spærringer og fælder var overstået, kunne borgen betragtes som indtaget. Dog var det ingenlunde sikkert, at en fjende nogensinde nåede så langt, for over indgangsdøren er der en lille udhængskarnap med hele fire skoldehuller i bunden samt skydeskår, så de fleste blev sagtens på valen allerede inden de nåede at sprænge hoveddøren.

Kirkelige trapper

I det katolske Danmark spillede kirkens kor den altafgørende rolle under gudstjenesten. Der var i mange måder tale om en indadvendt religion, og hvad der skete under tjenesten var mere til Guds ære end til menighedens opbyggelse, hvilket bl.a. fremgår af, at det meste foregik på latin, som var et for godtfolk uforståeligt kaudervælsk. Man kunne så sidde eller stå og se på eventuelle kalkmalerier i skibet, alt imedens munke oplæste bibelens ord fra amboner – ophøjede læsepulte – af hvilke der gerne stod to ved korsranken på overgangen mellem kor og skib. Fra ambonen på nordsiden oplæstes evangelierne, hvoraf den side kaldes evangeliesiden. Fra den på sydsiden oplæstes epistler og lektier, hvorfor den kaldes epistelsiden. Op til ambonerne førte ofte trapper fra både kor og skib.

Efterhånden blev koret i mange kirker på det nærmeste adskilt fra resten af kirken, ved at korsranken udvidedes til et højt korgitter, og i det eller oven på det indbyggedes der så et lektorium, hvilket vil sige en platform med læsepulte mod nord og syd til erstatning for ambonerne. Oven på denne opbygning igen fandt man det store lægmandskrucifiks – ofte som en kalvariegruppe med Maria på den ene side og apostlen Johannes på den anden. Dette rettedes mod menigheden i skibet, og foran korsranken opstilledes der et lægmandsalter. Det er da også muligt, at der undertiden blev prædikeret for menigheden fra lektoriet, men i lange tider havde prædiken praktisk talt ingen betydning, og da det var koret, det hele koncentreredes om, var hovedvægten dekorationsmæssigt også ofte lagt på korsiden.

I 1200-årene genoptog tiggermunkene kirkens prædike-virksomhed, og nu kom der – ud over lektoriet – hist og her en rigtig prædikestol i skibets sydøstlige hjørne. Den ældste rigtige prædikestol herhjemme, finder vi i Tirstrup kirke på Djursland, den er så tidlig som ca. år 1300 og består af kalkstensplader med stiliseret planteornamentik i en ikke uelegant udførelse. De fleste steder valgte man dog at fortsætte med lektoriet, som også i nogen udstrækning fik lov til at fungere

Landets ældste prædikestol i Tirstrup.

Den pragtfulde lektorie-prædikkestol spænder over korbuen i Tise kirke i Vendsyssel. Den bæres alene oppe af konsoller i murene.

videre efter reformationen. Fra katolsk tid er der ikke bevaret lektorier i Danmark, men der er bevaret to intakte efterreformatoriske, og af dem har der været ret mange at finde endnu i forrige århundrede. Der klagedes over, at mange inden for Danmarks adel forblev papister længe efter, at protestantismen var blevet landets officielle religion, og tænkeligt er det, at det skyldtes en vis religiøs konservatisme, når adelige fortsat lod opsætte lektorier i deres kirker. Meget betegnende er det, at den ene af de to bevarede lektorieprædikestole er at finde i Ulfborg kirke og sandsynligvis er opsat dér af Predbjørn Gyldenstjerne til Nørre Wosborg omkring 1585 – netop de Wosborg Gyldenstjerne'r

havde ry for altid i deres hjerte at være katolikker.

De oprindelige lektorier har læsepulte og ingen egentlig prædikkestol, men i Ulfborg som i vore andre kirker fik lektoriet i efterreformatorisk tid en karnapagtig udvoksning på midten og blev således til lektorieprædikkestol. Ulfborg-lektoriet er dog lidt asymmetrisk, eftersom pulpituret, hvori prædikestolen sidder, har seks panelarkader på den ene side, men kun fire på den anden. Konstruktionen spænder over kirken, hvor korbuen forhen havde plads, og der er tale om et højrenæssance-arbejde, hvor pulpiturets felter adskilles af enkelte *roskanske* søjler, medens selve prædikestolskarnappen har

to *koblede* søjler mellem hvert felt. Figurlige skæringer er der ingen af, derimod er der i samtlige arkadefelter malet scenerier fra bibelhistorien og både for oven og for neden er der felter med skriftstedtekster.

I Tise kirke i Vendsyssel er korbuen bevarret, og den meget flotte lektorieprædikestol spænder hen over den som en bro. Den skyldes en vendsysselsk snedker og er fra tiden omkring 1590. Den hviler alene på konsoller i korbuen og støttes ikke – som Ulfborg-lektoriet – af stolper, hvilket giver konstruktionen mere elegance. Her er det billedskæren, der har præget værket med apostelfigurer og i midten en korsfæstelses-scene. Den flankeres af givernes våbener, de Munk'ers og Skeel'ers for Peder Munk og Karen Skeel til Hammelmose. Felterne med udskæringer – der er 13 – flankeres af korintiske søjler, og i småfelterne for oven og for neden er der kartoucher. Hvad der giver denne prædikestol et særlig rigt præg er, at dens front skyder ud i to tempi, og selvom man måske nok kan kalde billedskæringerne lidt tunge og summariske, er helhedsbilledet dog overmåde vellykket og flot.

Går vi uden for de nudanske grænser og krydser Øresund, finder vi lektorieprædikestole i enkelte skånske kirker, bl.a. i Kropp. Den var man ellers blevet træt af i 1843, hvorfor den nedtoges, men til alt held bevarede dens dele, og i 1932 kunne den derfor genopsættes i al sin glans og herlighed, for den er – omend af beskeden udstrækning med kun syv arkader – overmåde statelig og velskåret i senrenæssancens yppige, lidt overdådige stil. Mellem arkaderne med de udskårne bibelske motiver er der *pilasteratlant*er og for oven og for neden en frise med bl.a. skriftsteder. Der afsluttes i hver ende af lektoriet med en udskåret vinge, og for oven er der en stadselig himmel med bl.a. Billevåbenet. Opgangen er en muret, indkapslet spindeltrappe på korets nordmur.

Herhjemme har vi også rester af lektorieprædikestole, hvoraf skal nævnes nogle få, særlig spændende eksemplarer: I Øse kirke øst for Varde, er der på skibets nordvæg anbragt et brystningspanel fra et pulpitur, som tidligere var at finde i kirkens vestende foran tårnrummet. Det var imidlertid ikke dets oprindelige plads, den var nemlig i koret, hvor det sammen med den endnu bevarede prædikestol udgjorde et lektorium.

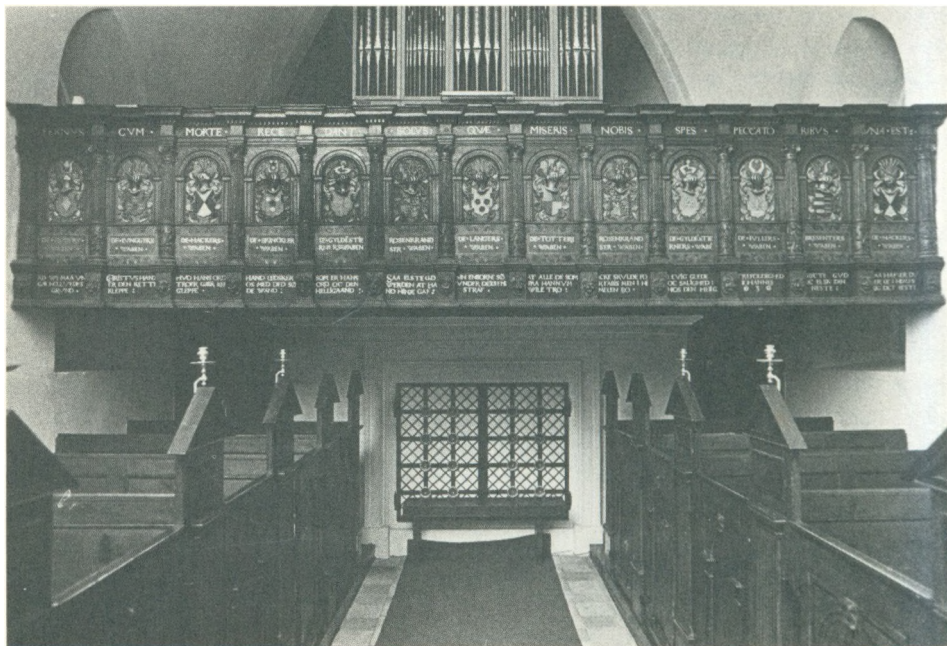
Man kan tydeligt se, at noget er taget ud af panelværkets midte, for mellem de to arkader dér mangler den kannelerede pilaster, der er mellem de andre felter, og de tolv apostle – en i hver arkade – står delt i to grupper og stirrer forventningsfuldt mod noget i midten, som ikke længere er der. Ligeledes giver panelets latinske tekstbånd ikke nogen mening alene, men sammenholdes de med båndene på prædikestolen i skibets sydøstre hjørne, gør de.

Der er ikke tvivl om, at man i stedet for at holde disse dele adskilte, burde genforene dem til en rigtig lektorieprædikestol, så meget mere, fordi der intet væsentligt mangler. Stykket er fra 1584 og et ret naivt, men dog udmærket værk.

Naivt kan man derimod ikke kalde Valløby kirkes prægtige pulpitur, korgitter og prædikestol. Disse dele udgjorde indtil 1860-erne, hvor denne kirke, som så mange andre, omdannedes indvendig, en helhed, nemlig et gitter med lektorium.

I 1590-erne lod fru Birgitte Rosenkrantz, rigsråd Peder Bille's hustru, Valløby kirkes kor ombygge og udvide væsentligt. Udvendig fik det en af de flotteste renæssancegavle, vi kan opvise, og det indre gav sandelig ikke det ydre det fjerneste efter i herlighed.

Kun den bedste snedker og billedskærer var god nok til et sådant arbejde, så Birgitte Rosenkrantz skrev kontrakt med Hinrich Reinecke, der har leveret fornemt inventar til flere sjællandske kirker. Det morsomste er,

Det storslåede sangerpulpitur i Valløby kirke er i virkeligheden en del af en lektorieprædikestol.

at kontrakten er bevaret, den blev underskrevet i januar 1591, og det fremgår klart af den, hvordan stykket skulle udfærdiges: »efter den Vis som det i Kjøge Kirke med sine Piller og Panel« (sangerpulpituret). Det præciseredes dog, at der i fyldingerne i panelet skulle skæres 16 våbener, skjolde og hjelme på det flittigste.

Alligevel skulle der være fornuft i sagerne: Den gamle prædikestol var god nok. Den skulle »bekvemmelig« stilles i panelet med en himmel over, og fru Birgitte mente også, at trappen op til den var anvendelig. Hvis den var for kort, kunne mester Hinrich blot forlænge den. At det var forbi med katolicismen fremgår af, at der nu lagdes hovedvægt på prydelser ind mod skibet. Pulpituret fik »kun« ind mod koret »runde Buer, ikke andet end hvis Høvlen udkræver«. Der skulle altså ikke være noget billedskærerarbejde.

Fru Birgitte mente ikke, hun havde stunder at vente. Arbejdet skulle påbegyndes med det samme, og snedkeren havde tre svende til sin rådighed. Samtlige materialer fik han leveret, og han fik mad, øl og senge til sig selv og folkene så længe, arbejdet varede. Ud over dette var honoraret 70 daler.

Det tør siges, at Birgitte Rosenkrantz fik noget for sine penge: De udskårne våbener er blandt vort lands fornemste heraldiske kunstværker, og korgitteret og prædikestolen hører sandelig ej heller til de triste. Det enkle panel på pulpiturets bagside havnede som panelering rundt om koret. Valløby kirke er, som den fremtræder nu, meget smuk indvendig, og hvorvidt det ville være nogen gevinst atter at samle lektoriet, er nok tvivlsomt, selvom det givetvis har været blandt de stateligste i vort land.

Efter reformationen ændredes opfattelsen

Valløby kirkes våbenprydede prædikestol er – som kirkens øvrige udsmykning – en sand lækkerbissen for heraldikere. Den sad engang i et lektorium.

af kirken en hel del: Koret vedblev at være dens hellige del, men den med korskranke – korgitter – markerede, strenge afgrænsning fra skibet blev opblødt, selvom der også kendes en del eksempler på korgitre fra efterreformatorisk tid. Man kan sige, at kirkens – og dermed korets funktion blev mere udadvendt – mere rettet imod menigheden.

Prædikestolen i skibets sydøstlige hjørne – eller oftest nær ved dette, tilhører menighedens del af kirken. Præsten skulle imidlertid gerne bringe et budskab fra det guddommelige, og hvis han efter tjenesten i koret blot vandrede ned i skibet på den anden side af triumfbuen og derfra op ad en knirkende trappe til prædikestolen, virkede det hele egentlig lidt mat.

I en del kirker valgte man derfor en ganske interessant placering af prædikestolen, og tilfældig kan den ikke være, da den har krævet

et ofte ret omfattende indgreb i korvæggens arkitektur. Kort fortalt, så gennembrød man korvæggen ved siden af korbuen, så der blev en tilpas stor og højtsiddende åbning, og foran den anbragtes prædikestolen.

Præsten kom da efter altertjenesten til syne på prædikestolen med en åbenbarings pludselighed. Man opnåede her en virkning ikke ulig den, som menigheden i den ortodoks katolske kirke oplever, når popen kommer til syne i døren til ikonostasen, som dækker for kirkens hellige afdeling, og hvorpå hovedparten af dens ikoner hænger. Disse er udført uden perspektiv, som flademaleri, thi ikonernes figurer står på grænsen mellem det dennesidige og det hinsidige, og dødelige kan ikke se ind i det hinsidige. Det ville man foregøgle dem, at de kunne, hvis ikonerne var malet med perspektiv.

Når den protestantiske præst viste sig for

Trappen op til prædikestols-gennembrydningen i korbuen i Sahl kirke.

menigheden på stolen uden først at have passeret gennem et stykke af kirkens mere verdslige del, måtte man formode, at inspirationen fra det guddommelige stadig forekom usvækket hos ham, og at hans prædiken derfor ville blive særlig opbyggelig.

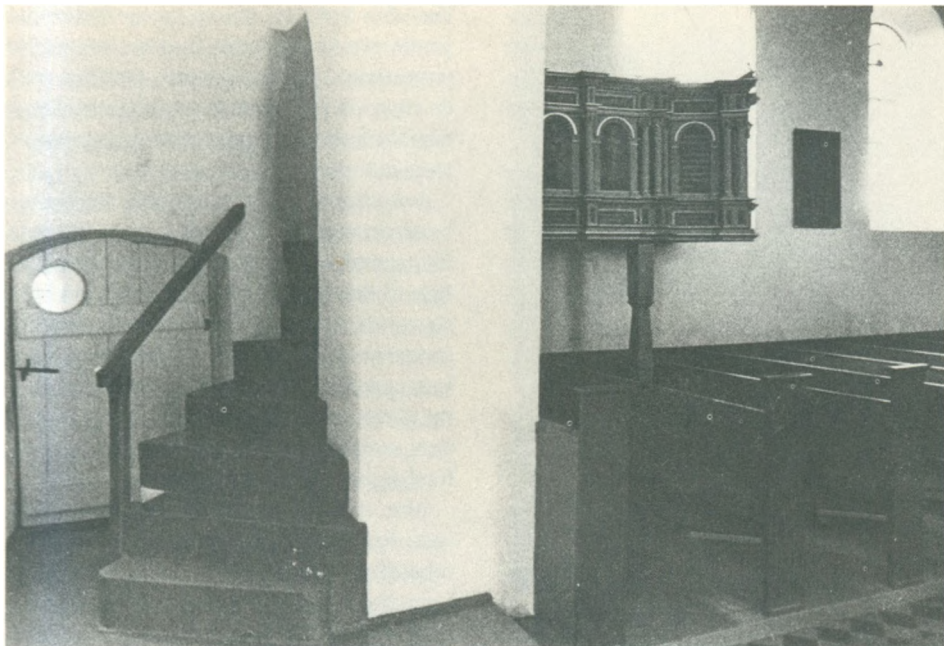
I katolicismens dage var der i mange kirker idealtre ved korvæggen, og da det almindeligvis var en helgen, man tilbad dér, var der i væggen en niche, hvor helgenfiguren stod. Efter den protestantiske billedstorm, stod sådanne nicher for det meste tomme, og da de gerne for oven afsluttedes med kilestik, var murens bærekraft stor, hvorfor det ikke var så risikabelt at bryde helt igennem der. En sådan nichegennembrydning ses f.eks. i Hvidbjerg kirke på Mors. Andre steder brød man blot uden videre igennem muren, som den var, og undertiden gik det galt, så dele af triumfvæggen væltede ned, og der måtte større udbedringer til.

Hvad angår trapper, så har disse placerin-

ger af prædikestolen direkte på kormuren givet os en lang række nydelige murede trapper, der enten kan være med trin hugget af granit eller murede af tegl, af træ ser man dem sjældent. De kan være uden gelænder, men et pynteligt smedejernsgelænder hører ikke til undtagelserne, for den lange præstekjole er en forræderisk ting, når man skal gå på trapper, så det er rart med lidt at støtte sig til. For at få konstruktionen til at virke lidt lettere og for at få plads til nogle af de småting såsom lyseslukkere, lystemper etc., der forekommer i kirker, har man ofte ladet et hvælvet rum stå åbent under trappen. Nogle steder er gennembrydningen af muren foretaget med større omhu end andre. Der forekommer undertiden i meget tykke kormure såkaldt stigende hvælvinger i passagen, hvilket vil sige, at nogle korte tøndehvælv eller fladbuede hvælv aftrapper opadtil i takt med trappens stigning.

Megen iderigdom har præget de gamle kirkers indretning: I Branderslev kirke på Lolland havde man en lektorieprædikestol, og den var man blevet træt af, så det besluttedes at tage den ned. I stedet skulle selve kurven eller karnappen i lektoriet fungere som almindelig prædikestol i forbindelse med en gennembrydning af korvæggen. Imidlertid gør det forhold sig gældende, at vinduet sidder et godt stykke fra korvæggen, og det ville medføre, at præsten fik ondt ved at læse sine prædikener, thi det var længe før nogen tænkte på kunstigt lys.

Imidlertid disponeredes der jo over et stort stykke gangbro med et ganske kønt panel, og det lagdes så mellem korvæggen og prædikestolen. Tre og en halv arkade fandt på den måde genanvendelse, og det ser slet ikke ilde ud. Arkadernes motiver er malede, og på gangbroen adskilles felterne med de udskårne portaler af enkelte korintiske søjler, medens søjlerne på selve prædikestolskurven er *trekoblede*. Stykket er fra renæssancen.

I Brunderslev kirke på Lolland, er lektoriepanelet endt som en brystning på gangbroen til prædikestolen.

At mange lektorer forsvandt, skyldes iøvrigt nok, at de danske kirker var for trange til rigtig at kunne rumme dem. I Stenlille må det have været særlig galt, for i en præsteindberetning fra 1758 hedder det: – »Paa Prædikestolen, som er over Chorsdøren og meget vanskelig og farlig at komme op paa, læses: »Met Haaf staar til Gud aleene in 1586 Jep Mortensen Skuerup«.

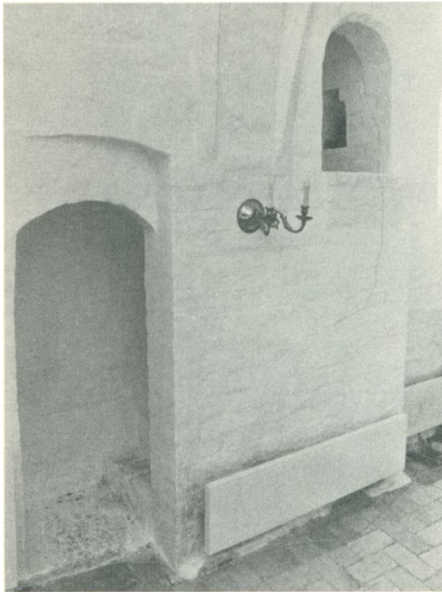
Iøvrigt bør det nævnes, at de gennembrudte korvægge hyppigst ses vest for Storebælt. På Sjælland har man i gotisk tid, hvor der sattes hvælv i kirkerne, gerne anbragt disse ribber og konsoller så lavt, at der ikke er blevet plads til en sådan åbning.

Et par gådefulde indretninger er blevet fundet i henholdsvis Nødager kirke på Djursland og i Koldby kirke på Samsø. Det drejer sig om, at der i korvæggens murtykkelse går en trappe op til en muret læsepult, som åbner

sig ud mod skibet i et lille vindue eller glughul. Der er givetvis tale om middelalderlige konstruktioner, og kanhænde drejer det sig om en erstatning for et ambonium.

Når talen er om indvendige trapper fra renæssancen og bruskbarok i verdslige huse, tør man sige, at udvalget herhjemme er særdeles magert: Vi kan opvise en del spindeltrapper, men de går gerne i trappehuse eller tårne uden på huset eller – sjældnere – i trapperum inden for. At se dem fritstående, hører til undtagelserne, og som sådanne har de nok altid været mere udbredte i Hertugdømmerne end hér.

I nogle af vore kirker er der imidlertid bevaret overmåde prægtige trapper i forbindelse med prædikestole: Man har dem ligeløbende, knækkede, buede og snoede, og de viser, at datidens snedkere havde et så sikkert

Den gådefulde indretning i en murpille i Nødager kirke på Djursland. Fra døråbningen fører en stejl, muret trappe op til en lille repos foran muråbningen. - Antagelig er det en prædikestol fra katolsk tid.

hold på at lave trapper, at vi tør tro, det ikke alene har været kirkerne, der nød godt af deres kunst.

Trinnene på disse trapper har så at sige altid måttet fornyes nogle gange, siden prædikestolen sattes op, og i beklageligt mange tilfælde har folk valgt samtidig med trinnene at udskifte hele det oprindelige gelænder med et nyt, og det er bestemt ikke altid, at trappe og prædikestol i en kirke passer sammen.

Selvom imidlertid opgangen til en prædikestol kan være såre enkel og kun består af snedkerarbejde, medens prædikestolens kurv er overdådigt udskåret, så kan de to ting udmærket være samtidige og skabt til hinanden: Man har blot anset det for uheldigt, hvis trappen i herlighed skulle konkurrere med den del, hvorfra forkyndelsen fandt sted.

I forrige århundrede restaureredes der kir-

ker i den helt store stil, og mange fornemme gamle prædikestole fik da deres trappe fra renæssance eller bruskbarok udskiftet med en i nygotik eller nyrenæssance, som mildest talt ikke kunne leve op til selve stolens kunstneriske kvalitet.

I dag har man sat funktionelle trapper og bæreanordninger til en hel del prædikestole fra renæssance og bruskbarok, og medens fejlen i forrige århundrede var, at man følte sig overbevist om, at man vidste mere om renæssance og bruskbarok, end disse epokers egne kunstnere og håndværkere gjorde, og derfor kunne gøre arbejdet bedre end dem, er det nu snarere beskedenhed og overforsigtighed, der laver ulykker.

Man er nu om stunder så ræd for at gribe ind i de gamle snedkeres og billedskæreres arbejder, at man praktisk talt intet tør gøre, og for at ingen skal tage fejl af, hvad der er gammelt, og hvad der er nyt, og for at ingen skal føle, at man har anmasset sig, bygges de enklest tænkelige konstruktioner af træ og stål op.

Man er så omhyggelig for at undgå, at nye trapper og bærekonstruktioner skulle blive fremmedlegemer, at selve prædikestolen i stedet ofte ender som et sådant midt i al den funktionelle anonymitet, og der opnås det ejendommelige resultat, at det, der burde være smukt, nemlig den gamle kunstners værk, pludselig støder øjet og virker overlæset, lidt vulgært, ja måske nærmest komisk.

Jeg mener selvsagt ikke, at man til en Gudewerdt-prædikestol, hvis trappe mangler, atter skal til at skære á la Gudewerdt i nye fyldinger og søge at gøre mesteren rangen stridig, men der er altid på sådanne gamle snedkerarbejder profileringer etc. at finde, som kan skabes ved hjælp af høvle. Holder man sig til fyldinger, vanger m.m., der er bygget op med sådanne profiler og altså afstår fra egentlig kunstnerisk nyskaben, går man sjældent helt galt i byen. Nordisk renæssance og

bruskbarok er vellæssede, fyldige stilarter. De har intet som helst med moderne funktionel frugalitet at skaffe, og begreberne misklæder hinanden.

Det var ikke blot op til prædikestole, der kunne gå fornemme trapper, man så dem undertiden også op til sangerpulpiturene, hvor var rådedes over så prægtigt inventar.

Lübeck var ganske vist aldrig dansk, men vi havde livlige handelsforbindelser med den gamle hansestad, hvilket igen smittede af på håndværk og kunst. Nogle af vore snedkere og billedskærere havde lært i Lübeck eller stammede derfra. Derfor har Lübeck også i høj grad påvirket såvel hertugdømmernes som Danmarks snedkerkunst i gotik, renæssance og bruskbarok.

Et ganske pragtfuldt sangerpulpitur står i Sct. Ågidiekirken i Lübeck. Det er forfærdiget i årene 1586-87 af Tönnies Evers den yngre og er altså i højrenæssance.

Udførelsen er med et mildt ord ødsel: Sidernes brystningspanel er for langsidernes vedkommende inddelt med fire arkader og med udmærkede malede bibelske motiver. Mellem arkaderne finder vi fem af korintiske søjler flankerede gavlkrøede nicher. I nicherne står fortræffeligt skårne apostelfigurer, og under disse er der heraldiske våbener i kartoucheindramninger. Det er dog ikke befundet at være tilstrækkeligt, thi hver arkade har tillige to flankerende hermepilastre, hvorved forstås en pilasterlignende konstruktion, der for oven går over i en menneskeoverkrop. Felterne, der for oven omslutter arkaden og altså er tresidede med den ene side buet, kaldes svikler, og de udfyldes stemningsfuldt af yndefulde allegoriske kvindelige figurer. Kortsidernes arkader er en del smallere end langsidernes. Under arkaderne er der keruber – vingede englehoveder – og rulvæksornamentik.

Er selve sangerpulpituret prægtigt, så er trappen op til det ikke mindre skøn. Det er en

spindeltrappe, bred og fyldig, og man kommer ind til den gennem en festligt udskåret portal også med hermepilastre på gerichterne.

Brystningen består inderst af en ganske glat bræddebeklædning. Ud mod kirkerummet sidder imidlertid flade balustre i form af hermepilastre ganske tæt side ved side. Hver pilaster dækker over samlingen mellem to af de nævnte indvendige foringsbrædder, og det giver illusionen af een eneste vældig spiralsnoet træplade under hele fronten.

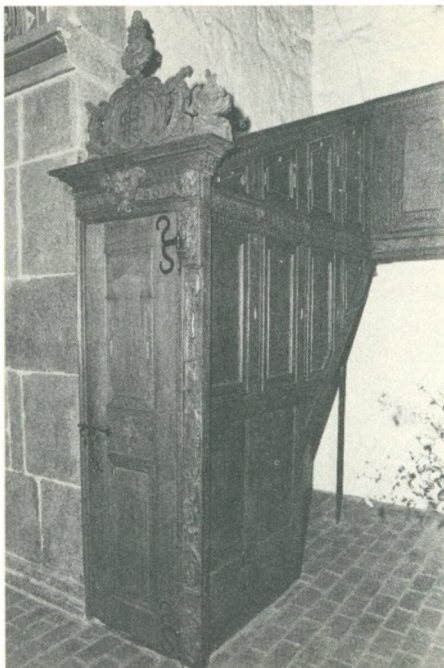
Ikke to af hermerne har ens overdel, så billedskæreren har måttet bruge al sin opfindsomhed. Hermepilastrenes skæve konstruktion har givetvis også sat ham på en hård prøve, som han imidlertid har bestået med glans: Alt passer sammen med den største nøjagtighed.

Håndlisten er dobbelt med en høj valk inderst. Derefter breder den ud i en flade afsluttende med en buet kant, for dem, der hellere vil have et bredere greb. Mæglerspindelen i midten er ligeledes udrustet med håndliste, som dog ikke følger brystningens stigning.

Da trappen står helt åben, og der altså ikke er nogen mur at sætte trinenderne ind i, har trappen en bagvange, hvis skruning opad beror på en så dristig bærende konstruktion, at trappen nærmest synes at svæve i luften. Underløbet er dækket af en bræddebeklædning, så spiralen forløber ganske glat. Denne spindeltrappe hører til de ypperste, der kan opvises inden for kirkekunsten i østersøområdet, og den har givetvis inspireret mange andre snedkere og billedskærere.

Så mange fremragende billedskærere og snedkere stammer fra hertugdømmerne, og blandt dem, der var virkelig toneangivende, må nævnes dynastiet Gudewerdt i Eckernförde, der har skabt en lang række af de bedste billedskærerarbejder fra renæssance og bruskbarok.

I Gettorf kirke syd for Eckernförde har

Hans Gudewerdt d.y.'s overdådige prædikestoltrappe i Sørup kirke i Sydslesvig.

man en helt usædvanlig rigt udskåret prædikestol af Hans Gudewerdt den ældre fra 1598. Der har været skrevet meget om denne kunstners skræk for udfyldte flader, og denne flotte stol er et godt bevis på, at det virkelige forhold sig således. Han har ikke ment, at en enkelt række arkader prædikestolen rundt, sådan som man ellers har det i de fleste andre kirker, kunne forslå, nej, her ligger to arkaderækker over hinanden, og da der som skillefigurer mellem arkaderne står apostle, har man en mistanke om, at det var for at få plads til alle apostlene, der måtte to rækker til.

I arkaderne er der bibelske motiver. For oven en frise med *kartoucher* hvori fugle flankeres af græsselige damesfinxer, og frisens felter adskilles af *diademhoveder*. For neden er der en frise med skriftsteder i *kartoucher*,

og som *plinfigurer* er der ringbidende løvehoveder. Til dette kommer så profileringer af alle tænkelige slags.

Gudewerdt lod herlighederne fortsætte på trappens brystningspanel, hvor der er fire felter med udskårne motiver, og for at ingen skal føle sig snydt, er adgangen til trappen gennem en udskåret portal. Prædikestolen dækkes af en lydhimmel, og hele det righoldige arrangement er af en særdeles fornem og helstøbt virkning. Det sælsomme ved Gudewerdt's arbejder er, at selvom der er så rigeligt af alting, at øjnene næsten forspiser sig deri, og at stykket faktisk kræver timers iagttagelse, hvis man skal påstå, at man har fået det hele med, så bliver virkningen på ingen måde gnidret endsige urolig, og helheden antastes ej heller af de mange detaljer.

Anderledes drama er der i sønnen, Hans Gudewerdt den yngres magtfulde prædikestol i Sørup kirke. Den er fra 1663, og her er stilen bruskbarok, endda af den særlige viltre type, der også går under betegnelsen *protorococo*.

Der er ingen grund til at skjule, at yngre Hans var en større kunstner end sin far. Hans behandling af former og figurer er afgjort mere artistisk, og de dynede skyer, hvorpå faderens englekor bekvemmeligt har sat sig til borgeleje, er her afløst af lette, flagrende, båndlignende fremstillinger, der pudsigt nok minder en hel del om skybåndene på kinesiske tæpper og procelæn.

Om man har simpelthen skullet være en meget betydelig kunstner, for at kunne holde de kræfter, som er sluppet løs på dette sene arbejde af Gudewerdt d.y., i tømme. Selve renæssancens stringente opbygningsskema er godtnok overholdt, men hermed er det også slut, for alle former vælder, glider, bobler og vrider sig som en sejt masse i bevægelse.

Hermepilastrenes figurlige overdele ligesom søger at sprænge helheden, og ornamen-

tikken virker oppumpet og spændt. Selv de arkitektoniske led er overdimensionerede og skyder sig frem på en næsten ubehagelig brutal måde. Stykket er en revolution under udvikling. Det er som om nogle træet iboende, hidtil umanfesterede kræfter har kæmpet for at tage magten fra kunstneren og tvunget ham til at manifestere dem. Nu fremturer de og kan forventes når som helst at ville bryde sig vej videre frem. Trappens brystningspanel er udført med fin smag og inddelt i felter, og på portalen, som fører ind til trappen, har Gudewerdt virkelig været betydeligt forud for sin tid, eftersom han har opbygget dens gerichter asymmetrisk, sådan som man ellers først ser det i rococoens kunst.

For det meste følger prædikestolens trappebrystning trappens skrånen, hvilket da også kan være udmærket, så længe der kun er tale om neutrale fyldinger med profiler. Når det imidlertid drejer sig om billedskærerarbejder, har det knebet med at passe disse ind i de skrånende fyldinger. I Steinbergkirche har man en ganske dejlig prædikestol fra 1616 i bedste bruskarok-stil og med skæringer i en opfindsom maner. Her har snedkeren valgt at lade brystningspanelet flugte med prædikestolen og ladet trappen skråne op bag det. Udelukkes kan det ikke, at det er halvdelen af en lektorieprædikestol, der er endt således. I denne retning tyder, at prædikestolens kurv er tresidet – altså netop udformet som en karnap, men det i sig selv beviser naturligvis intet. Set ud fra en kunstnerisk vurdering, kan man allenfals udmærket forstå den snedker, der betakkede sig for at skulle udføre fortænkte og fortegnede motiver blot for at holde stilen i en skrånende opgang til en prædikestol.

I Sct. Jørgenskirke i Flensborg er selve prædikestolens kurv skåret og snedkereret af Heinrich Ringering – den er et roligt højrenæssancearbejde fra 1602 med for kunstneren karakteristiske små, lidt tørre former.

Detalje med Gudewerdt's ypperlige billedskærerarbejde i rigeste bruskarok.

Her har man åbenbart i senbarokken måttet gøre noget ved trappen, og brystningen til den er enten helt eller delvis fornyet omkring midten af 1700-årene. For ganske vist er der for oven, under håndlisten, en *tandsnifrise*, der nok kan minde om renæssance, og vangen har *beslagornamentik* ligeledes i bedste renæssancestil. De stærkt skrånende fyldinger derimod har glat midterfelt med kvartcirkelslag i hjørnerne, og det hører så udpræget senbarokken til.

Man blander altså hér to egentlig ret forskellige stilarter sammen, og alligevel kan resultatet kun betegnes som såre vellykket, måske netop fordi man har videreført nogle profileringer og neutrale skæringer fra kurven til brystningspanelet. Under sådanne omstændigheder gør det knapt så meget, at der også kommer lidt stil-fremmede elementer ind i billedet.

I Neukirchen er der brudt en prædike-stolsopgang i triumfmuren – korvæggen, om man vil – og den er meget smukt gjort med stigende hvælv eller buer. Prædikestolen er et udmærket arbejde fra 1682 med snoede baroksojler. Ligeledes i Rodenæs har man en sådan stol. Konstruktionen med gennem-brydningen er den samme, blot er stolen her fra 1580-90 og altså i højrenæssance.

For Hertugdømmernes vedkommende slutter vi den kirkelige ekskursion helt nede i Ditmarsken, hvor vi først besøger Meldorf. Det er godnok ingen trappe, vi her skal bese, men vi har under omtalen af lektorieprædike-stolen set, hvorledes kirkens kor ofte oven i købet var afskærmet fra skibet med et korgitter, og i kirken i Meldorf er der et korgitter – ganske vist uden lektorium – der nok kan lede tanken hen på korafgrænsningen, som den kendtes i gammel tid.

Meldorf-gitteret er fra 1603 og et pragt-stykke, som skyldes Hans Peper. Det regnes for en af de mere imponerende nordiske kunstfrembringelser fra renæssancen: Billed-skærerarbejdet er det bedst tænkelige, og gitteret, der er to etager højt, er delt på tværs i tre sektioner. For neden er de afgrænset af ioniske søjler. Nederst er der et brystningspanel med massive felter, hvor man i stedet for de idelige arkader har valgt at bruge fyldinger med ører for oven til at anbringe de udskårne figurer i. Over dette brystningspanel følger et afsnit med drejede, tæt profilerede slanke balustre og derpå en gesims.

I anden etage er de tre afsnit skarpere adskilt, og mellem dem samt i siderne står store udskårne kvindefigurer. De to arkader i sidedelene og de tre i midtersektionen udmærker sig ved at være i gennembrudt arbejde, hvad der får opbygningen til at virke luftig og let. I midten står apostelfigurer. På gesimsen for oven musicerer et lille puttoorkester, og på midterstykket er Eva og Adam flankefigurer, medens et stort krucifix på en

heraldisk opbygning er topprydelse.

I Brunsbüttel ligeledes i Ditmarsken, er kirkens kongeloge endnu bevaret, den er fra omkring 1725 og bærer det danske rigsvåben. Op til denne loge fører en udmærket spindeltrappe med åben arkade, hvor de buede og tungede gennembydninger er udsavede i brystningens brædder.

Mæglerspindelen er forsynet med en håndlisteprofilering, og for at man skal kunne gøre et godt sving ind på trappen, er der en besynderlig håndbøjle at gribe fat i. Den er vistnok den eneste af sin art overhovedet. Selve logen er med alt akanthusbarokkens overdådige bladværk, og øverst pranger de danske enevoldskongers bøjlekroner.

Inden for nudansk område har vi dog ingenlunde stået tilbage for Hertugdømmerne hvad angår fornemme prædikestole og trapper. Det vil være mest overskueligt at tage dem landsdel for landsdel, og heldigvis er der så mange bevarede, at vi ikke kan tage mere end et udvalg med her.

Der kan godt opnås en ganske net virkning med yderst beskedne midler: Hostrup kirke, i det sydvestlige Jylland, har prædikestol fra ungrenæssancen med fladskæringer i såvel den tidlige renæssances som gotikkens manér, det ser ganske flot ud, og engang har der vel været en opgang i samme stil. I barokken er den imidlertid blevet brøstfældig og har måttet udskiftes, og det har åbenbart været begrænset, hvad man ville ofre af penge på den sag. Det blev til en konstruktion med flade, udsavede balustre i to rækker over hinanden. Bortset fra de svungne former er den eneste pryd en gang maling, og arrangementet har en god del af den senere baroks kulisseeagtighed over sig – et indtryk der ikke svækkes af håndlisternes og vangernes mar-moreringer.

I Kristkirken i Tønder er det en lybsk mes-ter, der har stået for en del af prædikestolen. Han hed Hinrich Mattes og har tillige forfær-

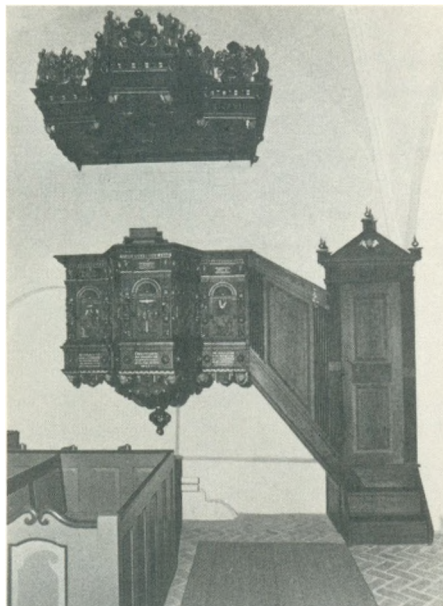
diget prædikestolen i Sct. Nicolai kirke i Flensborg.

Hvordan Mattes opgang til stolen har set ud, véd man ikke, for i 1663 måtte både den og lydhimlen udskiftes, antagelig som følge af hærgninger under svenskekrigene. Selvom de tre led imidlertid er forskellige i stilen, gør det intet skår i helhedsbilledet, fordi den kunstneriske kvalitet er nogenlunde jævnbyrdig. Selve stolens skæringer med bibelske scenerier i strenge renæssancearkader er ret små. Derimod er trappebrystningens parallellogramfyldinger med bruskværk og de fire evangelister holdt i store linjer.

Adgangen til trappen er gennem en portal i hvilken der for oven er anbragt et usædvanligt bistert englehoved med et martialske overskæg.

Flensborg-snedkeren Heinrich Ringering, som døde 1629 i København, har leveret inventar til mange slesvigske kirker, og prædikestole hørte til hans specialiteter. Det er antydnet, at han i virkeligheden skulle have været en slags entreprenør på området, og at der var mange forskellige folk om at forfærdige de værker, der er blevet udgivet for at være hans. Hvis det er sandt, må man i det mindste sige, at mester Heinrich har haft overordentlig stor indflydelse på sine omgivelser, for de værker, der tilskrives ham, er alle meget ensartede med en rig, men alligevel lidt tør og pillen udførelse af skæringerne. Han har til fulde behersket figureernes anatomi samt perspektivet.

Klipleve kirkes prædikestol har mester Heinrich leveret omkring 1610, den er af, hvad man kalder den vestflensborgske type og kan minde en del om lektorieprædikestolene. Mellem to rette felter skyder tre felter ud som en kurv eller karnap – en linjeføring, der følges i lydhimlen. Storfelterne i selve stolen er med mange udskæringer, men det korte brystningspanel har blank fyldning omgivet af *kannelerede lisener*. Iøvrigt skrå

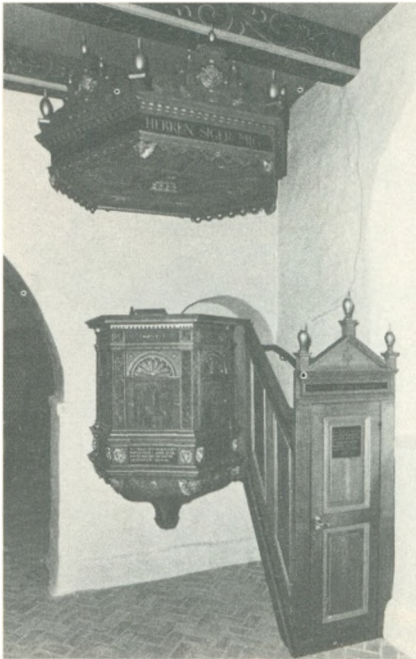

Prædikestolen i Klipleve kirke er skåret af Heinrich Ringering. Den er af den såkaldte vestflensborgske type.

ner vangen væsentligt mere end håndlisten, hvilket imidlertid ikke er noget usædvanligt træk på Ringerings prædikestole. I forlængelse af brystningen er der en smal dør med kannelerede gerichter og trekantsgavl med *fialer* og et vinget englehoved. Dørflagen er med to neutrale fyldinger.

Dybøl kirkes prædikestol skyldes ligeledes Ringering, men den er med almindelig kurv af østflensborgsk type, hvor rankepilastrer flankerer storfelterne med deres bibelske motiver i arkaderne. Også her er opgangen med glatte fyldinger, men den er flyttet i forhold til, hvor den først var anbragt, og det samme gælder stolen. Tofyldingsdøren med kannelerede gerichter har som i Klipleve trekantsgavl med *fialer*.

Stolen i Sønderborg slotskapel er et festligt skue, den menes gjort af Niels Tagesen omkring 1620. Tagesen havde et ganske

Ringerings prædikestol i Dybbøl kirke hører til den østflensborgske type og har ikke fremspringende karnap, men en mangesidet kurv.

andet forhold til opgange end Ringering: Han har ødslet med skæringer på dens fyldinger, og den var endda tidligere meget flottere end nu, for den havde to fyldinger mere samt en portal, som man nok gad have set. Da stolen imidlertid i 1700-årene skulle flyttes, blev der knebet af herlighederne.

Det er vanskeligt at få arkaderne til at virke rigtige, når de skal være skrå, hvilket mester Tagesen imidlertid har klareret med bravour. Konstruktionerne virker aldeles ubesværede, ganske som pilastrene er vel skårne. Bueslagene for oven har *quattrosette*, og de bibelske skæringer er i Ringerings manér, dog er de ikke så vel skårne.

Hørup kirkes renæssanceprædikestol fra 1578 er i ungrenæssance og skænket af Thomas Sture, hans kone, Barte Ahlefeldt samt

deres datter Kathrine og svigersønnen Hans Blome, hvis våbener den bærer. Ellers er den et strengt og enkelt stykke, men den lives unægteligt gevaldigt op på en lidt utraditionel måde: Ud for den murede trappe i korvægen sættes der nemlig i 1700-årene en lille, let balkon. Den er såmænd ikke den store kunst – blot udsavede, bløgende tremmer, der vel skal lede tanken hen på snoede barok søjler. Resten er klareret med lidt festlig staffage, hvoriblandt marmoreringer på vange og håndliste.

Nyklassicistiske prædikestole er ikke det, vi har mest af herhjemme, men nogle stykker er det dog blevet til, og en af dem findes i Lysbild kirke på Als. Den er ganske enkel og har en lang ligeløbstrappe. Her er der ingen balustre, kun spinkle tremmer, der er forbundet to og to med en ring i midten. Det stilfærdige og noble arbejde er fra 1795.

I renæssance og bruskarok var der ikke stor sandsynlighed for, at nogen kunne komme på den tanke at opsætte et helt glat brystningspanel på opgangen til en prædikestol. Der måtte være nogle fyldinger med pro-

Desværre er opgangen til prædikestolen i Sønderborg slotskapel afskåret en del, men den hører dog til de rigeste i sin art herhjemme.

filerede lister. I renessancen var staffering et supplement til skulpturelle og ornamenterede arbejder.

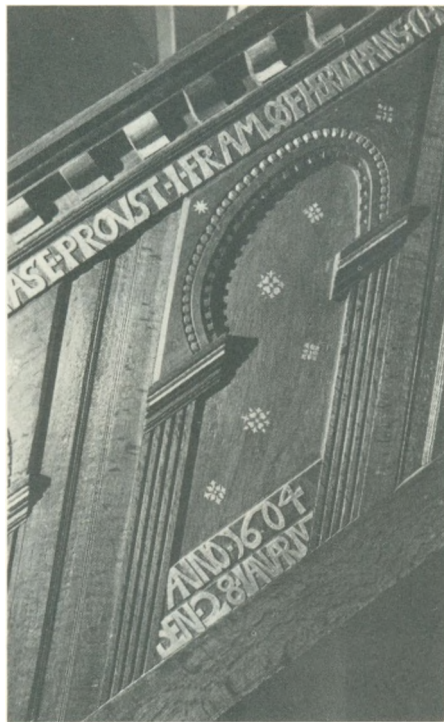
Et stykke ind i barokken går man imidlertid i nogen grad væk fra den praksis: Udskæringerne bliver – især på større inventar – færre og færre og mere summariske. Man prøver simpelthen at male sig fra en god del af det, som før blev skåret ud, og stafføren havde gyldne dage.

I Odder har man en enkel, men køn prædikestol fra renessancen, den er med snedkerarbejder, men næsten uden egentlige billedskæringer, og den er blevet til i årene mellem 1590 og 1600. De malerier, der i dag smykker storfelterne, er først kommet til omkring 1630. I 1703 opsættes lydhimlen, som er et noget summarisk snedker- og drejearbejde med udsavede prydelser uden profileringslister, og samtidig tilføjes opgangen med brystning af blanke brædder.

Det var visselet ikke spændende at se på, og så måtte den stedlige maler rykke ud og vise, hvad han formåede med malede buer, *pilastre*, lister og *bosses*. Desværre var det nok ikke illusionsarbejdet, der lå bedst for ham, thi det hele er kommet til at se lidt fladt ud. Bedre klarede han at male de fire evangelister i arkaderne. De er ganske underholdende.

Morten Snedker fra Skovby i Østjylland var ikke den store ven af billedskærerjærn, men save og høvle kunne han vel, ikke mindst, når det gik lige ud. Skulle der fremtrylles mere komplicerede skrånende forløb, kunne det derimod nok knibe. Helt slippe uden om *kerubhoveder* og lidt *beslagværk* kunne Morten Snedker ikke, men den slags holdtes på et minimum. Derimod var han flittig med profilhøvlene. Store figurer som f.eks. apostle og evangelister har man overladt til maleren at kreere.

Det værste, Morten kunne blive præsenteret for, var skrånende arkader, for hvordan vel få noget djævelskab som et bueslag til at

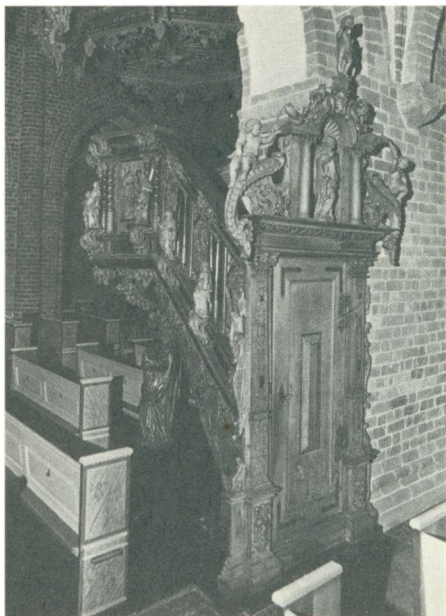

En af Morten Snedkers stigende buer fra prædikestolsopgangen i Framlev kirke. - En noget ejendommelig konstruktion.

tage sig fornuftigt ud, når samme bue skulle udgå fra to ben, der ikke er lige højt stillede?

Ingen skal imidlertid sige Morten Snedker på, at han sprang over, hvor gærdet var lavest: Hvor andre snedkere sikkert havde nøjedes med simple parallellogramfyldinger i prædikestolsopgangene, tog han tappert kampen op med de genstridige bueslag. De fik godtnok en forunderlig gopleagtig karakter, som oceanernes berygtede omkringdrivende portugisiske orlogsmænd, men meningen var den bedste.

Man har flere eksempler på disse sære arkader i de østjydske snedkerarbejder, bl.a. på Framlev kirkes prædikestol. På prædike-

Opgangen og døren til Peder Jensen Koldings bruskarok prædikestol i Frelsers kirke i Horsens.

stolen i sin hjemby, Skovbys kirke, har han klaret problemet mere elegant ved nemlig at føre det korte trappepanel helt ned til gulvet og så lade to ulige høje arkader stige op fra samme rette niveau, så han slap uden om skævheder. Det er gået fortrinligt, ja er faktisk direkte smukt.

Morten Snedkers arbejder er folkekunst, det kan man bestemt ikke beskyldte prædikestolen i Hammel kirke for at være. Den er et fejende flot, meget helstøbt arbejde i højbarok. I 1694 er den forfærdiget, og den bærer de grevelige slægter Frijs og Reventlow's kronede våbener. Stolen står i naturfarvet træ med forgyldt ornamentik, kun våbenerne stråler med stærke farver.

Den bærende stolpe er indhegnet af lette, store, gyldne akanthusblade, og det morsomme er, at megen af den barokke ornamentik i udpræget grad minder om klassicisme. –

De yppige *festons* og *medaillonerne*, der bæres oppe af flagrende bånd og sløjfer.

Trappen er utrolig fint komponeret med dristigt skåret, gennembrudt, forgyldt akantusløv i store forløb og ordnende sig om en inskriptionsmedaillon. Gelænderet er med akanthusmontanter. – En ejendommelig blanding af elegance, rigdom og dog mådehold.

Peder Jensen Kolding var en af vore store snedkere og billedskærere, og i årene 1663-70 udførte han en prædikestol til Frelsers kirke i Horsens. Danmark havde en særlig force med hensyn til bruskarok. Af en eller anden grund lå den særlig godt for vor natur, og Peder Jensen hørte til dens dueligste fortolkere.

Det er mærkeligt at konstatere, at medens prædikestolens kurv nok er et dristigt arbejde, hvilket også gælder opgangen, så nærmer de sig dog på ingen måde den Gudewerdt'ske protorococo. Det gør derimod prædikestolens himmel, hvor laskede former som blækspruttearme gramser sig vej og i knuder, vrid og rocailler flyder ned over himlens kuppel. Næsten med gru ser man menneskelignende former – kerub-hermer – udvikle sig af dette blæver for så igen at opløse sig i hængende tentakler.

Arrangementet har aldrig været malet, men fremtræder i brunt og sort naturtræ, hvilket giver en rolig og fornem virkning. På prædikestolens hjørner er der tokoblede, snoede søjler, og foran dem står figurer af Jesus og apostlene. Felternes arkader udfyldes af livfulde bibelske scenerier, og i stolens bund fører blomstrende ribber ned fra hvert hjørne og mødes i en slags ribbekurv, der hviler på hovedet af den bærende figur, Moses.

Peder Jensen har åbenbart ment, at det var lidt sårende for Moses at blive vist med horn i panden. Den slags kan misforstås, så han lod det i stedet blive ved et par opadstrittende lokker.

Det var naturligvis ingen kunst for en mester af Peder Jensens format at arbejde med figurlige scenerier i opgangens skrånende felter. Det har han klaret strålende, og netop det, at opgangens brystningspanel er lige så rigt udsmykket som resten af stolen, giver værket vægt og autoritet. Ringere bliver det selvsagt ikke af, at opgangen også har en portal så flot som få og med en overdådighed af bruskværksornamentik.

Det var rådmænd Johan Andersen og hans frue, der var de ædle givere af denne ypperlige stol, og deres portrætter pranger af samme grund på stykkets himmel omgivne af alt blæksprutteriet, hvilket nu ikke må være behageligt. De to er både udskårne og malede, så man rigtig kan se dem. Der findes mangfoldige portrætter huggede i sten, men netop udskårne og malede portrætter er overordentlig sjældne herhjemme.

Horsens vor Frelzers kirke: Den overdådige prædikestol med himmel set forfra. Bemærk at »opgangskassen« under den egentlige brystning er udsmykket med fladskæringer.

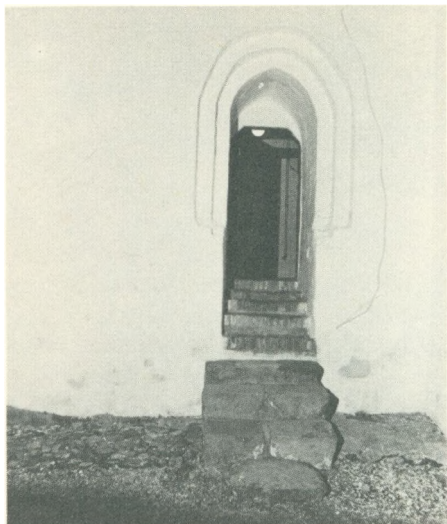

Prædikestolen i Sct. Mortens kirke i Randers er i ren barok, hvilket bl.a. kommer til udfoldelse i portalens snoede søjler. Mesteren er Lauritz Jensen Essenbæk.

Man vil vide, at just dette magtfulde prædikestol-arrangement var Peder Jensen Koldings sidste værk, og det må sandelig siges, at han i så fald sluttede af i stor stil.

Et ganske flot stykke er også Lauritz Jensen Essenbæks barok-prædikestol fra 1666 i Sct. Mortens kirke i Randers.

Fra al denne elegance skal vi til noget mere folkekunst-præget i Sæby. Denne kirkes prædikestol er et anonymt værk, som går tilbage til 1577, hvor den skænkedes af Michel Nielsen Snoer. Skæringerne i såvel storfelterne som i opgangsbrystningen er nærmest, hvad man vil kalde fladsnit, de består af *akanthusblade* og *montanter* i en noget stiv og forenklet udførelse. Stafferingen er i stærke røde, gule og grønne farver, og selvom dekorationerne er primitive, er de bestemt ikke uden

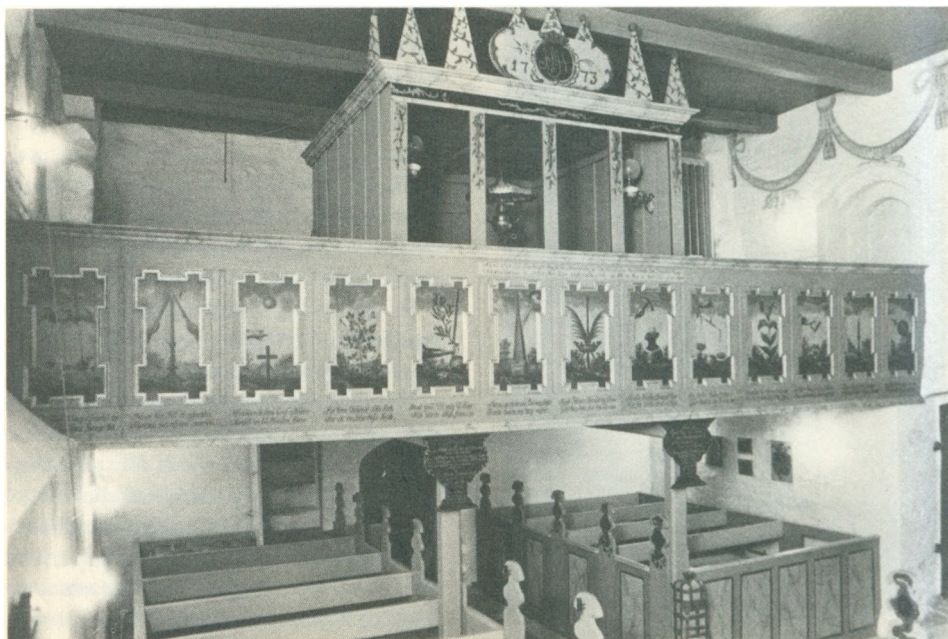
I herregårdskirken Sebber kloster havde herremanden denne særlige indgang.

en egen robust charme. Også *lasering* er benyttet.

Nørresundby kirkes prædikestol er fra 1707. Et ganske net arbejde i højbarok med Fr. IV's kronede initialer. Såvel stolens som opgængens brystningspanel er udskåret med akanthusløv. Alt er stafferet.

Brovst kirke har ligeledes barok-prædikestol fra omkring 1730 skænket af Frantz Rantzau og Margrethe Rodsteen. Kurvens fyldinger er med akanthusløv, og trappen har høj vange og høj håndliste imellem hvilke der er lave balustre.

Herregårdskirkerne hører sjældent til de kedeligste hvad angår inventar. Det er ikke nødvendigvis af højeste karat, for det var sandelig ikke alle herremænd, der sad lige godt i det. De fleste ville dog gerne på en eller anden måde sætte præg på deres kirke, og det, som

Sebber klostets herskabspulpitur, hvortil herremanden kunne komme uden at passere selve kirken. Bemærk petroleumslamperne fra forrige århundrede. Foruden dette pulpitur skænkede herremanden kirken en prædikestolsopgang, som er vist på en af farveplancherne.

man præsterede, skulle også helst se ud af noget. Netop i sådanne situationer kunne maleren i høj grad komme snedkeren til hjælp, og få hans magre arbejde til at hævede sig på en mere strålende måde. Noget sådant er sket i Sebber kirke, hvis prædikestol er et jævnt og foligt renæssancearbejde, som i 1700-årene fik tilføjet en ny opgang. Den er i barok og med bølgende, udsavede tremmer, som gennem en kraftig marmorering er gjort til et meget iøjnefaldende led. Og selvom det er så enkelt, som det vel kan være, giver det dog festiviteten i interiøret.

Sjørlev kirke syd for Viborg er udstyret med en særdeles fornem prædikestol fra 1770. Trods den ret sene datering er den i ren rococo og skænket til kirken af Steen de Steensen og hans hustru Mette Schinkel til Aunbjerg. Både hvad udskæringer og maleri angår, er opgang, stol og himmel særdeles smukt afpassede efter hverandre med let og elegant rocailleværk.

Der var altid en del gode billedskærere og snedkere aktive på Fyn, hvilket naturligvis også kom prædikestolen til gode.

Kerteminde kirke, som alt ialt har et smukt og rigt inventar, kan opvise den herligste barokke prædikestol fra 1676. Den er i en blanding af bruskbarok og højbarok, således er dens himmel i ren men behersket bruskbarok. Den er udsmykket med ganske festlige djævlemasker, hvilket kanhænde skal minde præsterne om, at de nøje bør overlægge deres ord, for ellers får Fanden grund til at glæde sig.

Kurven er ikke synderligt præget af bruskbarokken, den har snoede søjler mellem stoffelterne, hvori ses djævlt skårne figurer. Dog er trappen her langt flottere end resten af arrangementet, for ud over, at der er udskårne figurer og akanthusblade i kransen inden for fyldingernes profiler, er der snoede søjler mellem fyldingerne, og for oven på

Den rigt udsmykkede prædikestol i Kerteminde kirke er sikkert et arbejde af en lokal snedker.

gelænderet nogle afsatser, hvor udskårne figurer er opstillede. Såvel stolen som den i knæk forløbende trappe er stafferet i stærke farver, og iøvrigt er hele herligheden skænket til kirken af sognepræsten Anders Poulsen. Hvem der derimod har gjort stolen, er man ikke så vis på. Stilen minder vel om Anders Mortensens, men udførelsen er nok for rustik til, at det kan være ham. Den lokale mester Hans Nielsen Bang er en mulighed.

Prædikestolen i Stubberup kirke skyldes ret sikkert Anders Mortensen og er fra ca. 1600. Det er trappen med dens barokke balustre ikke, men den klæder prædikestolen fortrinligt, langt bedre end de senere trapper med spinkle drejede balustre, som man så ofte i anden halvdel af forrige århundrede faldt for fristelsen til at sætte på ældre prædikestole.

At prædikestolen i Nyborg kirke er af

Forskellen på opgangen og kurven på prædikestolen i Nyborg kirke er iøjnefaldende. Det har givet anledning til en teori om, at det drejer sig om sammenbragte stykker og ikke om et helstøbt værk af Anders Mortensen.

Anders Mortensen, hersker der ingen tvivl om. Den minder meget om Kertemindes i opbygningen, men Nyborgs er lidt tidligere, nemlig fra 1653, og dette giver sig udtryk i stilen, som her er ren bruskbarok. Den er dog på ingen måde vilter og nok lidt tung i udformningen, som det var Anders Mortensens måde at skære på. Nyborg-stolen mangler de gelænder-figurer, som Kerteminde-stolen har, og den er ustafferet. Lidt standsforskkel er der på kurven og opgangen: Der er frisøjler på kurvens hjørner, medens der mellem trappebrystningens fyldinger kun er halvsøjler – snoede forstår sig. Ligeledes er der for oven på prædikestolen englehoveder, for neden djævlhoveder, og sådanne mangler opgangen.

Lågen ind til opgangen bærer slægten Skram's våben, og sagnet fortæller, at opgan-

gen er ældre end stolen og skænkedes til Nyborg Slotskirke af Karen Skram.

Nørre Aabys prædikestol er et herligt, saftigt bruskbarokt arbejde af Hans Nielsen og fra 1649. Her har man opgivet al streng uniformering med arkader etc. Hjørnernes store figurer blander sig tvangfrit med storfelternes vrimmel af personer, hvis indbyrdes størrelse iøvrigt også varierer fra felt til felt. I frisen for oven sidder nogle overmåde selvbevidste keruber, for neden bruskede djævlhoveder.

Trappen er helt anderledes med flade, udsavede balustre i rige udtungninger og med flammede gennembrydninger. Den er barok i stilen, men noget ganske andet end prædikestolen, som den imidlertid klæder aldeles fortrinligt. Mægleren er en yppig *Sirene*-herme.

Enkelthed kan være overmåde elegant og er det på den noble prædikestol og opgang i

Helnæs kirke. Ved første øjekast virker stolen som ren rococo, men en nøjere betragtning af *underbaldakinen* viser en laurbærstav omvundet med krydsende bånd, og det er klassicisme. Det samme er tandsnittet for oven og den drejede, udskårne bundknop. Ellers er udsmykningen med rigt akanthus-rocailleværk og opbyggelig symbolik. Selve formen er *bombé*-agtig. Opgangspanelet er ikke som vanligt inddelt i flere fyldinger, men går i eet langt forløb og med en meget høj, dominerende håndliste, rigt profileret. – Et fornemt stykke fra 1784.

Horne kirkes enkle, rene empire-prædikestol fra 1812, har trappen smygende sig om en pille, og den er med sine spinkle, ganske udsmykkede tremmer samt den tæt kanneleerede vange af megen finhed.

Fyns ubetinget flotteste prædikestolsar-

Holckenhavns prædikestol er et af hovedværkerne i dansk bruskbarok. Er dens mester Næstved-snedkeren Abel Schrøder?

De udsavede staver på opgangen til Nørre Aabys prædikestol. Nogle af dem er gamle, andre er nyere kopier.

rangement finder vi imidlertid i Holckenhavns slotskapel. Det er nævnt i »Gamle vægbeklædninger i Danmark« s. 45 f.. At der har været flere snedkere og billedskærere aktive i denne kirke, er de fleste nu enige om, og betragter man de forskellige afsnit nøjere, kan man også se, at udtryksmåden ikke overalt er den samme, selvom stilen generelt er bruskbarok.

Prædikestolen som er fra 1634, er signeret A.S., og nogle forskere mener, at det dækker over en monogramist – en kunstner hvis rigtige navn er ukendt – fra Skåne, hvor man også finder signaturen A.S. Det skal dog påpeges, at Abel Schrøder d.y. også signerede sine arbejder med A.S., og sammenligner man Holckenhavn-stolen med andre af hans arbejder, vil man ikke finde noget på den, der er uforenelig med, hvad han ellers har skabt.

Men hvem kunstneren nu end måtte være,

Ellen Marsviin's navnetræk på Holckenhavn-prædikestolen samt Marsviin'ernes og Gyldenstjerne'ernes særdeles velskårne våbener.

så er der i arbejdet tale om en fast utrolig frodighed – næsten mere, end man kan kapere. Jeg har vel stået over for den prædikestol de første 10-12 gange. Jeg har undertiden haft timer til at besigtige den i, og jeg er bestemt ikke færdig med den endnu.

Der er ingen egentlig staffering på skæringerne, kun hist og her er en profil trukket op med guld. Resten henligger i det mørkede træs dunkelhed. Dette er en i alle måder klog disposition, fordi den lader værket åbenbare sig på to måder – en summarisk, som bliver den til del, der kun ønsker eller har tid til at gøre et flygtigt bekendtskab med det, og så en mere indtrængende, som opnås af de, der virkelig lader sig indfange af dets tryllekraft og søger at opnå fortrolighed til den. Ved den korte betragtning virker stolen fyrstelig og flot, som barok nu engang gerne skal. Går man i detaljer, åbner mørket sig og afslører en rigdom af fine former og detaljer. Selv ind-

lagte mønstre – intarsier – findes der på den.

Indgangen sker gennem en dør med portal, og dørløjens to fyldinger optages af ovale omramninger af småt bladværk bag hvilke der er skåret bibelske scenerier. Der er desuden diverse profilerede lister, som inddeler døren og afgrænser dens forskellige afsnit.

Portalens pilastre er en fantasifuld sammenkomponering af englehoveder, bladværk, blomster, bruskværk og arkitektoniske former. En kraftigt fremspringende, ligeledes rigt ornamenteret gesims afgrænser portalen fra dens topstykke og løber iøvrigt omkring hjørnet, fortsætter op af trappebrystningen som håndliste og går rundt om prædikestolen. Døren sidder i en firkantet udbygning, der på den anden side er udformet ganske som dørpartiet men naturligvis med andre bibelske motiver i fyldingerne.

Det er ustyrligt, hvad man har kunnet lægge mønstre af englebørn med spurvevinger på

Corfitz Ulfeld skal have været en ypperlig billedskærer, og det siges for vist, at han har udskåret nogle smårelieffer til prædikestolen i Holckenhavns slotskapel, bl.a. dette, der unægtelig også sidder lidt umotiveret tværs over en fylding.

Det indvendige af Holckenhavn-prædikestolen med samtidige trin, hvis overkant man af hensyn til trafikens bekvemmelighed har skåret skråt af.

Holckenhavn: De står i trappeopgangens panelfyldinger, de svæver ud fra vanger og under baldakinen i prædikestolens bund, ganske som de slår kreds under stolens gesims. Også på dens hjørner står de.

Storfelterne har også ovale fyldinger, blot med en anden omramning i mere arkitektoniske former. Over stolen er der en lydihimmel med topstykker af bruskværk, og bag det hele ses et rygpanel, der vejen rundt har den samme højde. Det er udskåret med bibelske scenerier i bruskværksrammer. På panelets forskellige afsnit pranger som topstykker forskellige *fialer*, hvoraf nogle med keruber. Selv under trappen er der englehoveder, så der er bestemt ikke sparet på velsignelsen, og som bærer af stolen finder vi Moses. Han har det hele balancerende på hovedet med de to små horn, og samtidig holder han i sin hånd lovens tavler. – Strengt taget lidt meget at forlange af en mand på een gang.

Man kunne tro, at det hele brød sammen i et virvar af allehånde forskellige former, hvad der imidlertid på ingen måde er tilfældet. De stærkt pointerede gesimser, der med mellemrum skærer sig tværs gennem overfloden, deler stykket op i overskuelige afsnit og sætter skik på sagerne i det vandrette plan, og de mange trinvisse forløb i det lodrette plan gør, at der ligeledes her bliver holdt disciplin.

Med til harmonien hører, at man på dette store værk ikke har brugt en eneste djævlemaske, sådan som det ellers ses på næsten alle andre arbejder fra den tid, og der er tillige anvendt træsorter hist og her, som ellers ikke fandt nåde for danske billedskæreres øjne, således er nogle af fyldingerne skåret i frugttræ i stedet for i eg.

Skeptikere vil nok mene, at de manglende djævlmasker, de store englehoveder og den manglende beslagsornamentik, som ses på så mange af Schrøders andre værker, gør tilskrivningen tvivlsom, men man må huske, at stykket her, hvis teorien holder stik, er et af Schrøders meget tidlige værker, og at han på det tidspunkt næppe havde lagt sig fast på den manér, som vi ellers træffer på f.eks. hans prædikestol i Holmens kirke. Mange andre træk – således kunstnerens foragt for anatomien, glæden ved ovaler og rundede felter, mangfoldige engle samt frugtanretninger, stemmer glimrende overens med Schrøders manér. Iøvrigt vil en sammenligning med altertavlen i Tyvelse kirke på Sjælland nok overbevise de fleste.

Og lad os da straks tage turen over bæltet og ind til kongens by for at se på et andet værk, som i hvert fald ganske sikkert er af Abel Schrøder. Det drejer sig om prædikestolsarrangementet i Holmens kirke, som også hører til vore meget store og pompøse stykker fra bruskbarokken. Det er fra 1662, hvor bruskbarokken var fuldt udviklet og faktisk sang på sidste vers, og man ser i det træk fra den højbarok, der nærmer sig.

Schrøder var også mester for altertavlen, så der er en glimrende overensstemmelse mellem de to meget dominante stykker inventar.

Mærkeligt nok fik Schrøder aldrig glæde af denne kunstneriske kraftpræstation. Man havde presset ham sådan i pris, at han og hans familie direkte sultede, og et ubønhørligt skattevæsen var uafladeligt i hælene på ham. Vi véd det fra hans bønsskrivelser til Fr. III. om hjælp, hvori han klager over, at Holmens kirkevæрге havde tinget alt for knapt med ham. Selvom kongen fik ondt af ham og hjalp ham en smule, så døde Schrøder – nok tidens største billedskærer indenfor nu-Danmarks grænser – som en ruineret mand.

Sært at tænke på: Kirkeværgen og alle de andre, der underbetalte denne store kunstner, og alle de folk i skattevæsenet samt øvrige kreditorer, der forfulgte ham skånselsløst, er døde og glemt, hvorimod Abel Schrøder lever evigt i sin kunst. Fedtede de med pengene, så var han allenfals aldrig påholdende hvad angik kunstneriske ydelser. Det fremgår bl.a. af bemeldte prædikestol.

Kirkens prædikestol er måske nok Schrøders bedste værk overhovedet: Dens udsmykning er særdeles yppig og ødsel, og i lighed med Gudewerdt'erne lod han helst ikke det mindste stykke stå udekoreret. For nedan står Moses og bærer den opulente anretning på hovedet. Underbaldakinens bruskværksribber samles i en platform, der hviler direkte på hans isse. Ribberne igen bærer kurven, rygpanelet, den enorme himmel og tildels opgangen. På prædikestolens hjørner står to snoede søjler som bærende led, og foran dem er en apostel, skåret som frifigur, anbragt. De koblede søjler vokser oven til sammen i en kerub – et vinget englehoved, hvor vingerne er forvandlet til bruskværksvolutter, og under apostlernes fødder har et engleorkester anbragt sig med forskellige af tidens instrumenter, bl.a. en sækkepibe. Under englene igen er der *krumknægte*

med diademhoveder og mellem dem rankeværk i gennembrudt arbejde. For neden mellem bruskværksribberne, hvor det åbenbart går hedt til, er der bruske djævlhoveder. Apostlenes række deroppe i det høje, står og kigger til hianden, og nogle af dem synes at gestikulere ivrigt. De drøfter åbenbart et religiøst problem. Mellem dem er der fyldinger med næsten opløste bruskværksarkader og palmetter i den Gudewerdske manér og i arkaderne bibelske scenerier. Rygpanelet skyder sig ud i et retvinkelt hjørne og har to fyldinger med bibelske skæringer. Det flankeres af to store mandsengle, der gør deres bedste for at støtte himlen. Det må ellers være et tungt arbejde, for den er stor som lanterne-spiret på en mindre herregård. To etager har den, båret af arkader og snoede søjler og med gennembrydninger som giver den lethed og ynde. Og som der begyndtes med bruskværksribber for neden, sluttet der med sådanne for oven og med Kristus som topfigur. Rundt om himlen på afsatser og gesimser står engle i rad. De nederste bærer tomme våbenskjolde, de øvre Jesu marterredskaber, og inde i spiret sidder Jesus selv som smertemand.

Det er klart, at der måtte en fornem opgang til denne prædikestol, og den svarer udmærket til det øvrige, selvom den i udførelse er en anelse mere diskret. De tre fyldinger, som naturligvis er skrå, flankeres af smukke kvindehermer, og der er flammeliste både under håndlisten og under fyldingerne, der iøvrigt prydes af arkader med bibelske scenerier.

Trinitatis kirke har prædikestol af Friedrich Ehbisch fra 1731. Her bevæger vi os på grænsen mellem senbarok og rococo, og billedet er et ganske andet end bruskarokkens. Kurven er i bombéform med rigt forgyldt akantusværk og engle. Den bærende figur er en stor engel, og opgangspanelet er med dør med svunget gericht og marmoreringer.

Trinitatis kirkes prædikestol er et elegant arbejde af Fr. Ehbisch.

Dørflojen med enkle fyldinger. To smedjersgreb er foran døren.

Men er Trinitatis kirkes stol end smuk, så gør den jævngamle stol af samme mester i Reformert kirke dog større indtryk. Der har været flere af typen i København, nu er den ene tilbage, og utroligt festlig må den nok siges at være. Også her er kurven bombéformig og stilen er regence med visse tilløb til rococo.

Inden for den reformerte kirke var menne-skefigurer ikke velsete, så dem har man udeladt. Så meget mere er der til gengæld gjort ud af den florale ornamentik. Kurven er således behængt med tunge blomster *guirlander*, som bæres oppe af flagrende bånd og sløjfer med nedhængende kvaster. Akanthusløvet på storfelternes hjørner har for oven *rocaille*for-

Smedede håndbøjler og vangesnirkler på opgangen til Trinitatis kirkes prædikestol.

mer. Støtten, der kommer under en rigt ornamenteret profilknop – en nodus – er udformet som en palme med skællet stamme opvoksende fra stenet grund. En helt ualmindelig løsning på dette problem. Opgangens brystningspanel er med skæve fyldinger, der i midten har en lille dekorativ bladrosset og for oven og neden spinkelt akanthusløv i rocailleagtige forløb. Vangen er profileret i store, gennemløbende former. På den firkantede mægler står en af træ udskåret vase med en ligeledes udskåret blomsterbuket. Stolens rygpanel har svungne ører for oven, og over det hele hænger en meget bred, svunget og knækket baldakin af nærmest orientalsk karakter. På den står tre blomstervaser forbundet med blomstrende ranker.

Frelsers kirkes prædikestol skulle egentlig have været som Reformert kirkes, men den

fik nu først en i 1773, og da var såvel regence som rococo passé. I stedet gik tre af klassicismens fædre, nemlig C.F. Harsdorff, Just Wiedewelt og Peder Als sammen om at skabe en værdig stol til kirken. Den er da også blevet særdeles pompøs, men mange vil nok finde den lidt tung. Kurven er cylindrisk, den har for oven en mæanderfrise og for neden en laurbærstav omvundet med krydsende bånd. Underbaldakinen er klokkeformet. Baldakinen bæres af pilastre med *attiske slyngbånd* og et par klassiske *volutter*. Den er iøvrigt rund som kurven og har for neden en *rossetfrise* og for oven en *fascesstav* samt på toppen et arrangement af Jesu marterredskaber.

Den flotteste prydding er dog Wiedewelts apostelfrise rundt om kurven udformet som en klassisk frise. Den løber ud i en slags fortsættelse af opgangen, der er med såvel vange som håndliste i massive former og med svære

Dansk klassicisme, når den er bedst: Prædikestolen i Frelsers kirke i København.

dråbeformede runde balustre på opsadling. Selve trappen er dog ikke opsadlet. Efter et knæk, der dækkes af en brystning, forløber trappen med balustrene videre ned. Alt, hvad der ikke er forgyldt, ser ud, somom det var af forskellige marmorsorter, hvad det dog ikke er. Det er illusionsmaleri ganske ypperligt udført. Det er der sparet mange penge ved, og sandheden er sagtens også, at en marmor-konstruktion var blevet alt for tung til, at underlaget kunne have båret den.

Særlig rige på spændende trapper fra renæssance og bruskbarok er kirkerne i det østlige Midsjælland. I Kirkerup er der således en ganske kort opgangsbrystning i bruskbarok med udskårne pilastre og fylding med *bosses* og ører. Stilen efterligner Brix Mickgell's. Osted kirke har ligeledes opgang i denne snedkers manér med skællede pilastre og *bosses*.

Sonnerup kirke kan opvise en prædikestolsopgang af mester Brix selv. Den er forfærdiget i 1632 og har velskårne mands- og kvindehermer som adskillelser mellem fyldingerne, og Greve kirke har mester Brix ligeledes beriget med rige kvindehermer på prædikestolstrappens brystningspanel.

Tårnby kirke fra 1629 har velskårne, men anonyme relieffer på prædikestolsopgangen og kannelerede pilastre. Der er tillige en udmærket dør med kannelerede pilastre på gerichterne.

Caspar Lubbeke hørte til bruskbarokkens udmærkede snedkere, og hans fantasi var der ikke noget i vejen med. I Rye kirke står en prædikestol, som han forfærdigede i 1661. Hans kvindehermer på denne stol er armløse og har ydermere maskeunderdel, så helt almindelige er de ikke. Opgangens fyldinger er neutrale, hvorimod der på prædikestolens storfelter mellem snoede baroksøjler er udkåret adelsvåbener.

I Kildebrønde kirke har Lubbeke fantasieret endnu mere: Her har kvindehermerne

Forunderlige kvindehermer på prædikestolsopgangen i Kildebrønde kirke.

hele mandsansigter på maven, hvilket virkelig ser såre ejendommeligt og surrealistisk ud. Denne opgang er fra 1650-erne.

Selsø kirke har en særdeles interessant og fornem prædikestol fra 1637, og den kan meget vel være af Hans Holst, som også var mester for den ypperlige prædikestol i Sct. Nicolai kirke i Køge. Den meget fine indgangsdør til den ellers ganske neutrale opgang hér er vist i »Gamle danske døre« s. 75.

Holst hører ikke til de billedskærere, hvorom meget er bekendt eller hvoraf meget er bevaret, men han har været en kunstner i absolut særklasse, der med enkle, djærve former var istand til at skildre en situation eller et fysiognomi ganske indtrængende. For det meste er der fornuft i hans anatomiske frem-

Hans Holstes prædikestol i Selsø kirke er et noget nervøst arbejde, der ganske har et og andet at fortælle nutidens mennesker.

stillinger, men de kan dog til tider falde noget fortegnede ud. Han er en fuldgod repræsentant for senrenæssance og bruskbarok, og hans figurer indtager ofte ret affekterede og krukkelige attituder, sådan som det er blevet skildret af så mange af bruskbarokkens kunstnere.

Vi må imidlertid huske, at kunstnerens opgave er at skildre menneskene, som de er, og bruskbarokken var – ganske som den epoke vi nu gennemlever – en forfaldets og nedbrydelsens tid, hvori en mængde af de normer, der hidtil havde været rådende, gik til grunde. I sådanne situationer bliver mange mennesker manierede. De kæmper uafledeligt for at skabe sig et image, en ydre fremtrædensfacon der jo, da den mangler tilsvarende indre realiteter, virker uendelig påtaget og må ledsages af stadig tilbagevendende ritualer

for at opnå ydre gennemslagskraft. Man ser det i den fortegnede mode, følger det i kønsrolledebatter og får det præsenteret morgen, middag og aften af folk, der føler sig kaldede til en offentlig fremtræden. Sådan er situationen i dag. Sådan var situationen i Gudeverdt's, Abel Schrøders og Hans Holsts tid. De har skildret en virkelighed, som vi må have alle muligheder for at forstå.

Om Holstes Selsø-stol kan siges, at den er væsentlig mere enkel end mange af bruskbarokkens andre præstationer. Det vil ikke sige, at formerne er færre, men kun en del af dem fremtræder som udskårne, andre ligger i det flade plan som indlægninger – intarsia – i sirligt rankeværk. Der er også en behersket *staf-fering* samt – på gesimser – et ganske let, nærmest antydet *beslagværk*. Storfelterne er med evangelisterne, og som atlanter på hjørnerne står apostle. De fortsætter ned ad trappens brystningspanel, og det har været en virkelig kunst at få dem anbragt der, for trappen skræner stærkt. Der er noget bjergbestigerisk over sceneriet. I fyldingerne er der malet skriftsteder, og det har på grund af skråningsgraden også voldt visse vanskeligheder. Arrangementet ender nedadtil i en flot portal med pilastre og et overdådigt bruskværkstopstykke hvorpå tre figurer er at finde. Himlens bærestykke bærer Chr. IV's monogram og er ellers, som selve himlen med dens mange figurer, en grandios opvisning af alle stilartens former og fylde.

I det nordlige Sjælland er det ikke mindst prædikestolen i Fredensborg slotskirke, der virker fængslende. Den skyldes Fr. Ehbisch, som vi allerede har stiftet bekendtskab med bl.a. i Trinitatis og Reformert kirke, og han demonstrerer her, at hans idérigdom går i mange retninger. Ehbisch har haft en ganske underholdende ide om, at barokkens storladne former passende kunne kombineres med naturens egne – i et passende arrangement forstår sig – og han viderefører på den

måde de bedste traditioner fra porcelænsfigurer og hyrdescener til prædikestole m.m. Hér har han ladet en klippeblok bære prædikestolens kurv, på klippeblokken har hvide yndefulde duer slået sig ned, og den barske, gølge sten formildes ved, at der fra de sprækker, der gennemtrækker den, opskyder fagre vækster med blomster. Det gyldne bladværk, der bærer den marmorerede kurv får assistance i funktionen af et par flagrende hvide putti, og på den bugede gesims i portaltagtige storfelter sidder troen, håbet og kærligheden i henførte attituder. På himlen knæler den hellige Stefan med udbredte arme og gylden glorie om hovedet, og selve den svungne og knækkede himmel har *lambrequins* for neden, blomstrende ranker for oven samt en kerub og et par putti, hvoraf den ene holder et

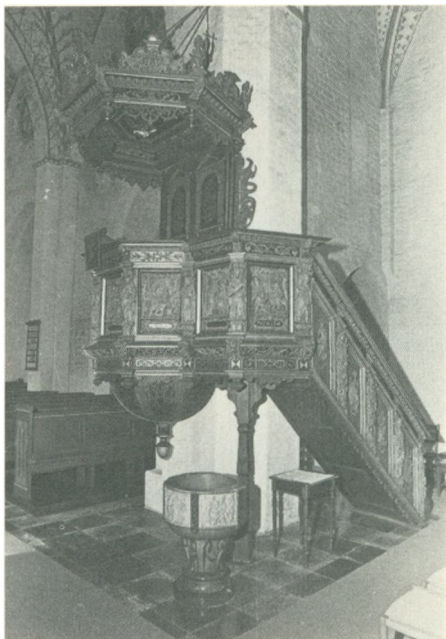
Opgangen til Stege kirkes prædikestol er med skæringer i opfindsom braskbarok.

Den magtfulde barok prædikestol i slotskirken i Fredensborg, hvor natur og kunst på underfuld vis er komponeret sammen.

kors og en krone, den anden en laurbærkrans og en palmegren.

På opgængens mægler står en stor korsbærende engel med harmisk, hjelm og store vinger på ryggen. Han peger op mod prædikestolen og minder i udformningen meget om samtidens tyske mestre, Straub, Ignaz Günther og Schmädl. Opgangen har kraftigt profileret vange og håndliste, neutrale marmorerede fyldinger med gyldne kantninger og på ramstykkeerne vingede englehoveder. Som en udvoksning på kurven er der et lille »annex« der bæres af en marmoreret søjle. Når man nævner, at Ehbisch er ophavsmand til stolen og dens skulpturelle pragt, bør det vel ikke forbigås, at snedker Christopher Quist har stået for den praktiske udførelse af selve grundstolen, samt at den mesterlige marmorering og yderligere staffering skyldes Elias Green.

Prædikestolen i Stege kirke med indlægninger i fyldingerne og mange skæringer.

Den sidste sjællandske prædikestol, vi skal se på, findes i Sorø kirke og er forfærdiget i årene omkring 1650 af Hendrik Werner, og det var nu en alvorlig sag, for han måtte skrive under på, at »dens Lige baade med Zirlighed, Kunst og Arbejde i Historier, Videlse og Højelse ikke skal findes i nogen af de fire Hovedkirker i København«. Ja, han skulle på sin æres fortabelse selv bære alle omkostninger, hvis nogen af de københavnske prædikestole fandtes »enten at overgaa eller lige at være« med denne.

Det var hårde betingelser, og om han kvalitetsmæssigt kunne klare konkurrencen, skal være usagt, for kunstnerisk kvalitet afhænger også af, hvordan man anskuer et arbejde. Kedelig er stolen imidlertid på ingen måde, og der er vist allehånde forskellige former for snoede baroksøjler på den. Storfelterne er med bibelske scenerier skåret i et mådeligt

højt relief, og et større engleorkester musicerer på den underste gesims. Bruskværket er anvendt med måde, men det er med gennem-brydninger og i store sløjfeagtige, løse former. Himlen har – hvilket virker tiltalende – i stedet for udflydende bruskværk ned ad kuplen, blomstrende ranker, og den øverste lanterne er båret oppe af spinkle snoede søjler. Iøvrigt befolkes den af såvel keruber som apostle og – øverst – Kristus med sejersfanen.

Opgangen er ej heller blevet forsømt, under dens glatte fyldingers flankesøjler er der bruskværksmasker, og der er en nydelig portal med pilastre. Prædikestolen er med brunt naturtræ og sort træ, som snarere er sortbejdet pæretræ end ibenholt.

Det er ingen prædikestolstrappe vi skal se på i Sct. Marie kirke i Helsingør, men en stilfærdig spindeltrappe fra midten af 1700-årene. Den fører op til det såkaldte rococopulpitur over for den smukke prædikestol. Den har glat spindel og – da den er fritstående – bagvange med brystning og håndliste. Bagvangen er høj og med profileringer, og fra den rejser brystningen sig med ovale gennem-brydninger kantet af bånd. Farverne er grå, hvidgrå, gul og rød. Et såre enkelt, men samtidig overordentlig smukt stykke.

At Bornholm er Østdanmark, fremgår bl.a. af, at øens – og en af landets bedste prædikestole – er fra Lund-mesteren Jacob Krembergs værksted. Den er i højrenæssance og fra omkring 1610. Kremberg regnedes for at være en af Skånes ypperste billedskærere, og hans arbejder er repræsenteret i flere skånske kirker.

Stolen i Aa kirke er et meget rigt og vel komponeret stykke med et behageligt vekselspil mellem fint skårne detaljer og store linjer. Storfelternes arkader udfyldes af scener fra Kristi liv, og i sviklerne er der keruber. Figureerne er skåret i højt relief og dominerer over den omgivende, arkitektoniske ramme.

«Jacobs drøm» i Gjøl kirke, hvor stigen op til himlen fortæller sælsomme historier. Et kalkmaleri fra 1500-årene.

Trappen på Brahesborg hører til vore særdeles vellykkede og rige senbarok-rococo trapper, og epokens hang til det fornemt kølige, fornægter sig ikke ved den gråtonede marmorering. Den er ganske vist af nyere dato, men har sikkert været at finde magen til under senere bemalinger, og den er eminent dygtigt gjort.

„Mandens aldre“ vist på et stort bruskbarokt epitaflum i Kristkirken i Tønder. Vi følger på trimmene manden fra vugge til grav.

Intet er smukkere end mørknet egetræ og hollandske blå-hvide vægfliser, som det her ses på et interiør med en lille bruskbarok spindeltrappe fra Schafflund mølle i Städtisches Museum i Flensburg.

Trappetårne præger i høj grad renessancens herregårde. Her ses det vældige tårn på Overgaard ved Mariager fjord. Det forhojedes i 1700-årene og fik samtidig en af de dristigste vindetrappe-konstruktioner i vort land.

Sæbygaards karakteristiske trappetårn med de for dansk renaissance meget karakteristiske kvademuringer. – Man træffer dem kun hér og på Fyn.

Eremitage-trappen er senbarok, også kaldet regence og et af vore festligste trappe-interiører. Trappens farver er fornemt afstemt, så de harmonerer med vægfliserne. De ser hollandske ud, men er i virkeligheden fra St. Kongensgade-fabrikken i København.

Dansk regences mest fantastiske trappe findes på Gunderslevholm i Sydsjælland. Den er helt centraleuropæisk i udformningen med de vældige vildmands-hermer.

Gunderslevholm-trappen set oppefra. Bemærk de rigt udskårne dokkebalustre og det skrånende forløb af skin-gelænderet op til skingalleriet.

Enevoldsbareokkens store former og dens glæde ved ædle marmorsorter kommer til udfoldelse på denne flotte trappe på Fredensborg.

Trappen i Roskilde Kloster rejser sig i røde og grønne farver fra et guld af gamle olandsfliser skabende et prægtigt interiør fra overgangen mellem senbarok og rococo.

Dronninglund-trappen regnes af kendere for vor fornemste klassicistiske trappe. Enkel i udformningen, men utroligt elegant. Et bevis for, at Danmark i klassicismen evnede at præstere det sublime.

Klassicistisk trappe af 'kejsertypen' på den langelandske herregård, Hjortholm.

Dronninglund-trappens overdådige oprullede vangesnirkel og de tunge, hængende laurbærguirlander.

Opgangens brystning har ovale fyldinger med svungne pilastre som indramning og med smalle pilastre endende i fuglehoveder som adskillelse mellem de skæve felter. Opgangens indgangsparti er en portal med tofyldingsdør med arkader. Iøvrigt består pryden af hermepilastre og en brudt trekantsgavl med tre putti.

Øerne syd for Sjælland kan også opvise smukke prædikestole med fornemme trapper. I Sct. Hans kirke i Stege er prædikestolen fra 1630-32 og i bruskbarok. Den er nok lidt groft skåret, men et ganske flot stykke med mange udmærkede detaljer og contrepartige-intarsia i frisen for oven og for neden. Herved forstås, at en plade af mørkt og en af lyst træ er lagt over hinanden, hvorpå mønsteret forsigtigt er savet ud af dem begge samtidig. Når man så bagefter limer pladerne fast på grundtræet, har man et lyst mønster til at lægge i den mørke plade og et mørkt mønster til at lægge i den lyse. Der er også nogle ganske humoristiske djævlemasker, men udtungningerne for neden er blot udsavede og uden hverken gennembrydninger eller udskæringer. Stolens fyldinger er med bibelske motiver. Opgangspanelet har i de ellers blanke fyldinger fået indsat figurer af evangelisterne, og mellem fyldingerne er der kvindehermer.

Elmelunde kirkes prædikestol har en helt anden karakter. Den er udført i den lollandske billedsnider Jørgen Ringnis' manér, men den er ikke dygtigt nok skåret til, at den kan skyldes ham.

Den er fra 1649, og dens storfelter er nicheformede med meget store figurer af Jesus og de fire evangelister, og evangelistsymbolerne er at finde i de smalle hjørnicher. Opgangens brystning er rigt udstyret med små kvindefigurer symboliserende Retfærdighed, Håb, Styrke, Tro, Klogskab, Uskyld og Mådehold, og i en arkade i indgangsdørens øvre fylding møder vi Kærligheden. Indgangsportalen omkring dørfløjen er

Nakskov kirkes prædikestol med opgangens sælsomme fyldingsprofiler.

med kvindehermer og et bruskværks-topstykke, og på dørføjens nederste fyldingsfelt er anbragt en kerub.

Det er Ringnis selv, der er mester for prædikestolen i Nakskov kirke fra 1630. Den er i senrenæssance med svage tilløb til bruskbarok og med fint skårne bibelske scenerier i arkaderne, hvis bueslag for oven udfyldes af vifterosetter. Det mærkelige er, at denne meget duelige mester åbenbart er blevet uvenner med opgangen, der har fyldinger med retvinklede indskæringer i hjørnerne. Det passer udmærket til de lodrette linjer, men i forbindelse med de skrå linjer for oven og for neden duer det bestemt ikke, så fyldingerne har fået en underlig, fortegnet karakter.

I Halsted kirkes prædikestol fra 1636, har Ringnis lagt sig fast på sin stil med de store figurer, bl.a. har han med næsten katolsk hængivenhed skåret en meget bevæget og yndig

Jomfru Maria. Det kan måske undre en og anden, at der på rygpanelets fyldning er udskåret et stort, kronet C.5. for Chr. V. var jo ikke konge i 1636, forklaringen på fænomenet er, at det slet ikke var den Chr. V., det var Chr. IV's søn, den udvalgte prins Christian, som imidlertid døde inden sin far i 1648 og derfor aldrig nåede at blive konge.

Opgangspanelet er bevaret, det har tre fyldinger med arkader af svungne pilastre. Bueslagene er skævttrukne og dækkes af beslag- og rankeværk i fladsnit. Mellem fyldingerne står *halspilastre* over diamantbosser.

I Aastrup kirke skyldes prædikestolen med de store figurer Ringnis, og det gør ligeledes trappen, som her til en afveksling er indbygget i et helt lille firkantet trappetårn med panelværk og arkader med fladsnit, beslagværk, trekantgavl, skældækkede

pilastre og topstykker. Stykket blev til i 1645.

Vi vil slutte af i Engestofte kirke, hvor prædikestolen er så sen som 1856 og i den forkætrede nygotiske stil. Mestrene for den er billedskærer Wille i København og snedker Krøyer i Maribo. Det skal imidlertid siges, at d'herrer havde en absolut heldig hånd med det nygotiske, for arrangementet er overmåde vellykket. Bl.a. er det lykkedes at undgå denne spidse tørhed, der ellers karakteriserer så megen nygotik. Såvel kurven som opgangen er i overdådig flamboyant udformning med gennembrydninger. På kurven er de underdækkede, på opgangen står de åbne og forlener den med lethed og elegance. Man kunne skam udmærket udføre smukke arbejder i forrige århundredes ny-stilarter, det var blot så sørgeligt sjældent, at det lykkedes så godt, som tilfældet er her.

Trappesymboler og symbolske trapper

Trappen og stigen optræder ikke sjældent i den kirkelige kunst. Vi finder bl.a. en stige på et kalkmaleri i Vinderslev kirke, hvor en sjæl, der kommer fra jordens skyggedale er på vej op til himlen. Stigen, som sjælen klatrer på, dukker frem fra en sky og forsvinder i den næste. Det må nok siges at være en længere klatretur, og stigen ser ærligt talt ikke videre bekvem ud.

Stigen er også at finde blandt Jesu lidelses-symboler. Vi ser således stigen ved Jesu kors på bl.a. et kalkmaleri fra 1548 i Sulsted kirke i Vendsyssel. Maleriets motiv er Josef af Arimathæa og Nicodemus, der er i færd med at tage Jesu afsjælede legeme ned fra korset. Den ene står på en stige. Samme stige indgår gerne i sammenstillinger af Jesu lidelsesredskaber.

Selv en trappestige kan man løbe på, nemlig i Aagerup kirke på Sjælland. På et kalkmaleri med Jesu indtog i Jerusalem på aseninderyg: En mand blandt mængden, der er mødt op for at modtage Jesus, vil gerne gøre lidt ekstra ud af sagen, så han er med økse i hånd kravlet til vejs på en trappestige for at afhugge nogle palmegrene. Han må åbenbart have kastet dem ned til de andre, for de er ikke med på billedet, som udførtes af den såkaldte passionsmaler i tiden omkring 1500.

Jacobs drøm ser vi fremstillet på et kalkmaleri fra omkring 1530 i Gjøl kirke i Hannerederne: Jacob ligger på jorden og sover, og han drømmer om Guds engle, der vandrer op og ned af en stige. Den har seks trin, så afstanden til det himmelske er måske ikke helt så stor, som mennesker ellers er tilbøjelige til at forestille sig. Det er en fin stige med

gennemstukne ribber, og igrunnen har englenerne ikke synderlig brug for den, de holder sig godtnok til den med hænderne, men holder sig ellers svævende foran den.

I en blomsteragtig sky for oven sidder Vorherre. Han har mørkt skæg og hår, og det hele er indrammet af bladranker.

Man kan se, at det har voldt kunstneren problemer at illustrere dette emne, thi det var før tanke- og taleboblernes tid, så han kunne ikke anskueliggøre, at det drejede sig om en drøm, ved at indfatte motivet i en boble.

I stedet har kunstneren søgt at demonstrere afstanden mellem det hér-sidige og det hinsidige ved at vise Jacob langt større end både Vorherre og englenerne, og det bidrager ligeledes til at karakterisere den drømmeagtige karakter, at englenerne svæver foran stigen. Maleren har også villet gøre Jacobs betagelse over situationen begribelig for beskueren: Man ser ham skygge over øjnene for ikke at blive blændet af det himmelske lys, som skal være overordentlig stærkt.

Nu skal det ikke være nogen hemmelighed, at Jacobstigen i virkeligheden bør være på 72 ribber, og disse symboliserer lige så mange dyder. Men hvor finder man vel 72 dyder, og hvordan i alverden får man plads til så mange ribber på et kunstværk? De fleste malere skar derfor igennem og lod himmelstigen være på kun 15 trin repræsenterende de 7 hoveddyder og de otte saligheder. Som nævnt er der kun seks ribber på Gjøl-stigen, om det så er dyden eller saligheden, man har knebet på.

»Mandens aldre« har sådan set intet med religion at gøre, men vi ser alligevel ofte den

symbolske trappe hermed i kirker, nemlig på epitafier – mindetavler over afdøde standspersoner. Der er for det meste 9 eller 10 ældre, og hver har sit trappetrin.

I Kirstkirken i Tønder hænger således et ganske prægtigt bruskbarok epitafium fra 1654 over rådmand Christian Thomsen og hans hustru, Catharina, der begge døde i juni 1669 med kun 13 dages mellemrum. Det var i hine dage god latin, at man lod sit eget mindesmærke udføre i god tid inden sin hedenfart, så den alvorlige sag ikke overlodes til efterkommerne, om hvilke man jo aldrig kunne vide, hvorvidt de nu også ville vise den rette begejstring i den gode sags tjeneste og stille tilstrækkelige økonomiske midler til en standsmæssig frembringelse til rådighed.

I samfulde 15 år har rådmanden og hans frue hver søndag kunnet sidde i deres kirkestol og glædet sig over at betragte det meget særprægede epitafium, som et billedskærerværksted i Flensborg havde forfærdiget til dem.

Epitafiets vinger kaldes også sidefløje, og de er her udformet med lutter trappetrin, hvor mandens ældre vises i ikke mindre end 11 situationer.

Nederst på den ene vinge ses i en ramme et svøbelsesbarn liggende på en seng og med en utrolig stor pude under hovedet. Oven på rammen, som altså danner første trin, sidder et ganske lille dyr. Det er barnets legekammerat og tro følgesvend, hundehvalpen, som samtidig symboliserer barnets værgeløshed, legesyge og kluntethed. Næste trin viser en dreng i en lang kjole og med trøje. Hans ledsagedyr er en kalv.

Efter dette følger ynglingen, der er iført knæbukser og kravestøvler. Hans dyr er en plag, som sprænger afsted. Nu skal vor unge ven til at gøre indtryk på damerne, så næste trin fremstiller ham som modekavaler med høj hat og en løve som dyr. På det søndre hjørne af epitafiets storgesims møder vi man-

den i en mere moden alder og derpå i midten på et trappetrin, hvor hjemmets dyr, oxen, gør ham selskab.

Så begynder nedturen: På nordre hjørne af epitafiet står den lidt ældre mand. Under ham præsenteres vi for den værdige familiefader, der efter bedste evne søger at hjælpe sine børn frem – ofte gennem selvopofrelse, hvilket på trappen anskueliggøres ved en pelikan, der hugger sit eget bryst til blods for at stille sine ungers sult. Det var pelikanens hovedbukken for at få de fangne fisk rystet frem i næbposen, så ungerne kunne nå dem, der blev misforstået derhen, at den huggede sig selv i brystet.

Den gamle mand – vel i 70-erne – har atter hunden som dyr, og oldingen på 80, som støtter sig til to krykker, følges på livstrappen af et lam. Endelig på det nederste trin er timeglasset udrundet, og oldingen ligger død i sin seng, bag hvilken en engel titter frem.

I epitafiets storfelt er hele rådmandsfamilien malet, og den flankeres af to udskårne hoveddyder, nemlig kærlighed og retfærdighed i skikkelse af to damer – begge særdeles vel udførte. For nedent støtter to havfruer og to basunblæsende putti – *famer* – en tekstkartouche samt to borgerlige våbener. Øverst på topfeltet peger fra hver sin side Jesus og Gudfader mod topfiguren, helligåndsduen, ganske som når to scenekunstnere videreadresserer publikums applaus til orkesteret.

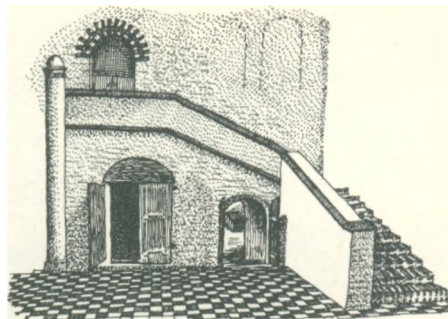
Trappen havde alt ialt en væsentlig symbolsk betydning, og den har det på en måde endnu. Ved græske templer f.eks. var store trappeanlæg almindelige. Det var brede, høje trapper, og ad dem steg præster og præstinder fremstillende guderne ned mod menneskenes undrende skare. Romerske kejsere betjente sig af vældige trappeanlæg, så også de på guddommelig vis kunne nedstige til deres under-såtter. Meget af barokkens trappepragt har haft et ganske tilsvarende formål, og de af os,

der mindes 30-ernes og 40-ernes film-uge-revyer, erindrings og talrige præsentationer af Hitler og Mussolini vandrende ned af endeløse trapper i spidsen for andre koryfæer og tiljublet af hundredetusinder tilhængere. Også bag denne trappeballet var ideen det overjordiske nedstigen til de dødeliges verden. Det frygtelige er, at det virkede over al forventning: Store trapper var simpelthen med til at cementere diktatorenes position.

I middelalderen gjorde man ikke alverden ud af ceremonielle trapper, men vi har dog en bevaret herhjemme, nemlig den såkaldte munketrappe fra anden halvdel af 1100-årene i klosterkirken i Sorø (den tilsvarende i Løgumkloster kirke er en kopi af Sorø-trappen). Trappen førte fra kirken op til munkenes sovesal – dormitoriet – og ad den kom munkene vandrende ned i kirkesalen for at tage del i den natlige gudstjeneste, Vigilien.

Trappen har to lige løb, og ud mod kirkerummet har den høje, murede vanger, og den søndre af dem krager for oven en smule ud. I vinklen, hvor de to løb mødes samt for oven er der en repos. I trappens sydøstre hjørne står en søjle muret af riflede sten. Alle dens led er runde, og tromlebasen har såvel rundstav som hulkehl. For oven – et stykke over trappen – afsluttes den i en ægform. Man kan sige, at den minder lidt om en asparges. Bag reposen er der en med trappen jævnaldrende dør. Trappens trin er for oven med ældgamle gulvfliser af brændt ler og af forskellig størrelse. Under trappen er der to rundbuede åbninger, der gennem tøndehvælv, som bærer trappen, giver adgang til to rum, der nu tjener som gravkamre.

Ellers er koret i en del store kirker ophøjet over skibets gulvniveau, og der er adgang til det via en trappe, der altid vil være bred og statelig. Det ses f.eks. i Maribo domkirke, i Sct. Knuds kirke i Odense og i Viborg domkirke, og under koret er der så indrettet en krypt. Her tjener trappen til at adskille det

Den middelalderlige munketrappe i Sorø kirke.

hellige fra det verdslige, og sådanne trapper har i katolsk tid spillet en væsentlig rolle i gudstjenesternes ceremoniel.

En helt anden form for ceremonielle og symbolske trapper viser sig i renæssancen, og selvom ingen af dem er danske, har de dog spillet en væsentlig rolle også med hensyn til udviklingen af trappekunsten herhjemme, hvorfor vi vil se lidt på nogle af de væsentligste:

En trappe, som i magtfuldhed slår de fleste andre, er den enorme sandstenstrappe, som Bess of Hardwicke opførte i sit berømte og meget særprægede slot, Hardwick Hall. Den har sit udspring i hallen og fører herfra bred og mægtig gennem hele huset i lige løb, som afbrydes af en lang repos for sluttelig at beskrive en bue på 90 grader og ende ved den store sal. Den er et pragtfuldt stykke arkitektur uden prydelser af nogen art, med vanger, men intet gelænder. Den sluger en masse plads, hvilket man imidlertid så stort på, thi der var al den plads, nogen kunne ønske sig, på Hardwick Hall.

Når der var statsbanketter på slottet, hvad ikke sjældent skete, thi grevinde Bess var en nær veninde af dronning Elizabeth I., samlede tropperne fra køkkenregionerne i hallen, og der arrangeredes en procession, som anførtes af hovmesteren. Med ham i spidsen samt ledsaget af et til anledningen passende

Kolossaltrappen på Hardwick Hall tegnet af Joseph Nash i 1830'erne.

orkester, slæbte tjenerskabet enorme bakker og fade op af trappen. Både spiselige og uspiselige anretninger var stadset op med alskens pynt og garniture, thi det var i den tid, hvor skueretter, der kun var til øjnenes mættelse, spillede en stor rolle ved fester sammen med den mere reelle fourage.

Der var udstoppet og opstillet fjerkræ, modeller af slotte og kirker af kagedejg og sukkerstads, rigsvåbenet og adelsvåbener i marcipan, helstegte hjorte og vildsvin, stabler af frugter og meget meget mere. Ofte stod menuen på over hundrede retter mad, for de mest eksklusive spiser i mængde betragtedes som et statussymbol i en tid, hvor befolkningens flertal sjældent eller aldrig havde lejlighed til at spise sig ordentlig mæt.

Frembæringen af disse herligheder krævede, at flere folk kunne gå ved siden af hinanden med et stort fad etc. imellem sig samt flankerede af lys- eller fakkelbærere, så

de ikke skulle snuble. – Et fantastisk skue har det været, når disse ufattelige mængder af fødevarer bragtes op til salen af tjenernes karavane.

Vangerne forløber aftrappede ganske som kamtakkerne på et kirketårn, og nogle vil vide, at det netop var på de brede kamme, fakkelbærere tog opstilling. Allenfals er Hardwick-trappen uden diskussion Europas mest magtfulde køkkentrappe.

Med enevældens indførelse blev kolossale paradetrætter aktuelle i en del europæiske lande, og nogle af dem antog et sådant omfang, at der måtte opføres et helt hus af betydelige dimensioner blot for, at der kunne blive plads til trappen. I nogle tilfælde valgte man at lægge trappehuset foran det hus, hvori trappen skulle skabe forbindelse mellem etagerne, i andre anbragtes det midt i en længe, som det på den måde skilte i to dele, og man kunne fremhæve det ved at skyde dets facade

lidt længere frem end husets murflugt, ligesom trappehuset var et rimeligt sted at anbringe en statelig kuppel over. Yderligere var det almindeligt, at trappehuset fik større vinduer end resten af bygningen.

Vi har set, hvordan monumentale trapper kunne bruges til guddommelig nedstigen fra det høje – eller i det mindste fra etagen ovenover, men symbolikken kunne også vendes om, nemlig således, at det almindelige menneske ved møjsommeligt at bevæge sig op af trappen, nærmede sig de udødeliges bolig. De mange trin, der måtte tages, kunne nok stemme sindet til andagt og mane den rette ærbødighed frem, og den prægtige udformning af gelænder og andet til trappen hørende samt måske de ædle metaller, der var medgået og den kunst, der var bragt i anvendelse, bidrog til at understrege det højtidelige, respektindgydende.

Trappeopstigningen kunne ligefrem forme sig som en rejse fra underverdenens skygger til det himmelske lys. Trappen hvor dette skete, var at finde i det prinsbiskoppelige slot, Bruchsal. Trappepartiet opførtes i 1731 ved Balthazar Neumann, og det var den berømte bayerske stukkator, Johann Michael Feichtmayr, der i 1752 varetog rummets udsmykning.

Trappen var en fabel over det ganske Europa, og med god grund, for såvel arkitekt som dekorator havde arbejdet med enestående dristighed, og resultatet af deres fælles anstrengelser var overmåde grandios.

Hvis man forestillede sig, at man kunne se ned i huset ovenfra, fremtrådte trapperummet som en stor ydre oval, hvori var anbragt en mindre. Den inderste form kunne minde en god del om en gammeldags høj hat, der som bekendt ikke er cylindrisk, men netop oval. I denne ovale konstruktion var der på hver sin side en stor gennembrydning, så man kunne passere tværs igennem den. Rummet inde i den var hvælvet samt dekoreret med

grottemaleri i den italienske manér, så man i nogen grad bibragtes den illusion at befinde sig i en klippehule omend af en meget civiliseret art.

Omkring denne oval vandt to trappeløb – et på hver side – sig opad, og for at nå disse trapper, måtte den indtrædende først passere gennem ovalens dunkelhed. Fra den kom han ud i et søjleflankeret parti, og så først kunne han dreje op af et af trappeløbene, hvor den første halve snes trin gik lige ud, medens de fulgte stykket med søjler. Herefter buede trappeløbet om ovalen, og eftersom der ingen vinduer var på det første stykke, var der dunkelt. I siden på ovalen – ind til grotten – var der en bue, gennem hvilken man kunne se ind til det malede hvælv. Det var som en opstigen fra underverdenen.

Efterhånden som trappeløbene nåede højere i vejret, dukkede vinduer op i siderne af den ydre oval og dennes kuppel, så man vandrede op i en lysets verden.

For oven var den indre oval flad som en pandekage. Den var belagt med marmorfliser og kransedes af en yppig balustrade på hvis fire endestøtter var opstillet lygter.

Gennem ovalen skar sig en bro, som på den ene side fortabte sig ind i slottets marmorsal og på den anden i festsalen, og folk, der kom op af trappen, kom fra siden ind på en af disse broer. Man så fra den indre oval ikke meget til trappeløbene, som balustraden dækkede for, og det virkede næsten, som om konstruktionen svævede frit i luften blot forbundet med den fastere omverden med to broer.

Den ydre oval rejste sine mure i vejret højt over den indre, og mellem dens vældige rundbuede vinduer, gennem hvilke lyset vældede ind, var der pilastre. Såvel disses kapitæler som vindusomramningerne prydedes af Feichtmayrs viltre rococostukkaturer fra hvilke enhver symmetri var bandlyst. Over en rig profileret gesims med forkrøpninger i

Trappen i Würzburg kunne holde til kanonskud, som dens mester garanterede. Den har loftsmalerier af Tiepolo.

forlængelse af pilastrene, fulgte et indadbuende bælte med rocaillekartoucher i stuk, og tilbagetrukket herfor fulgte så selve loftskuplen med frescomalerier og rundbuede vinduer.

Stukkaturene var viltre, men lette, og de mange forskudte planer gav interiøret en enestående plasticitet. Kunsthistorikere har berømmet de vidtløftige kartoucher over dørene som hørende til det ypperste, man har set inden for området.

Trappepartiet i Bruchsal var velnok Europas mest markante eksempel på psykologisk betinget arkitektur. Det lod ikke folk svæve i vildfarelser om, hvad de var at regne for, og hvor deres plads i verden burde være. De kom som andre underjordiske og småtrold fra skyggernes land til lysets verden, hvor prinsbiskoppen hørte hjemme, og den tilsyneladende frit i luften svævende platform, som de

måtte betræde, gjorde dem lidt usikre, så begreberne var bragt på plads allerede før, de blev stedt for husets herre, prinsbiskoppen.

I vore dage, hvor klasseskel er en ukendt foreteelse, ville en trappe som denne næppe indgyde synderlig respekt, men i hine tider, hvor forskellen mellem samfundets grupper i udpræget grad gjorde sig gældende, havde et sådant stykke arkitektur virkelig effekt.

Ulykkeligtvis overlevede Bruchsal-trappen ikke anden verdenskrig. Slottet blev lagt i ruiner, og Europa mistede et af dets mest magtfulde og fantastiske stykker arkitektur. (Morsomt nok har vi herhjemme en trappe, hvis ide givetvis er hentet i Bruchsal, det er den langt senere havetrappe på Weddelsborg, der også er med en »høj hat« i midten).

Derimod klarede trappen i den biskoppelige residens i Würzburg sig, men den var også noget særligt, thi bygmesteren, der ligeledes her var Balthazar Neumann, tilbød, da han havde ladet trappehusets 18 meter brede loftshvælv opsætte, og der rejstes tvivl om, hvorvidt den såre dristige konstruktion kunne holde, at affyre et par kanoner i rummet for at bevise byggeriets stabilitet.

Tilbudet blev ikke modtaget, men under anden verdenskrig, hvor store dele af den biskoppelige residens blev skudt sønder, beviste just trappehuset en velgørende resistens overfor kanonskyderi. Det blev stående med hvælv og det hele. Dette var så meget mere heldigt, fordi det var den uforlignelige venetianske maler, Giambattista Tiepolo, der havde dekoreret hvælvet. Denne fremragende kunstner var en af de uendeligt få, der var aldeles perfekt, når det gjaldt den såre vanskelige disciplin at male et frøperspektiv, og medens de fleste andre kunstnere kom til kort, selv når der skulle males svævende figurer på en flad plafond, klarede Tiepolo at få det hele malet på hvælvet med de gradvise ændringer i perspektivet som dette nødvendiggjorde.

Al stor kunst virker så selvfølgelig, så indlysende. Der synes intet fortænkt over sagen, ligegyldigt hvor mange fornuftstridige ideer kunstneren vil lokke os til at godtage. Kunstneren åbner en bizar værensform hinsides det menneskeligt opnåelige, som var det den naturligste sag af verden. Hele ideen er yderst abstrakt, men skaberen – kunstneren – lægger alt dette ind i former, som er os så familiære, at vi på ingen måde føler, at han har os til bedste. Han åbner simpelthen en ny dimension for vore øjne.

»Frøperspektiv« er virkelig ordet i denne forbindelse: Der er noget vandigt over hele sceneriet, netop fordi man hér oplever menneskelige skikkelser svæve rundt i luften, som man ellers kan se dem svømme i vand. Kunstneren har gjort luften til et fluidum, hvori også væsener uden ansats til vinger tvangfrit kan færdes, og alt er tilsyneladende ganske logisk opbygget: For neden på kuplen er der mennesker omkring arkitektoniske motiver. Der er endog malet en gesims som afgrænsning, men for at det ikke skal virke for strengt, sidder nogle af kuplens aktører med benene dinglende uden på gesimsen. En stor hund er også sprunget over gesimsen og står og poter hos en højt dekoreret herre med pudret paryk. – Biskoppen, tør man måske formode. Med sådanne midler oplødes konstruktionens strenghed, og overgangen mellem arkitektur og fabel bliver glidende, legende, uformel.

Over og bag den rigt befolkede arkitektur vælder skymasser frem, men altid i bløde, pastellede farver, thi mester Tiepolo var en elskelig mand, som det lå fjernt at true sine beundrere med vulgære torden-anretninger.

Blandt disse futede skyer og klar blå himmel svæver fugle blandt putti og andre væsener, og hver side af hvælvet er forbeholdt en verdensdel, så faktisk har den venetianske troldmand indesluttet hele jorden, himmelen og vandet, som det vel må være, i sit kunstværk. Trappen med skaktens stejle sider vir-

ker nemlig som et bedre havebassin i hvilket mennesker færdes, som var de guldfisk, medens den egentlige verden – den malede på hvælvet – befinder sig ovenover og omkring.

ingen skal være i tvivl om, at biskoppen befinder sig på den rigtige side af bassinet. Han er – som nævnt – at finde på hvælvet, i den del af det, der fremstiller den fysiske verden. Hans forfader eller forgænger svæver i den himmelske.

Her kom vor maler iøvrigt ud for en rigtig infam opgave, for hvordan i alverden skulle han klare den fremstilling, uden at det enten endte i latterlighed eller i blasfemi? Hvis han viste salig bispen iført natskjorte svævende rundt blandt engle, ville jo nok en og anden trække på smilebåndet deraf, ligesom bygherrens beføjelser til uden videre at anbringe sin far eller forgænger i englekoret måske kunne betvivles af skeptikere.

Naturligvis kom Tiepolo dog stolt om ved denne sag: Han malede et indrammet maleri af den hensøvede bisp og lod det hvile på skyer, støttet af amoriner, medens Fama – berømmelsens genius – udbasunerer hans ry på et langt horn. Dette turde være en elegant løsning: Hermed undgik man nemlig at tage sagen for givet, men antydede fint, at en himmelsk status var, hvad man med rimelighed kunne forvente.

Om selve trappens konstruktion er at sige, at man fra en forhal kommer ind på en bred enkeltløbstrappe, der kantes af et gelænder, hvis brede håndliste bæres af rigt drejede og udskårne balustre. Midtvejs op gør trappeløbet holdt i en repos, og efter nok en stigning ender enkeltløbet i en bred repos. Herfra udgår to trappeløb, der fører tilbage på hver sin side af det nedre trappeløb og parallelt med det. Også her gøres der på midten holdt med en repos. Disse løb hviler på søjlebårne arkader, så hele konstruktionen virker luftig og let. For oven løber en balustrade hele vejen

rundt, og først bag den kommer trapperummets ydervægge. Disse vægge inddeles af pilastre i afsnit, der er nogenlunde lige brede, og i hvilke døre, nicher og vinduer er anbragt. Oven over disse er der et tværrektangulært felt med putti, og efter en kraftigt udkragende gesims følger så selve hvælvet, der står noget tilbagetrukket i forhold til gesimsen. Trap-pens gelændere prydes af vasefigurer og – ved hver repos – med skulpturer.

Dette synes at være et sjælden helstøbt arbejde, hvor arkitekt, skulptør og maler på det nøjeste har arbejdet sammen, men det er på ingen måde tilfældet: Selve trappen byggedes i 1734, og da må der vel have foresvævet

bygherren noget om en malet hvælving. Det var imidlertid først i 1753, Tiepolo gik igang, og de skulpturelle prydelser måtte vente til 1765-66. Det tog altså godt 30 år at blive færdig med denne trappe, men så hører den til gengæld også til Europas flotteste.

Meget fornemme trapper ses også i Schloss Brühl, hvor Neumann ligeledes var arkitekt, i Schloss Weisenstein, det kurfyrstelige palads i Trier og andre steder – dog står ingen af dem mål med de to her omtalte. Hermed vil vi også forlade det store udland, som vi, hvad trapper angår, ikke kan hamle op med.

Spindeltrapper og svelletrapper

Man er tilbøjelig til at benævne et hus med tårne en borg, men sandheden er, at der findes mange virkelige borge uden tårne, f.eks. Glimmingehus, Ørup og Bollerup i Skåne, for nu at blive ved det mere lokale. Til gengæld findes der også huse med tårn, som aldrig var borg, således Taarnborg i Ribe opført i midten af 1500-årene for biskop Oluf Munk. Den har trappetårn, men er ikke i egentlig forstand nogen forsvarsbygning og har næppe heller været det – kun et hus, hvor trappen ligger indbygget i et ottekantet tårn uden på muren. Det skal iøvrigt siges, at tårnet, som nu står, er en rekonstruktion fra årene 1906-08. Det originale tårn fjernedes i 1822. Det nye er dog bygget på grundlag af gamle billeder af det oprindelige, ligesom man havde fundamentrester og spor på murværket at gå efter.

Det ældste borg-trappetårn på gammelt dansk område er utvivlsomt det på Kärnans sydmurs vestlige hjørne. Hvorvidt Kärnan nu er opført af kong Valdemar Atterdag eller først af Erik af Pommern, skal være usagt, men teorier går ud på, at de nederste fire stokværk er fra 1360-erne, medens de øverste dele er fra 1400-årene.

Da man i 1893-94 restaurerede det dengang meget forfaldne tårn, blev trappetårnet forhøjet op over kernetårnet og fik tudekrans, hvad det næppe oprindeligt har haft. – Ideerne om, hvordan borge burde se ud, kunne nok i forrige århundrede være noget romantiske. I tårnet er der en spindeltrappe, som dog ikke er den originale. Det femkantede trappetårn har meget tykke mure, og fra det fører gange med trappetrin ind gennem

hovedtårnets endnu tykkere murværk til rummene beliggende i det.

Ser vi ellers bort fra kirkernes små buede, to – eller tresidede »trappeknaster«, er landets ældste egentlige trappetårne de firkantede eksemplarer på herreborgene Hesselager, Borreby, Nakkebølle og Egeskov, der alle er opført i tiden mellem 1540 og 1565. Mange andre herregårde har haft dem, og på bispeborgen Spøttrup i Salling, står et mindre firkantet trappetårn fra 1580-erne opført af ridderen Henrik Below.

Der er tale om fireløbstrapper, som det egentlig kan undre, at folk siden gik væk fra, for de var ret bekvemme at gå på. Nogle steder er de med afsatser eller reposer mellem løbene, andre steder – oftest for nedent, vrider løbet sig opad uden repos. Dette skyldes antagelig forsvarsmæssige hensyn, da reposerne, som altid ligger i hjørnerne, var steder hvor skytter kunne tage opstilling, og da skydeskårene gerne sidder lidt til vejrs, var det altså ikke nødvendigt med reposer for nedent.

På Nakkebølle er kernen, man har muret trappen omkring, ret kraftig. Loftet over trappeløbene er med stigende hvælv, hvor man af dekorative grunde har ladet hvælvkappernes forkanter stå uhvidtede i rå sten, medens de flad- eller kurvehanksbuede hvælv er kalkede. Væggene og kernen står ligeledes ubehandlede. Trinnene er murede med en grund eller trædeflade af granit og hugget i eet stykke.

Borreby's trappe adskiller sig ikke i princippet meget fra Nakkebølles, blot er kernen her spinklere, og det er ølandsk kalksten, der ligger som trædeflader på trinnene. De hidrø-

Det firkantede trappetårn på Hesselager med de usædvanlige runde afslutninger.

rer i stort omfang fra karmeliterklosteret i Skælskør, der ved reformationen blev nedrevet, og de lå som gravsten over adelige og kirkens mænd, men kansleren, Johan Friis, Borrebys bygherre, havde åbenbart ikke sarte følelser i så henseende, for han lod ligstenene hugge op. De fleste af dem havde netop en bekvem længde til formålet. – Endnu kan man hist og her ane rester af dekorationer og inskriptioner på nogle af trinnene. Genbrug er intet nyt fænomen! (Ligeledes i præstegårde og kirker er gamle ligstene ofte blevet brugt i trapper).

Også her er der stigende hvælv med kanter i rødsten og hvidtede kapper. Vinduerne er små og smigede indadtil i dette forsvarsprægede hus, og foran døren har der været et faldgitter, som kunne blokere indgangen, ligesom der indtil 1880-erne fandtes en svær

spærrebom til at skyde for døren. Indgangen til trappetårnet er anbragt et stykke til vejs, og op til den fører en ligeløbs-stentrappe. Fra den kommer man ind på et plant stengulv, herfra går et par trin op til en repos og nok et par trin op til hovedrepose foran beboelsesrummene. Efter dette springes reposerne på et stykke over, for så at komme igen i hjørnerne. Nogle få skydeskår i murværket er i senere tider blevet tilmuret.

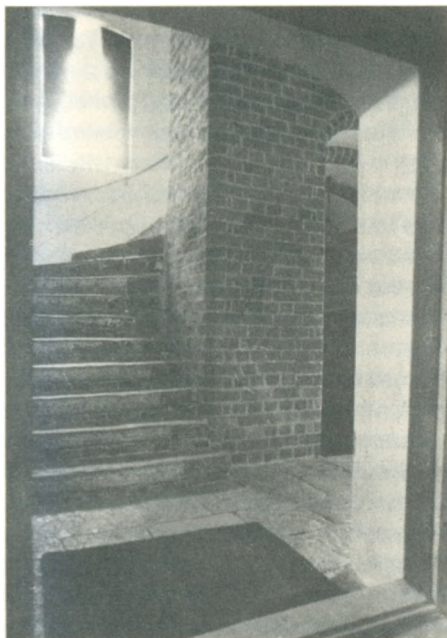
Egeskovs tårntrappe er med stigende hvælv. Her står alt nu hvidkalket. Gulv og trin er af poleret kalksten og tager sig såre elegant ud. Trappen vinder sig omkring en meget svær kerne, og de kurvehanksbuede vinduesåbninger og døråbninger ind til de forskellige etager og siderum, giver et meget afvekslende spil i de hvide flader. Fra hovedtrappen går en bitrappe op til loftet over dansesalen.

Hesselagergaards trappetårn er lidt forandret i det ydre. Indgangen til det sad oprindeligt på dets vestside, og i gammel tid gik voldgravene næsten helt ind til huset. Der førte en bro over den, og den gik i et knæk hen til indgangsdøren. Det sidste stykke af den var en vindebro med en klap, der kunne trækkes op foran døren, så denne blev dobbelt tyk, og der er endnu anslag for denne længst forsvundne klap. Lejerne, som vindebroens kæder har gået i, kan også ses, og der er på muren spor efter skyttekarnap, nok ikke meget forskellig fra den endnu bevarede på Glimmingehus i Skåne og sagtens båret af et par konsoller, så der kunne være åben bund, hvorfra varme sager kunne hældes ned mod en fremtrængende fjende.

Grunden til, at disse trappetårne var så rummelige, var utvivlsomt, at de betragtedes som et centralt led i husets forsvar, og de

Den udvendige trappe på Borreby.

Tårntrappen på Nakkebølle med en meget svær muret kerne.

store reposer gav gode muligheder for, at flere mand kunne tage opstilling, ligesom der var plads til opstabling af ammunition og våben.

Hesselagergaard opførtes i årene omkring grevens fejde, og at den var tænkt som en borg, kan der overhovedet ikke herske tvivl om. Det fremgår også af vægtergangene på husets langsider, som krager ud og hviler på granitkonsoller. Fra dem er der mulighed for både at skyde mod en fjende og via skoldehuller at hælde kogende vand, olie eller beg ned på angribere. Det samme er tilfældet på Borreby og Egeskov og har været det på Nakkebølle, som desværre i 1700-årene fik omdannet det øverste stokværk, så det mistede den oprindelige karakter, og værre blev det, da cementrenæssancen i forrige århundrede holdt sit indtog også her og tilføjede hjørnetårnene nogle besynderlige og ikke særligt vellykkede afslutninger.

Da Nakkebølle ellers i byggemåde ligger

Trappen i Borrebys tårn har en ret spinkel kerne. De hvidtede kurvehankshvælv ender i affasede, uhvidtede sten.

så tæt op af Borreby, at man er ret sikker på, at bygmesteren begge steder må være den samme, kunne der uden nogen som helst skade foretages en tilbageføring på grundlag af Borrebys øverste parti.

Spøttrupfs firkantede trappetårn i gården står nok som den sidste repræsentant for denne type. Det er væsentligt trangere end de andre af disse tårne, men der er dog en fireløbstrappe i det, den er muret og noget simple end de øvrige. Man kalder den også den italienske trappe, og den, medsamnt de andre trapper af slagsen, ville da også nok finde nåde for den italienske renaissance-bygmester Andrea Palladios øjne. I sin bog »Fire bøger om arkitekturen«, som udgaves i Venezia i 1570, skriver han en del betragtninger

om hvordan trapper bør konstrueres og understreger her, hvor nøjeregnende man bør være med trappernes placering. Det er nemlig slet ikke let at finde en egnet plads, hvor de ikke vil være til hinder for bygningens øvrige funktioner. Af samme grund burde man efter hans mening afse en passende plads, hvor trappen ikke greb ind i andre rums bestemmelser og disse ejheller kom til at påvirke trappens. Dette medførte næsten uundgåeligt, at trappen måtte anbringes i et særligt trapperum. Herhjemme og i Nordeuropa i det hele taget, valgte man i renæssancen gerne at lægge trapperummet uden for selve huset i det såkaldte trappetårn eller trappetårn. Der tog det ingen plads fra de øvrige rum, og pladsen var næsten altid såre beskedent i datidens smalle huse.

Hvorfor man gik væk fra disse store, komfortable trappetårne og over til noget langt mindre bekvemt, er egentlig ret gådefuldt. De runde eller ottekantede tårne, der efterfulgte de firkantede, var simpelthen i alle måder disse underlegne. Der var ingen egentlige forsvarsmuligheder i dem, og de oftest uafbrudte spindeltrapper er langt mindre behagelige at færdes på.

De grunde, man kan tænke sig, er, at de store tårne tager en masse lys fra beboelsen, at det har været for mandskabskrævende at forsvare dem, at de har været en for stor belastning for grunden med deres meget tunge konstruktioner koncentreret på et trods alt beskedent område, eller at de simpelthen var for dyre.

Belastningen af grunden har givetvis været et problem: Forsvarshusene blev som bekendt oftest bygget i fugtigt terræn, hvor der måtte en pilotering til, for at murene kunne stå sikkert. Egeskov er således opført alene på nedrammede træstammer, og under sådanne forhold har det været både vanskeligt og dyrt at opføre et drabeligt tårn med en utrolig tung stentrappe.

Egeskovs tårntrappe er den største af slagsen. Der er nu trappetrin af polerede ølandssten.

Bemandingen har næppe været det helt store problem, for de løsninger, som man de fleste steder valgte i stedet, var næppe mindre mandskabskrævende, og billigere har de sikkert ej heller været.

Man kan bestemt ikke påstå, at disse martialske tårne er overlæssede med pynt, en lille, beskeden sandstenstavle med våbener og opførelsesdata, et par blændinger og – på Spøttrup – en forholdsvis rå omramning med kvadre af dørpartiet, er, hvad det har kunnet blive til. Egeskov kan dog brillere med kamtakkede gavle, og Hesselagergaard med nogle højst karakteristiske halvcirkulære gavlafslutninger, som det altid har heddet sig, at kansleren Johan Friis, bygherren, skulle have hentet inspiration til i Venezia, hvilket også nok er tænkeligt, eftersom han var en berejst mand. Jeg vil dog også hér, som jeg før har gjort det, henlede opmærksomheden på, at samme Johan Friis en tidlang varetog Roskilde bispestols interesser, bl.a. i Rals-

wiek på Rügen – et gods som bispestolen ejede. Her finder man gotiske gavle, som minder meget om Hesselagers, skønt de er enklere. Det er også tænkeligt, at Friis fik ideen ved at betragte porttårnet på Københavns slot, det store tårn på Nyborg slot eller gavle på Koldinghus, hvor der ligeledes fandtes konstruktioner mindende om Hesselagers.

Da det i sig selv blev problematisk at forsvare trappetårnet, skulle man jo tro, at der så i stedet måtte flanketårne til for at det fra dem kunne holdes dækket, men det hørte til sjældenhederne: Hørsholm slot havde et hus med tre tårne på den ene side – to hjørnetårne og et trappetårn – og det samme gjaldt, og gælder, Hollufgaard ved Odense. Rosenborg har også denne konstruktion, uden at den dog er forsvarsbetonet. På de øvrige gårde nøjedes man med et trappetårn på den ene side og to hjørnetårne på den anden, hvis man da ikke valgte helt at springe hjørnetårnene over, det

gjorde man eksempelvis på Svenstorp i Skåne og Berritsgaard på Lolland.

En ganske interessant overgangs-konstruktion finder vi på Ørbækklunde ved Ørbæk på Østfyn. Der har været en del diskussion om, hvorvidt denne gård blev opført i 1560-erne af kansleren Johan Friis, somotorisk ejede den, for så at blive forhøjet og moderniseret af Niels Friis i årene omkring 1593, eller om den alene – som det kunne fremgå af indskrifttavlen over døren – er opført af Niels Friis i årene lige før 1593.

Et er sikkert: Siden ud mod parken minder en hel del om Borreby med tre tårne, der alle er firkantede. Gårdsiden derimod har ikke megen lighed med de øvrige herreborge. Tårnet er her ottekantet, og det er trukket så langt ind i huset, at kun de tre sider er fri.

Netop denne indbygning af tårnet kunne tyde på, at Ørbækklunde er tidligere end 1590-erne, hvor man forlængst var gået over til fritstående trappetårne. Man har simpelthen ikke været tryk ved det ret forsvarsløse, trange trappetårn og har trukket det så langt tilbage, som muligt, for at kunne bestrype det fra vægtergangen, der findes på Ørbækklunde som på de andre herreborge.

Den nedre del af Ørbækklundes spindeltrappe er af sandsten, så hvad materialet angår, har man holdt sig så nogenlunde til traditionen. Den øverste del er derimod af egetræ, både hvad angår spindel og trin, og den går fra skytloftets udkragning og videre op, hvilket også tyder på en senere omdannelse af husets øvre partier. Vi vender siden tilbage til denne trappe.

Hovedparten af de spindel- eller vindeltrapper, der indsattes i de runde eller ottekantede trappetårne på gårdene fra anden halvdel af 1500-årene og op til omkring midten af 1600-årene, var af træ, hvilket næsten siger sig selv, fordi vi dengang havde store mængder af egnet tømmer i vore skove, hvorfor det også var langt billigere end den sand-

sten, der ellers kom på tale, og som måtte importeres i dyre domme fra Gotland eller Brehmen. Det vil følgelig være rimeligt først at se på trapperne af træ:

Rigens sidste ridder, Jørgen Lykke til Bonderup (Lerkenfeldt), Overgaard, Mariager kloster m.fl. har forsynet landet med et par virkelig interessante spindeltrapper, og den ældste af dem skal være den, der findes på Lerkenfeldt i Vesthimmerland.

Det høje, let ovale tårn står forskudt for husets midte, og en ret høj trappe med stentrin fører op til indgangen på dets side. Foran er der en nedgang til kælderens. Mægler-spindeltrappen i det er såre malerisk, og den er opsat samtidig med, at tårnet byggedes i midten af 1560-erne. De svære trin af egetræ har den ene ende muret ind i tårnets mur, den anden, tilspidsede ende, stikker ind i taphuller i den ca. 25 cm. tykke spindel.

Det er solidt byggeri, men murværk synker, og træværk bliver træt, og det har trods alt knebet for trappen at holde sig rank i de over 400 år. Trin har måttet luses, og nogle af dem er sunket ud af deres leje, så det på et eller andet tidspunkt har været nødvendigt med en redningsaktion. Den er blevet gennemført ved, at man har isat vældige »fiskekroge« af svært træ, som på trappens bagside holder syvende trin op imod mere stabile. Faktisk er det derfor langt mere fornøjeligt at betragte trappen bagfra end forfra. De mange sære stabiliseringsanordninger gør den virkelig seværdig.

Det har været skrevet, at denne trappe ubetinget bør restaureres og genrejses til den gamle glans og herlighed. – Og en dag må det selvfølgelig gøres, men hvis en trappe ellers kan være uimodståelig, så er netop Lerkenfeldts det, og hvis historier om slægter, der kommer og går kan fortælles af et stykke arkitektur, så er denne trappe nok værd at lytte til. Der er over den i dens nuværende tilstand et særligt liv og en egen skønhed, som den

Trappetårnet på Lerkenfeldt har indgang på siden. Indgangen fortil fører ned til kælderens.

uundgåeligt mister den dag, den er rettet op og bliver perfekt i alle leder og kanter.

Trinnene er næsten to meter lange, og man har, for at gøre trappen venligere at gå på, ladet dem runde brat frem efter indtapningen i spindelen. Samtidig er stødtrinnene, der er skåret ind mellem trinnene i falser, trukket længere tilbage i forhold til trinkanten inde ved spindelen end ude ved muren, hvilket alt sammen er arrangeret for at gøre trædefladen større.

Det er et meget smukt arbejde, men det viser også, hvor kompliceret det har været, at gøre spindeltrappen bekvem at gå på. Iøvrigt er trappen venstredrejet, så hvis teorierne om, at sådanne trapper skulle være højredrejede for at kunne forsvares, er rigtige, har Lerkenfeldt ikke haft mange chancer i en krigssituation. Fidusen ved den højredrejede trappe skulle nemlig være, at spindelen her sad i vejen for, at den indtrængende fjende kunne komme til at bruge højre hånd til at føre sværdet med, medens forsvaren, der

kom oppefra, havde rigelig plads til at uddele nogle drabelige hug og stød med højrehånden. – Men det kan selvfølgelig tænkes, at Jørgen Lykkes hovedfjende, herremanden på Bjørnsholm (nu Vitskøl kloster), Bjørn Andersen, var kejthåndet.

Selvom det ikke lyder så spændende, kan der også have været andre ganske gode grunde til at lade en spindeltrappe vride fra venstre mod højre: Det var nemlig ikke småting, hvad der dagen igennem blev båret op af en sådan spindeltrappe. Det kunne dreje sig om vand, mad, brændsel og meget mere, og så var det bekvemt at have højre hånd fri til det, medens man støttede sig til et gelænder eller tog greb i et tov langs væggen med den venstre, og da det tillige er lettere at gå op af brede trin end ned af dem, har det været formålstjenligt at have opgangssiden ud mod tårnvæggen og nedgangssiden inde ved spindelen. – Men sådan ville man altså af en eller anden grund ikke have det på Lerkenfeldt.

Det store tårn er ellers så enkelt, som det

Det lidt tillukkede ottekantede tårn på Mariager kloster, blev opført af rigens sidste ridder, Jørgen Lykke.

vel kan være. Det står hvidkalket, og nogle profilbånd bryder fladerne lidt. For oven har det et lille, kegleformet spir.

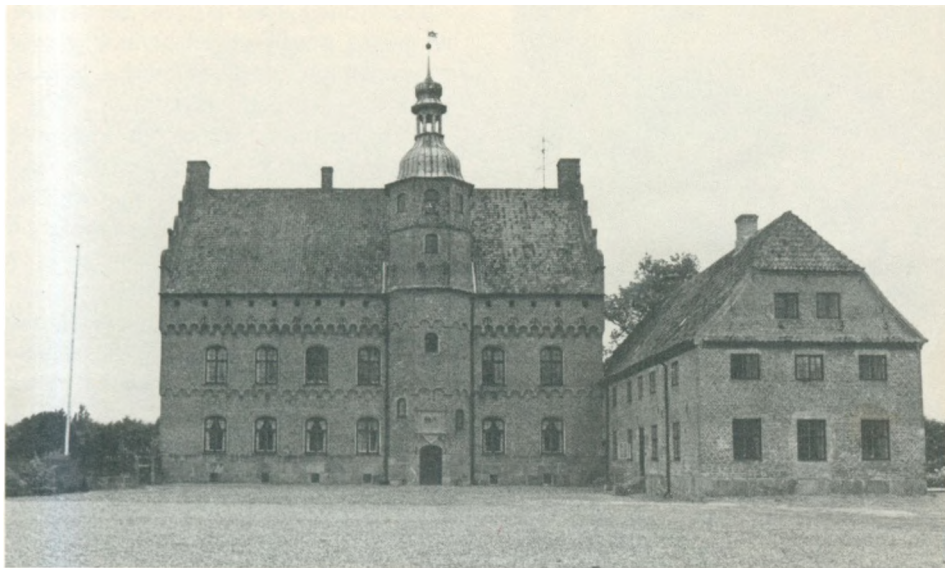
Angiveligt har Jørgen Lykke påsat den endnu stående fløj af det engang så vidtstrakte Birgittinerkloster i Mariager dets ottekantede trappetårn. Det er – som resten af huset – af gulsten, og for oven har det i dag en lille teglhætte. At tårnet allenfals ikke er samtidigt med den senmiddelalderlige klosterfløj, kan man se deraf, at dets murværk ikke er i forbandt med husets. Dette tårn er antagelig yngre end det på Lerkenfeldt, og det er ikke rundt som dette, men ottekantet.

Mariager-tårnet udmærker sig iøvrigt ved også at være ottekantet indvendig, hvilket ikke er almindeligt. Man har gerne bibeholdt den runde form i det indre. At ottekantede trappetårne ret snart opnåede større popularitet end de runde, skyldes utvivlsomt at de

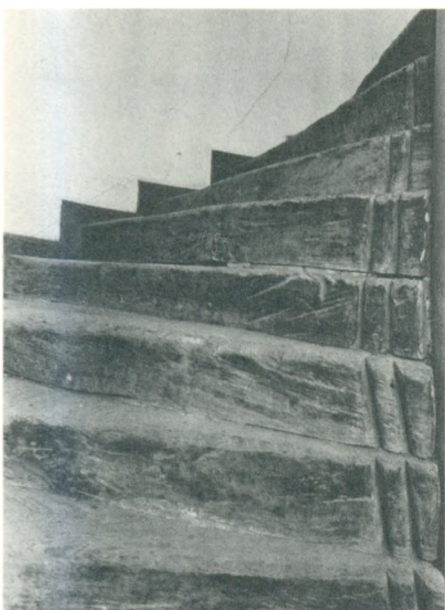
var stærkere, fordi hjørnerne fungerede som en slags støtteribber. På hjørnetårnene på Visborggaard og Woer kan man ligefrem se, hvordan disse naturlige hjørneribber er udbyggede. Når tårnet så holdtes cylindrisk i det indre, opnåedes maximal styrke.

Selve trappen på Mariager kloster er en del fornyet. Det nederste af spindelens har måttet udskiftes med friskt materiale, en del af trinene ligeså, og de gamle, der er tilbage, er dels afhøvede dels ferniserede med mørk fernis. Man har ligeledes valgt en lettere arbejds-gang i forbindelse med de nye trin og har sømmet stødtrinnene fast på bagsiden af trinene i stedet for at skære dem ind mellem disse. Alligevel er så meget bevaret, at man kan danne sig et godt indtryk af Jørgen Lykkes gamle spindeltrappe.

Den øvre del af spindeltrappen på Ørbæk-lunde er – som nævnt – også af træ, og

Ørbæklundes indvoksede trappetårn.

Spindeltrappen på Holckenhavn er meget omdannet i nyere tid, men øverst oppe er der dog endnu nogle af de gamle trin tilbage.

Det lille runde trappetårn på Holckenhavn opførtes af Ellen Marsviin, og havde engang et stateligt, højt spir.

Spindeltrappen i Kronborg slots vestmur. Der er »sjællandske« indhugninger i trinnene.

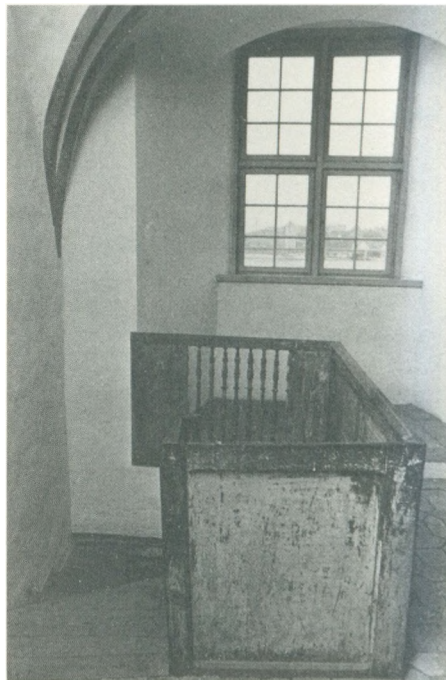
en del af de originale trin er bevarede. Her er stødtrinnene skåret ind mellem trinnene, og disse har igen ind mod spindelen et karnisformet fremspring efter tapningen, så der bliver plads til foden. Stødtrinnet sidder altså ret dybt inde, hvilket på en måde er udmærket, men det er også farligt, fordi skosnuden let kan ramme mod det overliggende trin, hvis man på vejen op har lidt travlt, og så taber man måske balancen. På Ørbæklunde-trappen er dette søgt imødegået ved, at trinnenes underkant er fint afrundede, så skosnuden forhåbentlig vil glide af mod dem.

Den øverste del af spindeltrappen i Ellen Marsviins lille trappetårn på Holckenhavn, er endnu bevaret, og trinnene er her ind mod spindelen med udsavede prydriller.

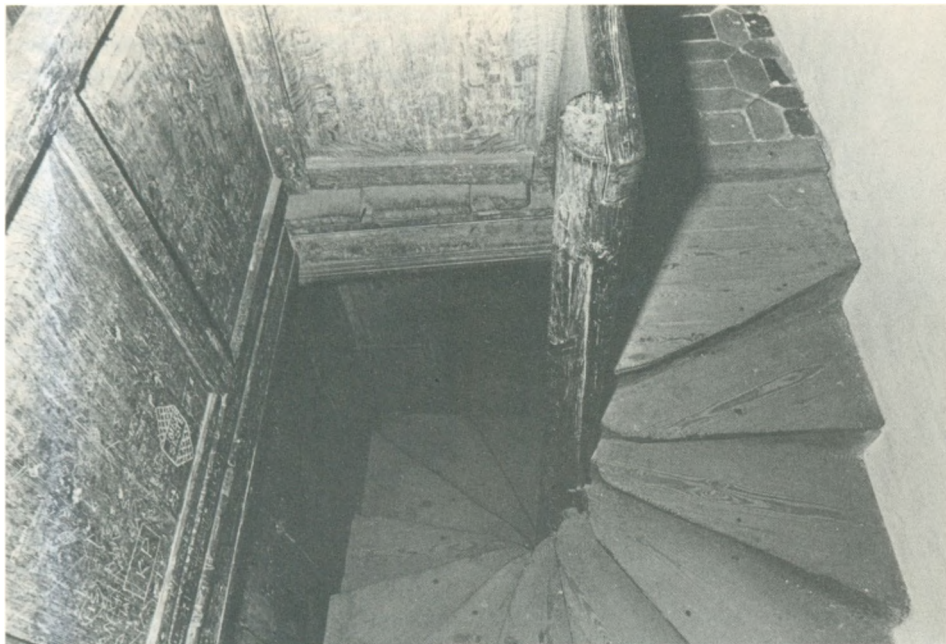
På Trolle-Ljungby i Skåne har man i trapetårnet fra 1620-erne, i hvis svære egetræs-dør der endnu sidder kugler fra snaphaner-

nes beskydning af den da svensk besatte gård, en ganske statelig og vel bevaret spindeltrappe, der dog sine steder for trinnenes vedkommende er noget fornyet.

Af gamle træ-spindeltrapper med større originale partier bevarede kan også nævnes et eksemplar i vestmuren på Kronborg. Den er af pommersk fyr og går meget muligt tilbage til slutningen af 1500-årene. Det er en smal trappe, for rummets diameter er under to meter, og spindelen er 21 cm. tyk. Man har derfor måttet gøre trinnene ind mod spindelen så brede, som overhovedet muligt, og har følgelig lavet et karnisformet fremspring af trinfladen, hvor trinnet er tappet ind i spindelen. Stødtrinnene er nye og sømmet fast på trinnenes bagside. En del af de otte centimeter tykke trin har også måttet fornys.

Nedgangen til spindeltrappen i Sønderborg slots-kapel. Bemærk de rigt profildrejede balustre, der er spinklere end normalt i renæssancen.

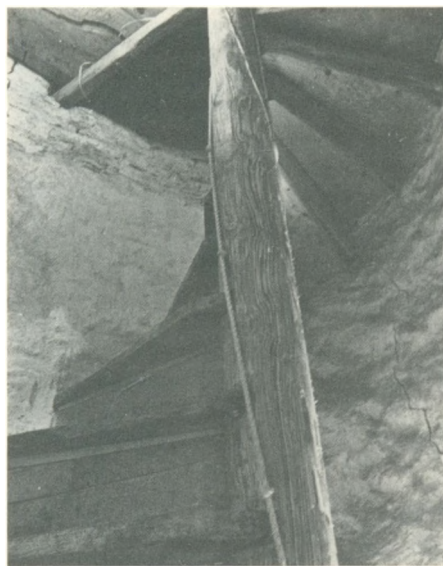

Spindeltrappen på Sønderborg slot med mange indskæringer i sidernes planker og panelværk.

Der er iøvrigt ved denne trappe et særkende, som skal have været at finde specielt på sjællandske spindeltrapper, og det er, at den karnisformede afslutning af trinnene ind mod spindelen er skråt afskåret. Det giver, når trappen betragtes oppe- eller nedefra, et billede af en spiral, der vinder sig om spindelen. – En såre enkel, men ganske net udsmykning.

På Esrum kloster findes der i en udbygning, som Fr. II. lod føje til den stående rest af det middelalderlige cistercienserkloster engang i 1560-erne, en spindeltrappe. De tykke egetrin er – alderen til trods – bevarede og smukt udlusede, hvor sliddet har været for stort.

Trinnene på denne trappe har karnisprofil ved spindelen, ganske som tilfældet er på Kronborg-trappen. Denne dekorationsform kan iøvrigt meget vel være foranlediget af

Den spinkle spindeltrappe i Veng kirke har spindel af fyrretræ.

Medens trinnene på murværkssiden er fastmurede i væggen, hviler de på bindingsværkssiden på små konsoller eller knægte (Veng kirke).

svelletrapperne, som vi straks skal se nøjere på.

Esrum-trappen runder kun omkring spindelen. Selve trapperummet er firkantet. Ganske det samme er tilfældet på Sønderborg slot, hvor en trappe jævngammel med slotskapellet fra 1570-erne, er bevaret. Den går i et firkantet trapperum, der på to sider begrænses af et plankepanel i egetræ. Selve trappen, der fører op til det søjlebårne galleri, er af fyr, og trinnene er ikke synderligt svære – blot ca. 3 cm. Spindelen, der ligeledes er af fyr, er også forholdsvis spinkel. Trappen er i sig selv en interessant konstruktion, og den bliver ikke mindre spændende af, at egetræspanelet omkring den er overdådigt udsmykket – godtnok ikke af professionelle kunstnere, men af unge herrer, der har kedet sig

gudsjammerligt under datidens uendeligt lange gudstjenester. De har skåret initialer, årstal, hele navnetræk og diverse dekorative figurer i det hårde egetræ.

Sluttelig må nævnes spindeltrappen i Veng kirke, fordi den af type er i familie med spindeltrapperne på borg og slot. Vi finder den i den søndre korsarm, hvor den er anbragt i en apislignende udbygning. Oprindeligt har den halvrunde udbygning ganske givet også været en apsis, men i den sene middelalder var der blevet rejst et klokketårn over korsarmen, og til dette behøvedes åbenbart en bekvem trappe. I midten af 1600-årene adskiltes apsidens derfor fra kirkerummet med en væg af egebindingsværk, og trappen blev opsat i det derved fremkomne noget uregelmæssige rum. I den runde del er trinnenes bredender muret ind i væggen, i den rette del ind mod

Det dekorative trappetårn i Veng kirke begyndte tilværelsen som apsis.

bindingsværksvæggen hviler trinnene på konsoller. Spindelen er af eg, trinnene ligeså, og medens spindelen er 18 cm. svær, er trinnene ca. 5 cm. tykke, og stødtrinnene er skåret ind mellem dem.

Nogle steder, hvor man siden fik spindeltrappe eller svelletrappe af sten, begyndte man med en af træ, det var således tilfældet i trappetårnet på Rosenborg, som opførtes i 1617. Her opsatte snedker Jørgen Bonmand en spindeltrappe af træ, og først i 1632-34 vovede man sig igang med stentrappen, fordi man var bange for at overbelaste det friske murværk. Selv denne forsigtighed viste sig imidlertid at være utilstrækkelig, for da stentrappen sattes ind, trykkede den alligevel tårnet et ganske godt stykke ud af lod – en skævhed som det har den dag i dag.

Ved siden af spindeltrapperne med mæglerspindel har man svellevindeltrapperne, og de er langt i overtal. De udmærker sig ved at være uden nogen egentlig spindel, men trinsvellerne er hugget til, så de i den ende, hvor spindelen ellers ville være at finde, har en runding, evt. med skråt stillede udtungninger. Når disse sveller lagdes oven på hinanden med den rette forskydning i forhold til hverandre og trinenden murede fast i væggen, blev konstruktionen ganske stabil, og de skråtstillede udtungninger eller profile-ringer kom sammenlagt til at danne rundstave og hulstave, der skruede sig op eller ned, som sad de på en mæglerspindel og således dannede en akse. Ud over det rent dekorative, gjorde de den nytte, at de kunne anvendes som håndlister under trafik op eller ned af trappen.

Eftersom svelletrapperne er uden spindel, kan man ikke godt benævne dem spindeltrapper. Svellevindeltrappe må nok være den rigtigste betegnelse.

En af vore ældste svellevindeltrapper er at finde i det ottekantede trappetårn på Hollufgaard syd for Odense, og den er utroligt

Hollufgaard-trappen er ubetinget landets smukkeste træ-svelletrappe. Den er overmåde elegant formgivet og står i dag – over 400 år efter at den opsattes, uden mindste lyde.

Det lille trappetårn på Rygaard med den fine, enkle teglstensportal.

Spindeltrappen i Rygaards lille tårn er den rigeste og en nær slægtning til Hollufgaard-trappen, antagelig skyldes de samme håndværkere.

velbevaret, selvom den er fra husets opførelse i 1577. Svellerne er mellem 13 og 15 cm. tykke, og udskæringen af svellerne er således, at der i den fremadvendende underkant af hver svelle er hugget ind, så der dannes et trin-fremspring akkurat som på et almindeligt trin. Trinbredden er inde ved væggen ca. 44 cm., på midten af trappen er den ca. 26 cm.

I den ende af svellerne, som danner trappens akse, er der skåret et system af dybe hulstave afvekslende med fremspringende rundstave og adskilt af platter – hvilket vil sige smalle, flade stave. Inderst, dér hvor trinnet vider ud for at danne en rimelig bred trædeflade, er der en særlig dyb og bred hulstav, som ligesom isolerer trinnene fra akse, hvis snoede forløb kan lede tanken hen på et stykke nedhængende tovværk.

På bagsiden er svellerne hugget skrå, hvilket gør det loft, de danner, smukkere og trap-

pen lettere. Samlingerne mellem svellerne er dækket af lister.

Hollufgaard-trappen er et stykke meget avanceret arbejde, og det er særdeles udsøgt og vellagret egetræ, der er brugt, for det er praktisk talt ikke svundet, samtidig står det brede tårn sikkert og har ikke sat sig, hvorfor trappen også den dag i dag sidder forbilligt på plads uden de skæmmende forskydninger og knæk, der ellers er så almindeligt forekommende på gamle svelletrappen.

Trappetårnet flankeres af to hjørnetårne, der er firkantede, medens det selv er ottekantet. Tårnene er et stokværk højere end huset og har lave, hætteeagtige spir. På siden har trappetårnet en enkel sandstensportal. I ældre tid var der på den modsatte side af huset foruden to karnapagtige fremspring to hængende hjørnetårne også kaldet turretter eller peberbøsser.

Rygaard, den lille sengotiske herreborg ved Langaa på Fyn, fik i 1580-erne opført to runde trappetårne. Det skete medens Niels Bild var gårdens ejer, og han fjernede antagelig ved samme lejlighed et firkantet trappetårn ud mod gårdspladsen. I begge tårnene er svelle-vindeltrapper fra opførelsestiden bevaret.

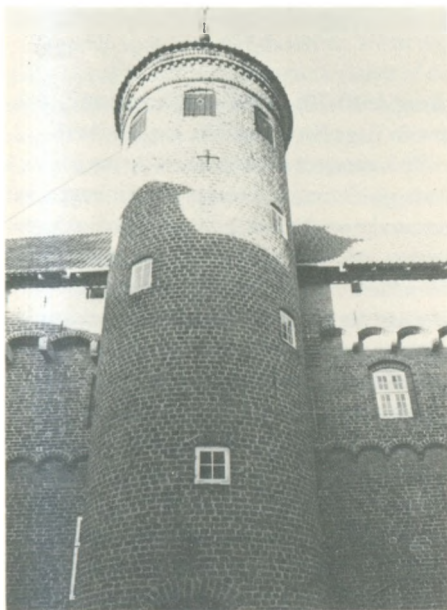
Den i det lavere tårn ved portbygningen er ubetinget den fornemste, den er mindre end trappen på Hollufgaard, men minder ellers i ét og alt om den, og der er al mulig grund til at tro, at den skyldes samme snedker eller tømrer.

Enklere og knapt så velbevaret er trappen i hovedfløjens noget højere tårn. Her er der sket en forskydning af nogle af svellerne, hvilket har givet akse nogle knæk, og svellerens afslutning mod tårnmidten er blot en runding, hvorfra svellerens trindel ret brat skyder frem.

Rygaards trappetårne er såre enkle, det høje på hovedfløjen er ganske glat, det mindre har på midten en buefrise, og døren

omrammes af en enkel, muret portal med fronton. Netop dette dekorationsmæssige mådehold viser imidlertid, at bygherren var en mand med en særdeles god smag, for i det lillebitte gårdsrum, havde store portaler – som det ellers var meget anvendt i slutningen af 1500-årene – ganske spoleret den fine balance, der gør dette gårdsrum til en skønhedsåbenbaring. Begge tårnene har lave, indadsvejfede teglhætter, der for oven afsluttes af en flad metalkalot, og hovedfløjens tårn har en nydelig vindfløj.

Den lille elegante lollandske renæssanceherregård fra 1586, Berritsgaard, opførtes for Lisbet Friis ved Hans Steenwinckel d.æ. Det røde teglstenshus med de enkle, fornemme sandstensdekorationer og hvilende på den høje sokkel af vel tilhugne granitkvadre, er en af vort lands mest harmoniske og ædle renæssancebygninger. Det ottekantede trappetårn med løgkuplet lanternespir, har

Rygaards store tårn er sagtens samtidigt med det lille, men dets spindeltrappe er væsentligt enklere.

Der har været gået på Rygaards trapper i over 400 år, men selvom egetræet er slidt, holder de endnu.

på forsiden en ret spinkel, men særdeles smukt komponeret portal, gennem hvilken man kommer ind til svelle-vindeltrappen, som er jævngammel med huset. Der er her som på Hollufgaard en meget dyb indskæring fra svellens trinstykke til aksepartiet, som er udformet med svære rundstave. På forsiden af svellerne er der hugget ind, så der bliver plads til skosnuderne, men i hjørnet ved aksepartiet, er der sparet et lille stykke, så der afsluttes ligesom med en lille stolpe – antagelig noget, man har gjort for at det fremspringende parti over hulningen ikke skal knække af.

Det var Jørgen Skeel, der omkring 1630 lod trappetårnene på Gammel Estrup opføre, de fik svelle-vindeltrapper af egetræ, men de har et forbillede i sten, nemlig trappen i trompetertårnet på Kronborg, som vi siden skal vende tilbage til. Hulstavene ved aksepartiet går så dybt i svellerne, at man på

Spindeltrappen i Rygaards store tårn. Billedet viser, hvordan trinsvellerne er lagt oven på hinanden, men også, at de let kan forskubbe sig i forhold til hinanden.

bagsiden har måttet lade et modsvarende rundstavparti træde frem, så stykket ikke blev for tyndt. Ellers er svellerens aksestykke rundet og belagt med ganske tynde ribber, der snor sig ned af akse.

Der var bl.a. den fordel ved at bruge sveller i stedet for trin, at de er så tykke, at de i muren indstukne ender ikke så let rådner op, men dog kunne det gå galt, og en mindre trappe på Gammel Estrup er ikke så godt bevaret, den har slået sig en del, og selve akse snor sig, hvad den bestemt ikke burde. Svellerne er her blevet beklædt med nyere tringrunde og der er påsat stødtrin, som skjuler hulkehlene, men oprindeligt har denne trappe været udformet ganske som den store.

Det skal iøvrigt nævnes, at en ekspert som N.J. Israelsen i sin fortræffelige bog »Vindeltrapper af træ i Danmark«, daterer de to trap-

per til 1610-20, og hvis det holder stik, skyldes de Esge Brock og ikke Jørgen Skeel.

På Sostrup er de to store svellertrapper som dem på Gammel Estrup, de er begge vel bevarede, og skruer sig uden synderlige knæk i vejret i de en snes meter høje trappetarne. Man har været så forsynlig ved de tre etager at sørge for reposer – trekantede indskæringer i muren, som danner udtrin, hvor folk kan »stå af trappen«. Det menes, at disse trapper skyldes Jørgen Skeel, der i 1612 blev ejer af Sostrup. Sikkert er det allenfald, at der flere steder i den østre af trapperne er indbrændt navnet »SKEEL«. Gammel Estrup-trapperne skulle efter dette være kopierede efter Sostrup-trapperne.

Som bekendt gik det så trist, at Koldinghus slot udbændte i 1806 på grund af spanske soldaters letsindige omgang med ild, og i hun-

drede år henlå det som ruin. I 1910-17 kom imidlertid første etape af en restaurering igang, og herunder skulle også en ny spindeltrappe indsættes i trompetertårnet i stedet for den oprindelige af sandsten, der var blevet ødelagt.

Mærkeligt nok havde man just en ved hånden. Den var i 1665 blevet opsat i det daværende store kongelige bibliotek i København sammen med en anden, og da biblioteket i 1910 ombyggedes til rigsarkiv, blev trapperne arbejdsløse. Hvor den ene af dem er blevet af, véd vist ingen mere, men den anden reddedes og bragtes til Koldinghus.

Det viste sig godtnok, at svellerne var lidt for lange til trompetertårnet, men det var der råd for: Man skar blot af dem, og har iøvrigt ladet deres ender hvile på kraftige murankre.

Denne trappe er afgjort ikke beregnet på færdsel inde ved aksen, for her er trinbredde kun 6,6 cm., hvorimod den ude ved væggen er hele 64 cm., og det er næsten for meget af det gode, for det giver en uharmonisk gang.

Trappen er senere end de andre, vi har set, den er også en del enklere end flertallet af de øvrige. Efter svellens afrundede endeparti, skærer trinfladen sig skarpt frem, og der er høvlet karnisformet profil på trinnenens forkant. I svellernes bagkant er der udhugget en hulkehl, der aftager ind mod aksen og buer af før enderundingen. Der er tale om, at det giver en dekorativ virkning, men det er nu næppe hovedformålet. Ideen har snarere været at lette konstruktionen mest muligt uden at svække svellernes bæreevne.

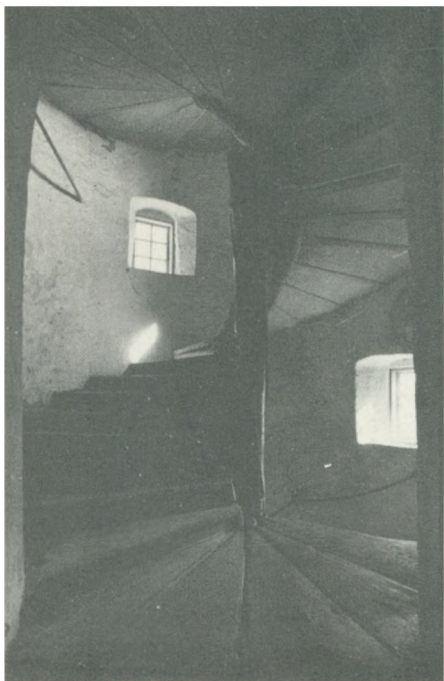
Det bør nævnes, at der også andre steder findes spindel- og vindeltrapper med sveller, men hovedparten af dem er enten så meget fornyede, at de ikke rigtig hører hjemme i en bog som denne, eller den overvejende del af deres konstruktion er blevet skjult af moderne beklædninger, så man ikke længere kan danne sig noget rigtigt indtryk af deres væsen.

Svelletrappen på Gammel Estrup hører til de gamle.

Svelletrapper af sten har vi nogle eksemplarer bevaret af på borg og slot.

Den flotteste stensvelletrappe, vi kan byde på, er anbragt i trompetertårnet på Kronborg, og den er fra Fr. II's dage. Det er ganske morsomt at betragte dens konstruktion, for – som nævnt – er den i realiteten ganske som Gl. Estrups og Sostrups svelletrapper af egetræ, men sandsten og godt gammelt egetræ er såmænd også materialer, der i hårdhed står hinanden ret nær. Rundstavene, der skruer sig opad i aksen og udvulstningen på bagsiden af svellerne ind mod aksen, leder tanker hen på vridende ormekroppe med skinneklædt bug. trinkanternes rundede, hjørnestøttede hulkehle er meget eksakt og fint huggede, og hjørnestøtten på hvert trin forløber lidt skråt, så den – når trinnene betragtes i helheder – deltager i vridningen opad og kommer til at danne en slags balance til bagsidens vulst.

Den store svelletrappe på Gammel Estrup.

Svellerens bagside er tilhugget, så det loft, de danner over trappeløbet får et for øjet behageligt, let bølgende forløb. Imidlertid er trinnene hér også så brede ude ved muren, at det ikke er rigtig behageligt at gå på trappen, fordi man faktisk ikke kan klare et trin i eet skridt.

Om trompetertårnet på Kronborg er iøvrigt at sige, at det nok er vort højeste og stateligste trappetårn. Det er udvendig ottekantet af form, sandstensbeklædt som resten af slottet, og det har en stor og prægtig indgangsportal. For oven, højt hævet over slottets irgrønne kobbertage, snævrer tårnet ind, så der omkring en ligeledes ottekantet kerne er blevet plads til en let udkragende omgang sikret med en flot balustrade med sandstensbalustre. Fr. II. havde ansat fem trompetere til at spille fra tårnet. For oven krones det af et højt lanternespir.

Trompetertårnet på Kronborg er landets højeste trappetårn.

En stenmester, der har været aktiv på Kronborg, har ligeledes arbejdet for Eiler Grubbe på Lystrup – et pragtfuldt lille slot i Sydsjælland bygget i såkaldt nederlandsk renaissance. Han har lagt hovedlinjerne for

slottets rige udsmykning med fremragende sandstensarbejder, og antagelig skyldes også den fornemme svelletrappe af sandsten ham.

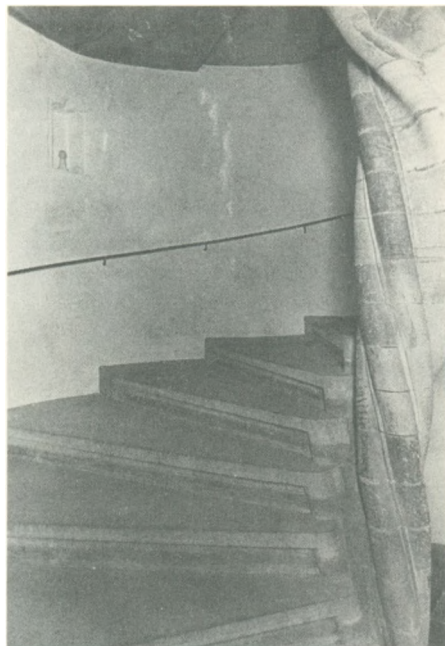
Indgangen til det ottekantede trappetårn er gennem en højtiddende portal med hermepilastre, løvemasker og en trekantfronton. Op til den fører nu en tresidet trappe, der er bred for neden og smalner ind opadtil. Sådan har det dog ikke altid været: En almindelig, overalt lige bred trappe med høje vanger var forgænger.

I selve trappetårnet finder vi så svelletrappen, der i det store hele er som trappen i Kronborgs trompetertårn, dog ikke så bred, hvilket absolut er en fordel. Ved indgangen fra trappen til andet stokværk, sidder en portal. Den er lidt forhugget i det ene hjørne og på den ene side og er iøvrigt smykket med bosser, beslagværk og diademhoveder. Overliggeren er med et diademhoved i rankeværk, og den støtter på to konsoller med løvemasker.

Oprindeligt var der åbne gallerier mellem trappetårnet og de korte udløberfløje, men de er forlængst forsvundet. På havesiden er derimod bevaret en lille altan af sandsten, hvilende på to buede konsoller. Brystningen er med håndliste båret af balustre med kanneret korpus, og på hjørnerne er der støtter med beslagværk.

På Rosenborg slot havde man i 1885 set sig nødsaget til at foretage en del restaureringer, bl.a. af sandstens-svelletrappen i trappetårnet. Man undrede sig såre over trappens tilstand, for det var på afsnittet mellem første og anden sal, det var galt: Trinnene her var totalt nedslidte, medens trinnene mellem stueetagen og første sal var ganske intakte.

Man tænkte sig, at det sagtes var fordi der var blevet brugt en blødere sandsten højere oppe i tårnet, hvilket en nærmere undersøgelse dog afkræftede. – Stenen var overalt af nogenlunde samme hårdhed. Skaderne blev behørigt udbedret, men løsningen på myste-

Stensvelletrapperne i Kronborgs trompetertårn.

riet fik man først nogle år senere, da slotsforvalter Henrik Bering Lüsberg indsamlede materiale til sin fortrinlige bog: – »Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have«, som udkom i 1914. En gennemgang af partikulærkassens bygningsregnskaber afslørede nemlig, at svelletrappen oprindeligt begyndte på første sal, og at der i tårnets stueetage havde været et hvælvet rum, der til sidst var blevet brugt som sølvkammer. Først så sent som i 1758 førtes sandstenstrappen helt ned i stuen, hvad man siden lykkeligt havde glemt alt om.

Før den tid havde den indvendige forbindelse mellem stueetagen, hvor kongefamilien havde sine private gemakker, og førstesalen, været ad en ganske smal spindeltrappe indbygget i et lille trappetårn sluttende sig til det vestvendte »lange tårns« sydside. Denne trappe var endda ikke planlagt fra begyndelsen, og man kom hen til den gennem majestæternes sovegemak, hvilket nu ikke just var

Kombination af murede trin og trætrin i landsbykirke.

praktisk. Ville nogen ellers op til slottets øvre etager, måtte vedkommende ulejlige sig udendørs, thi på hver side af det store trappe-tårn, gik en sidetrappe op.

Forbindelse med selve tårnet havde side-trapperne nu ret beset ikke, de sluttede sig til en kort mellembygning, som ligger mellem tårnet og hovedbygningen. I førstesals højde ser man endnu de to ret beskedne portaler, der var hovedindgangene til det kongelige slot. I dag er de omdannet til vinduer.

Trapperne på hver side af tårnet lå ind til husets mur og var altså såkaldte sidetrapper, og fænomenet var faktisk ganske interessant, fordi der i virkeligheden var tale om en kombination af de gamle fritrætter og de nyere tårntrætter. Som det imidlertid ikke helt sjældent er gået herhjemme, så fattedes riget penge, da trapperne skulle etableres, og råd til de sandstensbalustre, som burde have

været sat i gelænderet, blev der ikke. Man drejede i stedet nogle af træ og malede dem á la sten, hvilket måske også tog sig ganske net ud, men kongeligt var det ikke.

De udvendige trapper var bestemt ikke populære. Vist gik de an, når vejret var mildt og tørt, hvad det imidlertid som bekendt langt fra altid er herhjemme, og efterhånden som tiden gik, sank trinnene, så de kom til at ligge skævt, og der opstod forræderiske sprækker imellem dem.

I november 1727 tog Chr. VI og dronning Sophie Magdalene for længere tid ophold på Rosenborg, medens det nye Københavns slot var under opførelse. Det viste sig da nødvendigt at spænde sejldug op omkring den nordre af de to sidetrætter, så der både for oven og på siden dækkedes af for det barske danske vejr, thi det var just i de store krinoliners tid, og hendes majestæts hofdamer kla-

gede over, at de i regn og slud var ganske til-pjaskede, inden de sidelæns fik krabbet sig op af den trange, uvenlige trappe.

I 1758 befandtes sidetrapperne at være direkte farlige at færdes på, og man lod dem da fjerne i stedet for at udbedre skaderne. Samtidig blev sølvkammeret som nævnt indtaget til trapperum. Af de to små sidedøre i hjørnerne ved østsidens to firkantede tårne, blev den nordre – dronningens dør – gjort til hovedindgang til slottet og er det stadig.

Højest sandsynligt havde Chr. IV. i sin tid hentet inspiration til sidetrappe-tårn kombinationen ved at betragte tyske slotte. Om han har set slottet i Hartenfels i Torgau, skal jeg ikke kunne sige, men her fører der på samme måde, som det var tilfældet på Rosenborg, to sidetrapper op til førstesalen på et trappe-tårn, der ganske vist ellers er helt anderledes udformet end Rosenborgs.

Det samme var tilfældet på kurfyrst Johan Georgs slot i Berlin. Af disse to slotte havde Hartenfels med sikkerhed Conrad Krebs som arkitekt, og Berlin-slottet mindede så meget om Hartenfels, at man trøstigt kan gå ud fra, at Conrad Krebs havde leveret tegningerne til det, selvom dets opførelse først påbegyndtes kort efter hans død i 1540. Krebses trappetårn var en meget avanceret konstruktion og inspireret af franske forbilleder såsom Frantz I's pragt-trappetårne på slottene Blois og Chambord i Loire-dalen, hvori der er trappeløb for både opadgående og nedadgående trafik.

Det er givet, at Chr. IV. ved selvsyn kendte slottet i Berlin, som allerede forsvandt i 1700-årene, og han fulgte grund-ideen i det, da han lod Rosenborg-tårnet bygge. Udformningen blev dog enklere og i en anden stil – den såkaldte nederlandske renæssance – måske krævede en mere direkte kopiering af de tyske tårne større håndværksmæssige forudsætninger, end vi kunne mønstre her på lav, eller måske betragtede man denne tyske

Stigende vinduer følger trappens stigning i mange trappetårne som her på Søndersborg slot.

stil fra før 1500-årenes midte som noget forældet. Hvorom alting er, så lykkedes det som så ofte Chr. IV at kombinere de forskellige stilelementer og de forskellige landes opfattelse af arkitektur på en højest elegant måde, så resultatet blev ret bemærkelsesværdigt.

Godtnok konstaterede den kommission, der i 1745 var blevet nedsat for at afgive betænkning om Rosenborgs tilstand, at sidetrapperne kunne tages bort, uden at slottet ville miste det ringeste i skønhed og anseghed, men heri kan man bestemt ikke erklære sig enig: Fritrapperne gjorde uden nogen diskussion Rosenborg langt mere statelig og gav dets trappetårn, der er både lavere og spinklere end de store firkantede flanketårne, den fornødne pondus.

De fine fritstående spindeltrapper

En gammel, nu forlængst afdød snedkermester og antikvitetshandler fortalte mig engang, at han i sine yngre dage rundt om i Danmark og Hertugdømmerne havde fundet fritstående, udskårne spindeltrapper i gamle huse. Det var hans indtryk, at de især i Slesvig havde været almindelige, og sikkert er det, at næsten alt, hvad der i dag er bevaret af sådanne spindeltrapper, stammer fra Hertugdømmerne, og senere års husundersøgelser i Sønderjylland har afsløret spor efter sådanne trapper. Dog findes i Norge et eksemplar, der måske nok så meget som de slesvigske beror på egentlig dansk tradition. Det er spindeltrappen på Rosendal, som i 1660-erne opførtes for Ludvig Rosenkrantz og Karen Mowatt.

Trappen går fra indgangshallen op til korrideren på første sal, og det er en rimeligt bred, venstresnoet spindeltrappe med håndliste-profileret spindel, hvori trinnene er ind-

Spindeltrappen på Rosendal går fra forstuen op til første sal og hører til den fritstående type. Den er med marmoreringer i barok-manér.

tappede. På bagvangen, der det meste af vejen op er fritliggende, står ret spinkle, drejede, rigt profilerede balustre, som stort set er af den type, der bliver næsten enerådende fra omkring midten af forrige århundrede. Endestøtten er slet og ret et smalt profileret bræt, og håndlisten er ganske enkel. Hele trappen er festligt marmoreret efter bedste baroktradition.

Det var ellers Nordtyskland, der brillerede med de bedste indvendige spindeltrapper, og den livlige handelsby, Bremen, var visselet ikke dårligt forsynet hvad sådanne trapper angår. Alene i det gamle rådhus er der bevaret to eksemplarer, som i fortræffelighed saven sidestykker, og da det er hævet over tvivl, at mestrene for nordligere spindeltrapper i høj grad skelede til disse mønster-eksemplarer, når de udførte deres arbejder, vil en beskrivelse af dem være rimelig.

Den ældste af de to trapper går tilbage til 1536, og den fører fra stueetagen op til første sal. Den har en mædelig svær mæglerspindel, hvori trinnenes ene ende er indtappede. Gelænderet er med flade, udsavede balustre, der danner en slags bred arkade, og midt i hver bue står en spinkel, rund, drejet baluster med mange profileringer. Sammen med de udsavede balustre eller staver skaber de en både smuk og behagelig vekselvirkning, og denne sammenstilling af udsavede og udskårne samt drejede balustre kommer i over 100 år til at præge mange nordtyske og slesvig-holstenske spindeltrapper. Såvel vange som de udsavede balustre prydes af kassetteværk i tidlig renæssancestil.

Trappen slanger sig uden noget fast støtte-

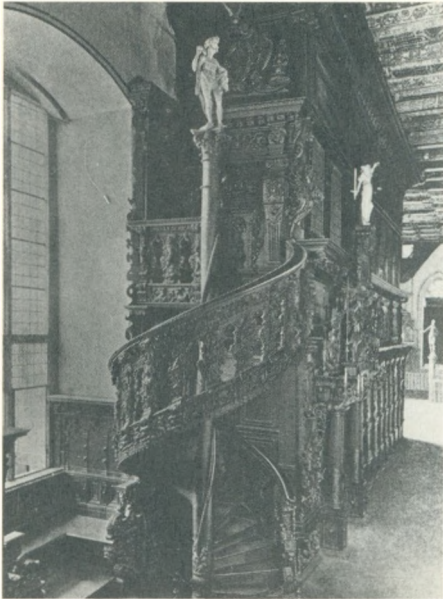
Den indgitrede spindeltrappe i Bremens gamle rådhus.

punkt for vangen op til førstesalen, og måske har det vist sig for kompliceret at få den til at bære sig ved egen hjælp. I hvert fald har man på et tidspunkt ladet smede nogle jernstænger, som går fra bagvangen op gennem det pudsede loft til en bærende bjælke. Stængerne, som er firkantede, er med mellemrum snoede, hvilket selvsagt gør dem mere pnydelige at se på. Tillige er der med jævne mellemrum udspaltet flige, der er formet som spidse kroge med modhager. De vender alle bort fra trappeløbet. For neden bøjer stængerne ind under vangen.

Selvom disse stænger tager sig ud som bærende anordninger, er det ikke givet, at de virkelig er det. De sidder meget tæt, og det ville under ingen omstændigheder være nødvendigt med så mange til at holde trappeløbet

oppe. Man kan derfor ikke udelukke den mulighed, at de har skullet holde uvedkommende personer fra at trænge op til førstesalen, og i så fald er kroge og flige vel begrundede. Trappen har da haft en eller anden form for lukkeanordning for neden, så selve trappeløbet kunne spærres af, men dette lukkeeksisterer ikke mere.

I den store arkivsal i det samme rådhus står den spindeltrappe, der utvivlsomt er verdens flotteste. Den fører op til det gamle arkiv over »gyldenammeret« og blev opsat i det herrens år 1616. Mæglerspindelen er her udformet som en korintisk søjle, hvorpå en vildmand har taget opstilling med sin baculus-kølle over skulderen. Sagens skal han på magisk vis værne arkivet mod indtrængen af uværdige. Søjleens tromle har fået

Spindeltrappen i arkivet i Bremens gamle rådhus er overdådigt udskåret og utvivlsomt verdens flotteste i sin art.

påsat en håndliste, men står ellers glat. Gelænderet består af en stigende arkade, og samtlige arkadens balustre er med helt overdådigt udskårne hermer. Mellem balustrerne er indsat portalformede buer med forskudte forløb og rige udtungninger. Den brede håndliste hviler på ægstave og en udskåret frise afbrudt af krumknægte med diademhoveder. Bagvangen, som af hermerne opdeles i korte frisestykker, er ligeledes med udskårne motiver.

Trappen ender for oven i et galleri, som er ikke mindre ødselt udsmykket. Mægleren er med akanthusløv, et fabeldyr og skælornametik.

Hvad angår ødsel pragt, trængtes Bremertrappen dog hårdt af trappen i det gamle rådhus i Danzig (Gdansk), som ulykkeligvis ødelagdes under krigen.

Denne trappe var fra omkring 1660 og i den meget pompøse barok, der var kendeteg-

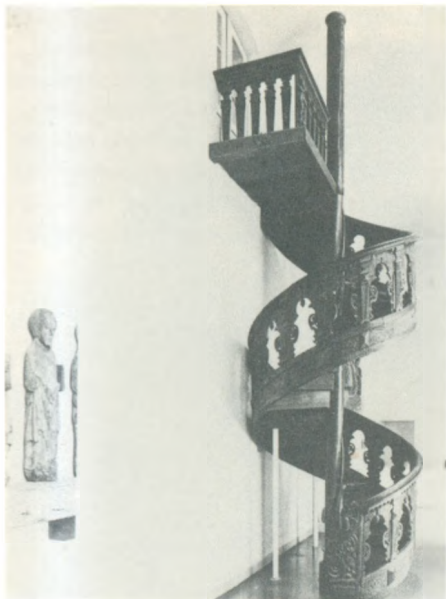

En af de desværre forlængst forsvundne meget berømte Danziger-spindeltrapper.

nende for Danzig-området. Af en spindeltrappe at være var den af enorme dimensioner. Spindelen i midten var med bånd og slyngende vulster og bagvangen med bladværksudskæringer. Der var en arkade med meget brede buer afgrænsede af balustre eller snarere støtter med udskårne figurer, og i hvert arkadeafsnit var der to runde drejede og udskårne balustre, der for oven gik over i forbindende buer. Underløbet var dækket af en fint lagt, glat bræddebeklædning.

Konstruktionen kunne synes utrolig dristig, dog havde bagvangen støttepunkter på de omgivende vægge, så i virkeligheden var det knapt så drabeligt, som øjnene fortalte en. To stokværk op gik denne trappe, og der var noget strømliniet, overmåde elegant over dens fremtoning.

På Nationalmuseet i København finder man i rum 36 en herlig spindeltrappe, som engang var anbragt i Sct. Knudsgildets hus i

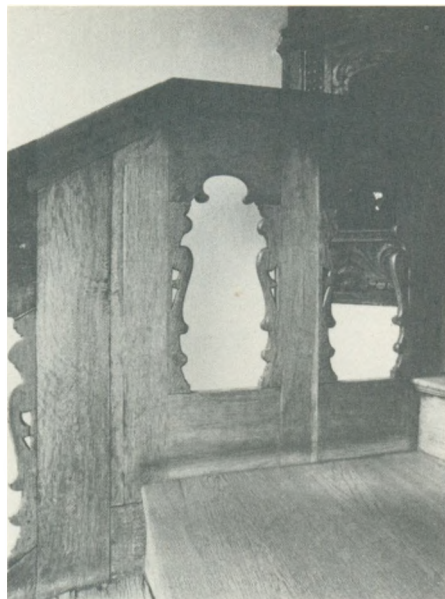

Barok spindeltrappe med repos og balustrade. Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum.

Slesvig by. Den er udført i de tidlige 1600-år af den meget duelige billedskærer og snedker, Heinrich Ringering fra Flensborg. Dengang stod den i gildeshusets diele, hvor den førte op til første sal. Nu fører den ikke op til noget, og selvom den som skulptur betragtet også er såre interessant, virker det altid forstemmende at se sådanne pragtstykker løsrevet fra deres naturlige sammenhæng.

Iøvrigt kaldte man undertiden trapper af denne art »tårntrapper«, selvom de ikke forefandt i et tårn. Forklaringen er, at de med deres cylinderfacon og højde nok kunne virke som lidt af et tårn inde i huset.

Trappen er for nede med hermer udskåret i Heinrich Ringerings karakteristiske sobre, lidt tørre manér, og man kan tydeligt se, hvor meget af den, der har forløbet i et primært rum, for i en vis højde hører hermerne op, og der er kun de udsavede balustre eller staver med gennembrudte kanter.

Bagsiden af spindeltrappe på Städtisches Museum, Flensborg. Såvel brystning som håndlister er sammensat af mangfoldige stykker.

En anden »løs« trappe står på Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum på Gottorp slot. Den er fra midten af 1600-årene og hentes i et hus i Uetersen i Pinneberg. Mægleren her er særlig flot. Den er med en vertikalt stillet bruskværkssnirkel med *udtrukne volutter* og anden til brukbarokken hørende ornamentik. Gelænderstaverne er flade med udsavede og gennembrudte kanter samt med beslag – og kassetteværk, og de danner en stigende arkade. Under håndlisten er der en tandsnitfrise, og det samme ses på bagvængens over- og underkant, medens resten af vangen udfyldes med ranke- og bladværk. Trinnene er tappet ind i mæglerispindelen, og for oven ender trappen i et kort galleri.

Også Städtisches Museum i Flensborg har reddet et par bruskbarokke spindeltrapper af nydelig kvalitet. De er med arkadebrystninger og fra anden halvdel af 1600-årene. Det er måske ganske nyttigt hér at se lidt nøjere

Set forfra virker brystningsstykket mere helstøbt.

på, hvordan en sådan trappe igunden er opbygget: Materialet er vellagret egetræ, for solidt skal det naturligvis være. Gelænderets reelle bærende elementer er staver, som er tappet ned i bagvangen og dyvlet fast. For oven er de tappet op i de krumme håndlistestykker, der er opbygget af et nedre og et øvre lag.

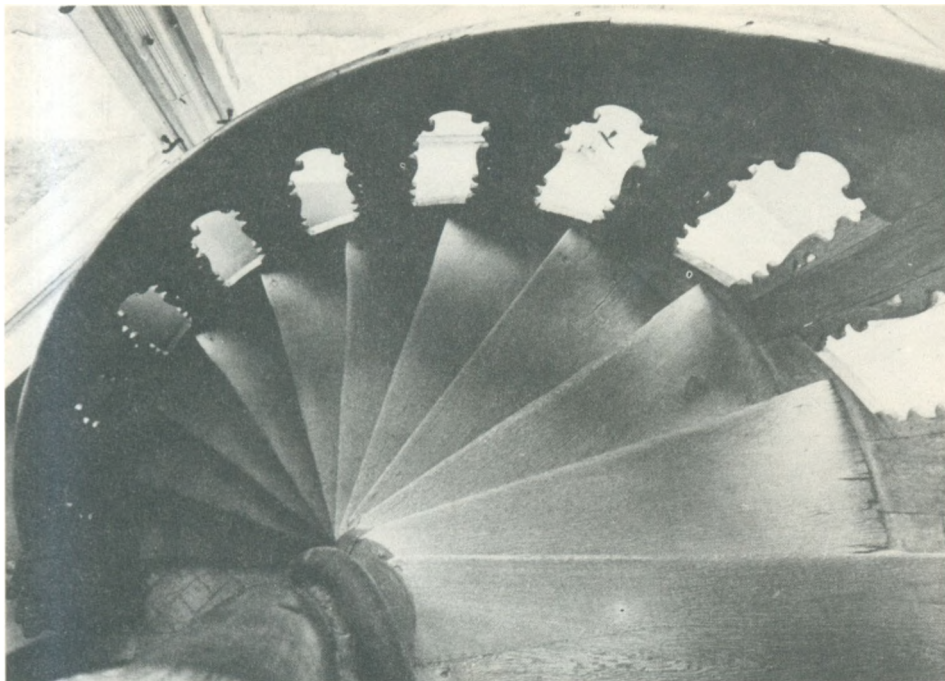
Det var begrænset, hvor lange man kunne gøre håndlistestykkerne, fordi de skulle krumme jævnt og smukt, og hvis man nu havde lavet dem i eet stykke, ville samlingerne gennemsikre dem helt. Ifald samlingen så blev løs eller knækkede, ville hele den berørte del af gelænderet miste sammenholdet, så staver og fyldingsstykker kom til at stå og rokke for tilsidst at falde ud. Derfor var det god snedkerpraksis at sammenstykke håndlistestykket af to eller flere lag træ lagt oven på hinanden således, at samlingerne indbyrdes lå godt forskudt. Det gav en virkelig sejt

konstruktion, så trappen kunne tåle nogle gevaldige sidetryk uden at få knæk derved.

På Flensborg-trappen har hvert arkadefelt et overstykke med en bue i midten samt to sidestykker. Disse sidste er faldede ind i staverne, ned i vangen og op i det buede overligerstykke, som igen er faldet ind i stave og i den nederste håndlistedel. Det har været ikke

For oven afsluttes mæglerspindelen i et udskåret hoved, og der er skåret håndlister, som snor sig ned ad stolpen.

På indersiden er spindeltrappen glat, for at tøjet ikke skal hænge i udskæringer og profileringer.

så lidt af et puslespil at samle en sådan brystning.

På indersiden er brystningen ganske glat uden nogen fremtrædende eller fordybte udskæringsdele, og det var nu ganske nyttigt, fordi man ellers risikerede, at tøjet hang i forziringerne. Man har på enkelte dokkebalustertrapper valgt også at gøre balustrerne flade på indersiden, men for det meste var høj- og senbarokkens trapper så brede, at det ikke var noget stort problem at klare sig fri af brystningen. Renæssancens og bruskarokkens spindeltrapper derimod var ganske smalle og tvang med deres konstruktion folk til at gå så tæt op af brystningen, at det hér virkelig var kompliceret. Derfor står selv den kosteligste og rigeste af disse trapper med blank »vrangside«.

Mægler-spindelen i sådanne indendørs

trapper er – som resten af trappen – særdeles synlig, og derfor har det været ret almindeligt at give den en passende udsmykning. Dens fodstykke kan således være formet som basen på en søjle. Bemeldte trappe på Städtisches Museum har for oven et udskåret hoved – tilsyneladende et barnehoved med lokket hår, men ret groft fremstillet. Spindelen har ligeledes en udskåret håndliste, der spinder sig ned af den. Mægleren er en komposition sammensat af for oven et løvehoved og for neden ranke- og volutværk i bruskarokkens viltre former. På ydersiden er brystningen udskåret med ranker og rocaillelignende ornamentter. For oven har trappen et lille tværgående galleri. Trinnene er indtappede i spindelen, og stødtrinnene er skråt stillede således, at de ved vangen går helt ud til den profilerede kant af trinnene, medens de

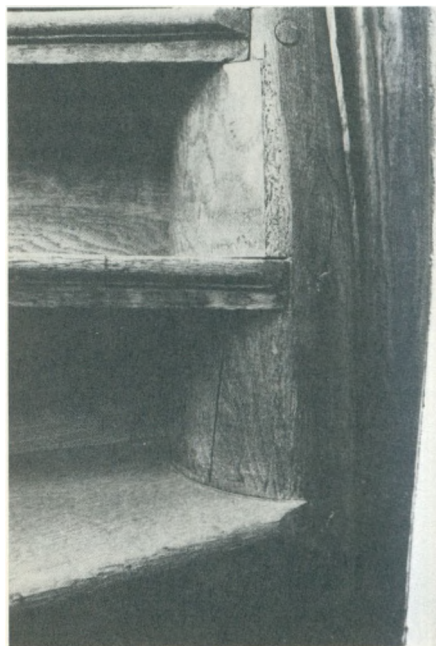
Endestykket, som vel hér knapt kan kaldes en mægler, er udskåret i den brusksbarokke manér med bladværk, udtrukne volutter og et løvehoved.

inde ved spindelen er ret tilbagetrukne, så der bliver plads til foden. For at holde trinnene på plads i spindelen, er der drevet en stor dyvel igennem hvert af dem.

En lille fin spindeltrappe er opstillet i museets rum fra Schafflund mølle. Dens mørke egetræ fremtræder her sammen med hvide, blådekorede friske fliser, hvilket tager sig overordentlig smukt ud. Trappen er med arkadebrystning, hvor kvindehermer

mellem snoede baroksøjler fungerer som støtter. Arkadens buer er med siderne udtungede i rankeværk og gennembrudte skæringer. Vangen er ligeledes dekoreret med bladværk, og som mægler er sat en noget mere udbygget kvindeherme fremvoksende af en firkantet stav. For oven sluttet den af med en dobbeltvolut. Spindelen er indvokset i væggen.

Når disse pyntelige og lidet pladskrævende trapper næsten helt forsvandt fra husene i forrige århundrede og begyndelsen af dette, havde det nok flere årsager: Det var ikke muligt at lukke af for dem, så de gav en mængde træk. Dertil var de ikke synderligt bekvemme at færdes på og ved f.eks. en flytning at bringe større ting op eller ned af en sådan trappe var simpelthen en umulighed. Ydermere dominerede en sådan trappe gan-

Trappens trin holdes fastlåst af gennemdrevede dyvler.

Den ædle klassicistiske diele i Behnhaus i Lübeck designedes af den danske arkitekt Lillie.

ske det rum, hvori den var opstillet, og det var der mange, som ikke brød sig om. Alligevel er det klart, at man burde have passet bedre på

dem, end man gjorde, eftersom ikke helt få af dem var meget smukt håndværk og måske ligefrem fornem billedskærerkunst.

Hovedtrapper landet rundt

I mange europæiske egne var det i gammel tid almindeligt, at man havde et stænge oven over det store rum, hvor ildstedet var. Heroppe under loftet samlede varmen sig nemlig sammen med den uddrivende røg, og denne sidste formåede folk åbenbart at vænne sig til, selvom man må formode, at de har gået rundt med en kronisk røgforgiftning. På dette stænge krøb man op, når man skulle sove og kom til det via stiger. Efterhånden udviklede disse sig til lidt mere bekvemme trapper, ligesom der tid efter anden dukkede nogle skillevægge op på loftet, så de forskellige grupper af husets beboere kunne få natten for sig selv.

Det skal være denne indretning, der efterhånden udviklede sig til de store nordtyske dieler, hvoraf vi i slesvigsk område finder nogle, ganske vist ret afdæmpede, eksemplarer.

I hansestaden Lübeck er der endnu bevaret nogle af de gamle pragtfulde dieler, medens andre desværre ødelagdes under anden verdenskrig, og da de givetvis har påvirket trappebygningen i Danmark en god del, vil vi her betragte enkelte af dem.

Særdeles mange af hansestadens indbyggere ernærede sig ved købmandsskab, og det var bekvemt med et sted, hvor man kunne være i ret nær kontakt med de bedre af sine varer, så det ikke var for let at stjæle af dem, hvilket det nok kunne blive, hvis de lå i et eller andet fjernt pakhuis. I en stor diele var der rigelig plads til de mere udsøgte specier, og købmandsgårdens dieler var en forunderlig sammenblanding af trapper, gallerier, døre, panelværk, ruder ind til små lejligheder, kontorbure og køkkener samt måske et ildsted,

hvertil så kom vinfade, tovværksruller, krydderifustager, vægte, målekar osv.

Ikke mindst i barokken, hvor de hovedrige købmænd yndede at omgive sig med en nærmest fyrstelig pragt, kunne det komme til at virke helt grelt med kombinationen af de ædleste arkitektoniske og kunstneriske frembringelser og alskens kræmmervarer.

De mange, der fulgte Thomas Mann's »Huset Buddenbrook« i TV., kender dielen i Grosse Petersgrube 21 i Lübeck. Huset opførtes i 1776, og den store underafdeling med indvendig vinduesfront mod kontoret m.m. samt den nydelige senbarokke trappe op til det øvre afsnit er bevaret.

Det er ingen overdådig trappe: Mæglerne for nedenunder er volutrullede, håndlisten er bred, men enkel, og brystningen er udsavet med buerigede parallellogrammer.

Mærkeligt nok har denne figur, der optræder på utallige trapper fra senbarokken og fremover, aldrig haft noget navn, og da den har to parallelle sider, kan den hverken kaldes en oval eller en ellipse. Det var fristende at kalde den et bueriget rektangel, men da det især ved stærkt skrånende trapper kan forekomme, at de parallelle sider ikke står lige over for hinanden, må parallellogrammet være mere rigtigt end rektanglet, og hermed er figuren, der har været kendt gennem årtusinder, holdt over dåben.

Men tilbage til huset i St. Petersgrube: Det magtfulde kommer først ind i billedet med det store galleri ovenpå. Man har lagt en gangbro tværs over dielen, så der bliver to åbninger i loftet – en hvor trappen kommer op, og en der kun skal give lys samt bidrage til

Dielen i Mengstrasse i Lübeck som den tog sig ud før anden verdenskrigs bombardementer.

at varme trækker op. – Ja, og så naturligvis for, at man uden at skulle ulejlig sig ned, kan holde et vågent øje med, hvad der foregår nede på dielens bund. Rundt om det store gallerium ovenpå, er der i væggene døre og vinduer ind til familiens og tyendets lejligheder.

De store dieler i bygårdene var sagtens også et resultat af den sachsisiske byggeskik, efter hvilken så at sige alle byhusene var gavlhuse, som vendte kortsiden til gaden og ellers støttede langsiderne til hinanden. Det var billigt byggeri, men det gav mørke huse, fordi rummene dels blev meget dybe, og fordi der dels kun blev plads til ret få vinduer i kortsiderne. Ved derfor at opbygge indvendige gallerier og vindusfronter og ved at lade så store

partier som muligt stå åbne, fik man udnyttet det sparsomme lys bedst muligt, og i nogle af de større gårde, kunne man ligefrem tale om, at der var flere indvendige huse i yderhuset – en idé som jo i virkeligheden er videreført i nogle af vore egne moderne indendørs butikcentre.

Det såkaldte Behnhaus, der nu er museum, kan også opvise en aldeles pragtfuld diele. Trappen hér er en rigtig »kejsertappe«, hvor to fra hver sin side kommende trappeløb mødes i en repos, fra hvilken en bredere enkeltløbstrappe udgår i en ret vinkel. På mæglerne står to fortræffeligt udførte morianfigurer, der holder store glasampler til lys.

Bag mæglerne, som er firkantede og med fyldinger, rejser trappegelændernes brede,

På Skovbølgaard fører denne flotte hovedtrappe og portal ind til dielem.

glatte håndlister sig som et par bølger, for derpå at fortsætte vejen opad på almindelig skrånende vis. Håndlisten bæres af en brystning med gennembrydninger som cirkulære små huller vekslende med høje, bueberigede parallelogrammer. Det alene har man åbenbart fundet for tamt, for omkring stavene mellem de høje åbninger er der for oven og for neden lagt en enkel liste, hvilket på behagelig vis accentuerer trappens rytme. Med passende mellemrum samt naturligvis i alle hjørner, er der mæglere til at støtte brystningerne, de er flade og med enkle fyldinger. Vangerne er enkle, men dog med profileringer. Foran de tværgående trappeløb er der en arkade og to kannelerede doriske søjler, det er bærende konstruktioner for dels et galleri med brystning og dels for endnu en arkade på førstesalen. Galleriet løber helt omkring dielem og er med brystning ganske som trappens. Huset er bygget i årene 1779-83, men omkring 1800 omdannedes det indvendig af J. Chr. Lillie, den danske arkitekt og hofde-

koratør, og kom til at fremtræde i udsøgt klassicistisk stil.

I Mengstrasse 48 findes en pragtfuld diele, som desværre blev slemt molesteret under sidste verdenskrig, men som siden er blevet restaureret med hjælp fra det berømte Sct. Annen Museum. Husets køkken ligger i et rum med rundbuede vinduer, der virker som et hus i huset. Uden for det står en vældig træ-søjle med udskæringer på postamentet og kapitæl i den korintiske stil med bladværk. Den støtter en drager, der på stykket nærmest understøttelsesstedet er overdådigt udskåret med blad- og rankeværk. I virkeligheden er det en trækrone, som på den måde søges efterlignet.

Der er ingenlunde den samme regularitet over dette anlæg, som over de to andre: Trappen er ikke så majestætisk, og den forløber mere tilfældigt med knæk og drejninger op til galleriet ovenpå. Oprindeligt var der kun

Skovbølgaards diele er et lyst og venligt rum, der skærer sig tværs gennem huset.

udsavede, flade balustre i gelænderet, men ved restaureringen erstattedes de tildels med rigtige balustre, der endda er med udskæringer. Under denne hovedtrappe er der udgang til gården, og i dielens anden ende fører en sekundær trappe op. Denne diele er fra omkring midten af det 18. århundrede, måske lidt ældre.

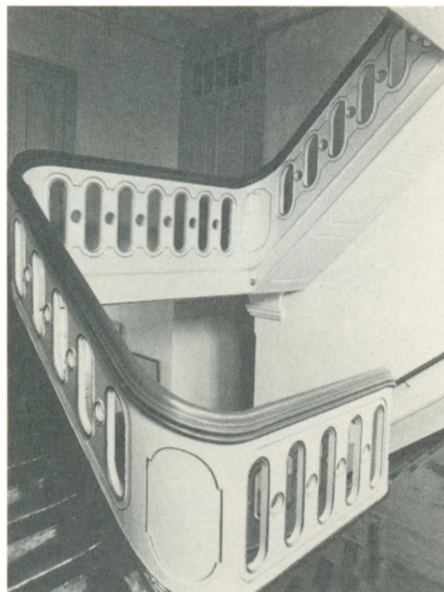
Så store og fornemme dieler kunne vi ikke fremvise nord for grænsen, men der er dog i Sønderjylland bevaret et par ganske fine herregårdsdieler fra henholdsvis 1765 og 1771. Den ældste af dem er på Skovbølgaard og skærer sig tværs gennem den smukke hovedbygning. Op til hoveddøren udvendig fører en fritrappe, som står vinkelret på muren og har svejfede vanger samt et nydeligt, men enkelt smedejernsgitter. Der er en ligeledes enkel, udmærket portal med korintiske søjler, som bærer et kopstykke med volutter flankerende det Koch'ske våben.

Selve dieletrappen er smagfuld og har dobbeltløb med en repos imellem. Brystningen er med udsavede bueberigede parallellogrammer, og for nedentil afsluttes trappen med en vangesnirkel, hvorpå der står en volutsnoet mægler – faktisk blot en fortsættelse af brystningen.

Det har altid været lidt af et problem med undersiden af trappen – underløbet – som unægtelig er en lidt trist flade. Her har man sat et stykke panelværk på den.

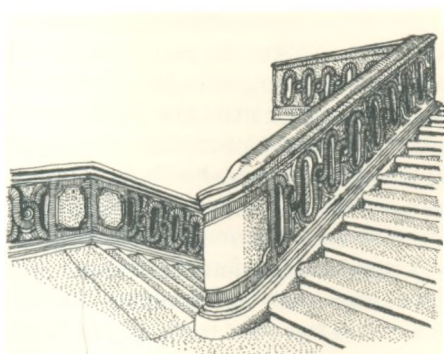
Dielen på Ballegaard adskiller sig ikke stort fra den på Skovbølgaard, og man er tilbøjelig til at mene, at det er den samme snedker, der er mester for dem begge. Brystningen er også her med bueberigede parallellogrammer og der suppleres med mindre cirkulære ornamentter. I de buede hjørner er der større rundede fyldinger med hjørneknæk. Også her ender brystningen i en voluttrullet mægler.

En meget stor del af husene fra anden halvdel af 1700-årene fik trapper med brystninger som de ovenfor nævnte, og nydeligt ser

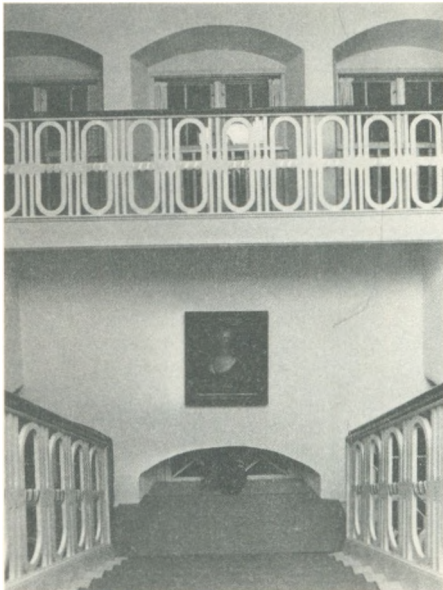

Trappen, der går op fra Ballegaards diele er med bueberigede parallellogrammer og udhugne cirkler i brystningen.

det jo ud, selvom trapper af den art for det meste er så diskrete, at de kun vækker liden opsigt. Man må tillige sige, at konstruktionen som oftest afviger så meget fra de oprindelige forbilleder, at den, skønt gerne pæn, dog kommer til at virke lidt meningsløs. Vi vil af

Den store »marmortrappe« på Lethrborg er i dag Danmarks ældste eksemplar af trapper med attisk båndslang.

Fornem enkelhed præger den klassicistiske trappe på Sandbjerg.

hensyn til forståelsen for en stund forlade den jydsk halvø og sætte kursen mod Sjælland, hvor vi på herregården Lethrabort (Ledreborg) finder det ældste bevarede danske eksemplar af typen. Det er tillige en trappe så statelig som få, og tanken i udsmykningen træder hér ganske klart frem.

Da greve Johan Ludvig Holstein i 1740-erne ombyggede – og vel i stor udstrækning nybyggede – Lethrabort med J.C. Krieger som arkitekt, indså han, at denne udmærkede mand, der efterhånden var noget til års, næppe kunne skabe alle de interiører, som en tidsvarende stormandsbolig måtte kunne fremvise. Han formåede derfor Nicolai Eigtved, som var fortrolig med de nyeste strømninger inden for den europæiske arkitektur, til at tage sig af nogle af Lethraborts primære rum, hvoriblandt trapperummet, som han gjorde stort og lyst. Han havde tidligere ladet udføre trapper af samme type på

Christiansborg, men de gik til ved branden i 1794.

Det siges, at Eigtved havde set en trappe af bemeldte type på det kurfyrstelige slot, Schleissheim, i Bayern, fra begyndelsen af 1730-erne, og at han havde brugt den som udgangspunkt. Den mere praktiske del af arbejdet på Lethrabort kom den kongelige hofstenhugger Jacob Fortling til at stå for, og det var ham, der udførte arbejdstegningerne.

Trappen kaldes gerne »marmortrappen«, men af marmor er den nu ikke. Materialet er udsøgt gullandsk sandsten, og det kan være fuldtud lige så godt. Trinnene er lave og deres plader og blokke holdes sammen med metalankre, Brystningen er bred og kraftig, og i den er udhugget de nævnte bueberigede parallellogrammer vekslende med små cirkulære udhugninger. Her bindes de imidlertid sammen af flettende båndslang, hvorved der pludselig kommer god mening i sagerne.

Motivet er en variant af det såkaldte attiske båndslang, som er et årtusinder gammelt båndslangsornament afledt af tekstil-fletværk. Allerede i romansk tid begyndte man at fantasere lidt over emnet: Der er f.eks. bevaret en evangeliebog fra 800-årene. Den blev skrevet til kejser Karl den Store, og den er bl.a. dekoreret med attiske slyngbånd eller entrelacs med skiftevis større og mindre udskæringer i midten.

Medens det nederste af Lethrabort-trappen henligger i en dæmpet belysning, bliver lyset under opstigningen til beletagen stadig stærkere på grund af de store vinduer dér. Dette med en stadig stærkere belysning var en praxis, man ofte benyttede sig af i barokens og rococoens byggeri, thi beletagen var den del af huset, hvor herskabet for det meste holdt til, og det stadig stærkere lys skulle tjene til at anskueliggøre for den opstigende, hvilke herligheder, hvilket højt miljø, han nærmede sig – Altsammen noget, der på en diskret, men umistydlig måde, understregede skel-

lene mellem over-, mellem- og underklasse.

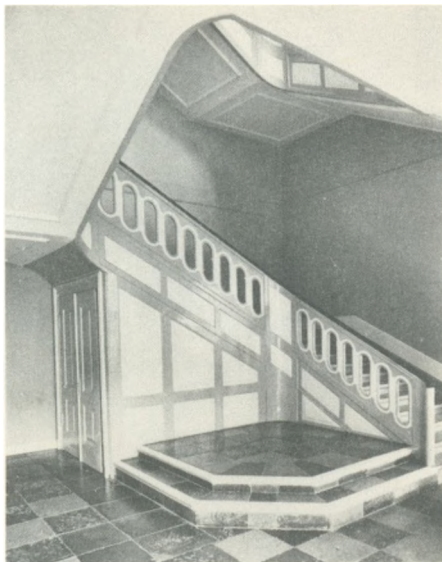
I de rundede hjørner samt hvor et trappe-løb knækkede over i en repos, er der fyldin-ger med kvartcirkelslag i hjørnerne. Van-gerne er på oversiden rigt profilerede, og den brede, let hulede håndliste, har ligeledes under sig en del profileringer. Mæglerne er volutrullede og uden synderlig pry.

Lethrabortrappen er fra 1746, og da den skal være den ældste af slagsen i landet, må alle andre være yngre, og – som det snart skal ses – forvilder de sig ret hurtigt bort fra udgangstypen.

Det skal dog siges, at mange af trapperne, der burde have været med attiske båndslang, men hvor nu kun de bueberigede parallelogrammer og cirklerne rester, oprindeligt har været med påmalede bånd, som imidlertid er blevet slettet ved senere tiders gentagne over-strygninger med en enkelt farve.

Vi vender nu tilbage til Sønderjylland, hvor vi på Sundeved finder land-palæet Sandbjerg, der byggedes i 1787-88 af C.A. Bohlsmann for greve C.G. Reventlow. Det er en ren klas-sicistisk trappe med spinkelt gelænder, hvor tremmeværket er udformet som høje buebe-rigede parallelogrammer, der afveksler med rette stave og er forbundet ved en tværgående tovsnoet stav gennem gelænderets midte.

Ligeledes Augustenborg slot fremviser en smuk trappe af den rytmiske type hvor tre sti-gende løb går over i en hovedrepos, hvorefter følger endnu tre stigende løb. Den er af samme type som på Skovbølgaard og Balle-gaard, men enklere og lettere. Brystningens høje, bueberigede parallelogram-gennem-skæringer er omgivet af fine profileringer, og forvangen har lange fyldinger med kvartcir-kelslag i hjørnerne. Håndlisten er ganske enkel. Under trappens durchsicht er der et lille plateau med ølandsfliser, der hæver sig over resten af flisegulvet. C.A. Bohlsmann var også arkitekt på Augustenborg, men

Den store trappe på Augustenborg er fra klassicis-tisk tid, men i dens udformning nærmest i en slags spinkel barok.

selvom slottet opførtes i 1770-76, og trappen næppe var det første, der opsattes, har den mere afklarede klassicisme ikke formået at slå igennem hér, som den gjorde det på Sand-bjerg. Vi befinder os – også for trappens ved-kommende – på det nærmeste i senbarokken. Kun i dens lettere fremtoning lader klas-sicismen sig ane.

Borgerskabet kunne dog også følge udmærket med, når det skulle være: Der fin-des mange smukke trapper i sønderjydske borgerhuse, en af de mere festlige blev i slut-ningen af det 18. århundrede opstillet i et hus i Badstuegade i Haderslev. Her udformedes gelænderet som stiliseret båndværk, og en særlig herskabelighed opnåedes ved at lade trappeløbet med volut-mægler standse op i en repos fem trin til vejrs. – Ikke alene virker den slags elegant, men det giver også plads til et rummeligt kosteskab under reposen, hvil-ket ej heller er ilde. Trappen er dobbelt og symmetrisk med søjlebåret midterparti.

Del af større trappeparti i hus i Badstuegade i Haderslev. Huset er for tiden afspærret, så trappen måtte fotograféres gennem en vinduesrude.

Vi drager nu langt nordpå, nærmere betegnet til herregården Bidstrup, hvor der i et rum bag korridoren i nordre og søndre fløj er anbragt en enkel, men meget køn baroktrappe med udsavede balusterformede tremmer. Den er fra den store ombygning 1754-60, som Gerhard Hansen de Lichtenberg lod foretage ved N.H. Rieman.

En trappe behøver ikke at være nogen arkitektonisk kraftpræstation for at være i høj grad seværdig: På den smukke lille bindingsværksherregård, Marsvinslund, ved Viborg har man en ganske enkel og fordringsløs enkeltløbstrappe op til førstesalen. Det er sikkert den stedlige snedker, der i midten af 1700-årene udsavede den af svære fyrretræsbrædder. Tremmerne i den er ikke balustre, men fantasier over noget, der sikkert – hvis trappen havde bevaret sin oprin-

delige bemaling – havde vist sig at være rocailleværk. I dag er gelænderet ensfarvet, og vi må drømme os til den prydding, den kan have haft. Tremmerne er asymmetriske og med mange udtungninger. Håndlisten er enkelt, og det samme gælder de to mæglere, der blot er to firkantede stave.

På Clausholm kommer man fra hoveddøren ind i den såkaldte brede gang og har dér på sin højre hånd »Kongetrappen«. Det er en treløbstrappe med repos mellem hvert løb, og den virker med sin betydelige bredde særdeles majestætisk, selvom pragten egentlig er opnået ved ganske beskedne midler: Brystningen er af udsavede brædder med et sært hoppende mønster, hvilket kommer af, at en dråbeformig udskæring skiftevis er vendt med spidsen op og ned. Håndlisten er bred med vulst både udvendig og indvendig, og

Trappe i streng klassicisme i Christiansfeld. Den er en nyere, tro kopi af en ældre trappe på samme sted.

den hviler på en høj profilering. Ellers er trappens side og dens underløb med en almindelig bræddebeklædning.

Trappen hidrører fra den store ombygning af Clausholm i årene 1722-26, og der er ingen som helst grund til at tro, at enkelheden skyldes noget ønske om at spare, for der blev såmænd ikke sparet mange andre steder på slottet. Man har simpelthen indset, at meget fine detaljer uvægerligt ville drukne i det store rum, hvorfor man klogeligt holdt sig til let anskuelige hovedformer.

Støvringgårds trappe er fra ombygningen i 1735, den er med såkaldte dokkebalustre. Ordet er sammensat af dokke og baluster, og dokker kendes også fra bindingsværk. Det er mindre, lodrette, bærende led, som f.eks. understøtter de tværgående løsholter, så disse ikke overbelastes. Balustren er egentlig

blot en vaseformig støtte, og der kan da iøvrigt være fantaseret så kraftigt over motivet, at vaseformen kan være ret vanskelig at erkende. Balustren vil oftest være et bærende led, men den er det ikke nødvendigvis. Dokken er altid et bærende led, og dertil kommer, at dokker som oftest optræder på række og geled. Når man derfor taler om dokkebalustre, kan vi straks se billedet for os: En række tætsiddende og bærende balustre. Og i forbindelse med trapper, bærer de altså gelænderets håndliste.

Det morsomme ved trappen på Støvringgaard er, at ud mod durchsichten og til siderne har balustrene rige profileringer, hvorimod de er glatte ind mod selve trappeløbet. Nogle vil vide, at det var fordi Støvringgaard netop ombyggedes til frøkenkloster, og at man ville gardere sig imod, at de store kjoler,

En af de 10 store baroktrapper på herregården Bidstrup. Med sine hængende stolper er den meget let og elegant konstruktion.

Den ganske enkle trappe på Marsvinslund er barok og har sikkert engang haft en malet udsmykning.

Kongetrappen på Clausholm er af majestætisk bredde, men ganske enkel udformning.

som damer dengang bar, kom til at hænge fast i profilerne. Andre fortæller, at fænomenet har sin forklaring i følgende: Stiftsamtmand Jacob Benzons, der forestod ombygningen for Støvringgaards ejerinde, Christine Harboe, var en påholdende herre, som sparede hvor og hvad spares kunne, og som kneb en god skilling ved at undlade profilerne på gelænderets inderside. – I så fald unægteligt et tilidsvækkende træk hos en højtstående embedsmand, al den stund, at det jo var en andens penge, der byggedes for.

Iøvrigt er trappen vældig flot, og man savner ikke profilerne.

Trappen på Trudsholm hidrører fra landsdommer Peder Marsviins ombygning af gården omkring 1725. Det er en bred, virkelig statelig trappe af den sene baroktype: De firkantede mæglere bærer på toppen store trækugler. Dokkebalustrene har rektangu-

Store trapperum var barokkens overklasse svært begejstrede for. Undertiden var de så store, at trappen, der ellers var drabelig nok, næsten blev væk, som her på Valdemarsslot.

Wedellsborgs trapperum bør man se fra flere vinkler. Det er et eventyr, en oplevelse som man ikke får noget andet sted i Danmark: I.ensgreve Julius Wedell fandt rummet med paneler, lofter, døre og alle herligheder på et italiensk slot. Han købte det hele og flyttede det til Wedellsborg, hvor et passende stykke af hovedfløjen ombyggedes indvendig, så der blev plads til dette interiør. Det opviser alle tænkelige prøver på marmorering og herligt genremaleri. – En fyrstelig kunstskat skænket til en dansk herregård. Se også s. 138 og 139.

Høj trappe med smedejernsgelænder og bislagsstolper. Hemmer Frisers hus i Middelfart.

Enkelt fritrappel op til højt første stokværk. Købstadsmuseet Den gamle By, Århus.

Dobbelt fritrappel i renessancemanér foran Borgmestergården i købstadsmuseet »Den gamle By» i Århus. Mellem stavnene er ophængt jernkæder som guirlander.

Enkelt fritrappel med høj sokkel af tjærede marksten. Købstadsmuseet Den gamle By, Århus.

Trappe i hølvyerk ned til bådebro og trappe af sten ned til »åen« i købstadsmuseet »Den gamle By«. Man brugte den sidste slags trapper ved byernes vaskepladser, så vaskekonerne kunne komme ned til deres arbejdssted.

En smedjernstrappe med snirkler og sving op til en ikke mindre smuk klassicistisk dør. Museumsgården i Faborg.

Enkel, men smuk snirkel-håndbøjle på klokketårnet i Fåborg. I baggrunden to af byens små, hyggelige huse med simple trapper uden gelænder.

Op til Valdemars slot fører denne majestætiske trappe med rigt smedejernsgitter. Den er ikke fra barokken, som slottet i dets nuværende skikkelse, men den passer fortrinligt i stilens ånd.

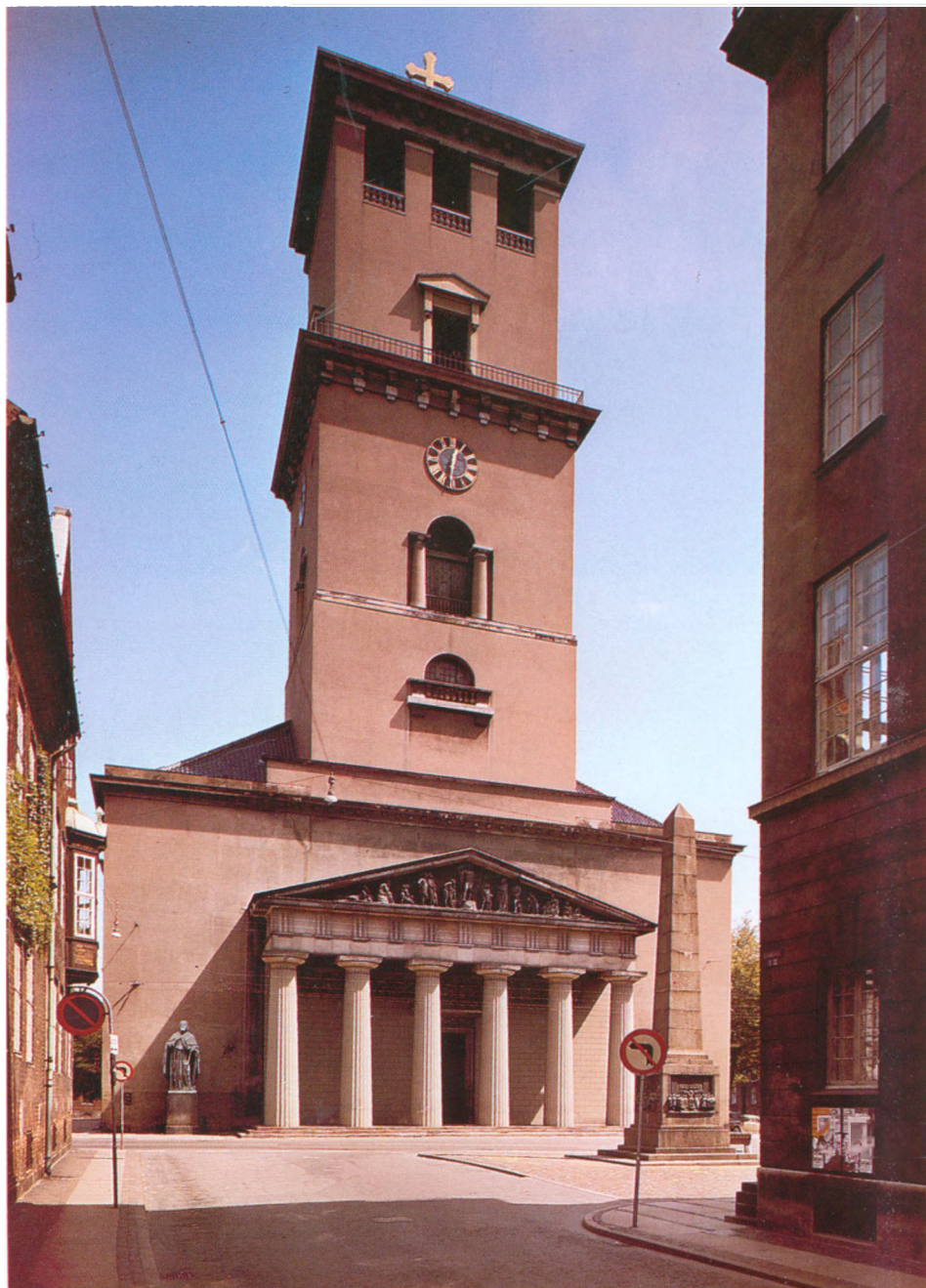
Dør med en «løs» totinstrappe, som i gammel tid kunne hægtes af og løftes indendørs om aftenen. Den gamle By's Aalborg-gård.

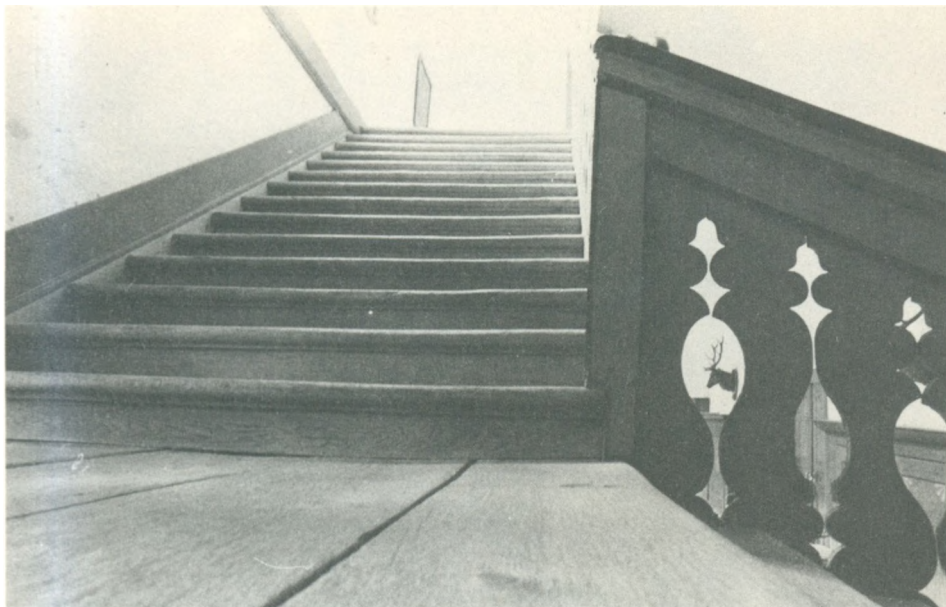
Vi må nok hellere tilstå, at dette overdådige smedejernsgalleri foran Bidstrups midterfløj trods dets barokke karakter er fra midten af forrige århundrede. Dets udførelse er dog særdeles smuk og passer perfekt i stilen.

Den smukke, enkle dobbelte fritrappel på den skønt beliggende Gjessinggaard.

Frue kirkes magtfulde indgangsparti. Trappen er lav, men dens omgivelser giver den stor effekt.

Barokkens trapper har ofte ganske lave, meget brede trin som her på Clausholms kongetrappe.

lært tværnsnit og en del profileringer. Trappeløbet afbrydes af et kort galleri og fortsætter op til første sal, hvor den udmunder i en korridor.

Overgaards trappe er ikke den, der oprindeligt fandtes i det store, runde tårn. Indtil omkring 1730 havde man utvivlsomt en mæglerspindeltrappe ganske som den på Lerkenfeldt. Den nuværende er en vindeltrappe med durchsicht og af meget elegant type. Det fortælles, at den oprindeligt har siddet i et fransk slot (andre siger et hollandsk) og blev flyttet til Overgaard i forbindelse med Frederik v. Arenstorff's store ombygning af den. Folk med kendskab til stilarter vil dog nok kunne se, at teorien ikke er overvældende sandsynlig, al den stund, at trappen i givet fald næppe havde nået at blive sat op på det franske slot, før den blev pillet ned igen, for hvad angår stilarten – regence – passer den fortrinligt til tiden omkring 1730. Overleveringen synes at være en af de hestehove.

Støvringgaard-trappens dokkebalustrer har kun profiler på de tre sider, om det så skyldtes, at de sparedes væk, eller at det var hensyn til damernes store kjoler.

Den solide, flotte baroktrappe på Trudsholm med tætsiddende dokkebalustre.

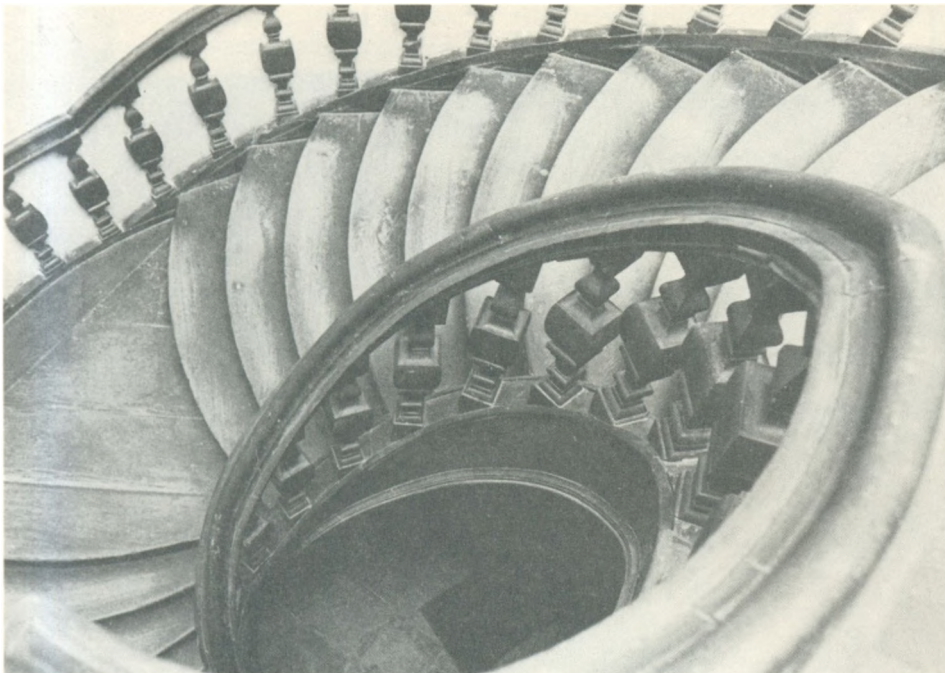

Overgaard-trappen hører til de mest elegante frembringelser, som vi i så henseende kan fremvise.

som danske mindreværdskomplekser uafledigt stikker frem. – Vi var såmænd slet ikke så ringe herhjemme, og danske håndværkere kunne udmærket tænkes at have frembragt en sådan trappe, selvom det åbenbart er noget, man yderst sjældent har givet dem mulighed for at probere. Overgaard-trappen er det eneste bevarede eksemplar af den type herhjemme fra 1700-årene. Fra forrige århundrede kendes derimod nogle stykker, bl.a. tårntrappen på Skovsbo på Fyn.

Nedefra starter trappen uden nogen mægler, den vinder sig så op til første sal. Dens forvange er ganske glat, og balustrene er – hvad der måske kunne overraske for en sådan trappes vedkommende – ikke med skrå, men med vandrette profileringer, hvilket kan skyldes, at de er ret spinkle. Allenfals har de en kraftig udvulstning på midten.

Det, der tilsyneladende er bagvangen, er i

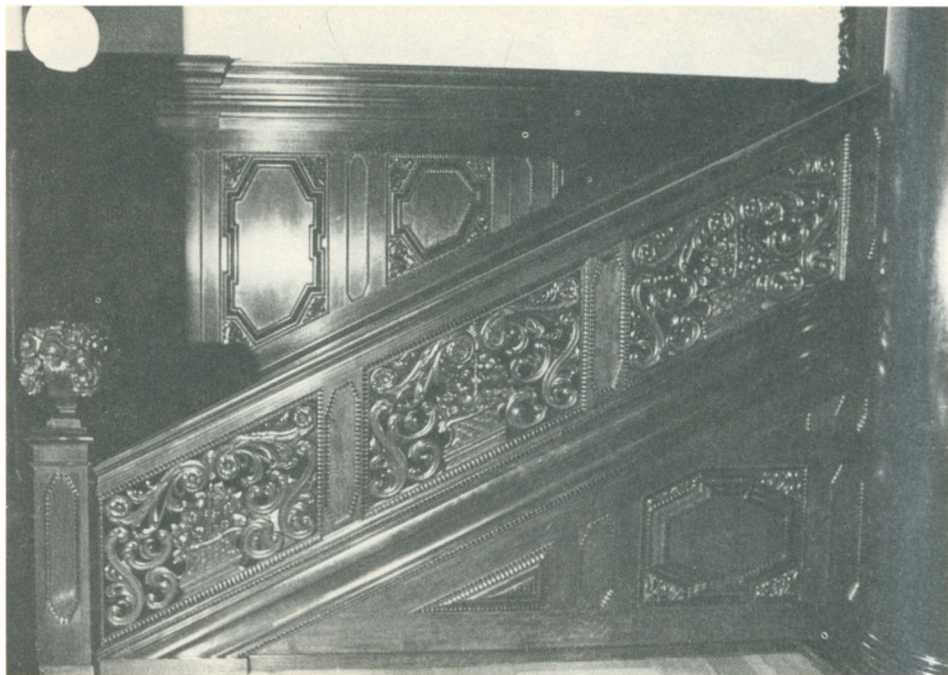
Blik ned gennem Overgaard-trappens durchsicht. Bemærk trinnenes buede forkant. Det er kun forvængen, der er reel. Bagvængen er lutter staffage.

virkeligheden slet ingen vænge. Den består af trekantede egetræsklodser, som er indsat mellem trinnene og dækkes af en tyk liste. I disse vængestykker, om man kan kalde dem sådan, er balustrene tappet ned. Trinnene fortsætter ind under klodserne og hviler på en skalmuret kant, som gør, at tårnvæggen under trinnene er en halv snes centimeter tykkere end over trinnene.

Alligevel har det været en kunst at få trappen til at bære sig mellem væggen og forvængen, og den slags arbejder betragtedes som noget nær det vanskeligste, en tømrer eller snedker overhovedet kunne blive udsat for. Men Overgaard-snedkeren – hvem han så var – har klaret opgaven med bravour, for trappen står endnu, over 250 år efter, at den opsattes, lige så solidt og urokkeligt, som da den just var færdig, og med trinnenes buede

Der er dristige svejfe på Overgaard-trappen.

Visborggaards trappe er det sidste skud på en stolt herregårdstrappetradition. I sin rigdom er den udansk.

forkanter og konstruktionens spændstige forløb hører den til i den noble ende, at vor indendørs arkitektur.

Visborggaard-trappen er ikke gammel, den udførtes i 1917 for greve Knud Danne-skiold-Samsøe, som på det tidspunkt lod hovedbygningen ombygge radikalt i det indre. Min begrundelse for at tage en så sen trappe med er, at den på en måde blev det sidste kraftige skud på en gammel, smuk arkitekturtradition, og den er så flot, at jeg ikke kan få mig til at forbigå den i tavshed.

Måske kan man mene, at arkitekt Gotfred Tvede fór særdeles hårdhændet frem overfor den gamle herregård, som han simpelthen raserede for alle stående skillerum og indrettede en ny, herskabelig beboelse i. Det skal dog siges, at huset næppe rummede originale interiører dér, hvor Tvede tog fat, for det var blevet ombygget gentagne gange, siden Jacob

Seefeld lod det rejse i årene 1575-76, og det kan ikke nægtes, at resultatet, som Tvede opnåede, blev i alle måder stateligt.

Ikke mindst spisesalen med de panelerede vægge og pragttrappen er et ypperligt rum, og trappen – som fører ned til den første sal – er en himmerlandsk udgave af den frisiske barok med en tilgift af fransk løv. Konstruktionen, som trappen hviler på, dækkes af et egetræspanel med ottekantede fyldinger med knækkede og forkrøppede lister omkring samt med bladværk i hjørnerne. Enkelte af fyldingerne har Tvede ladet skære skæve, for at de kan følge trappens skrånen, og det burde han ubetinget have holdt sig fra, thi over for slige fortegnelser er barokkens fyldinger særdeles ømskindede.

Trappens brystning er med gennembrudte dekorationer mellem smalle standere med fyldinger. Dekorationen består af svungne

ranker og løv omsluttende kurve og en vase med blomster. Måske er det lidt klejnere end det løv, som franskmænd, nederlændere og englændere i barokken brugte til at udfylde trappegelændere med, men stadseligt tager det sig ud, og det var billedhuggeren Thomas Hansen, der modellerede forbillederne til disse fyldinger.

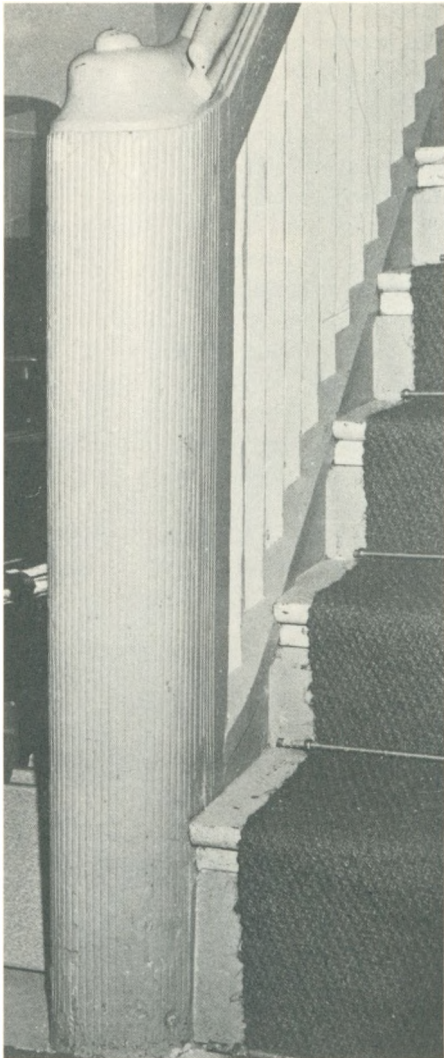
Buderupholms beskedne trapperum fra 1731 er et helt fund af provinsiel barok-idyl: Fra døren med de mange fyldinger og det halvhjul-formede overvindue, går man et par trin op. Ved siden af det korridor-agtige rum ind mod husmidten står en fast bænk, og på den sad bønderne og ventede, når de havde ærinde til herremand eller ridefoged. For enden af bænken og bag om den går en trappe med udsavede tremmer eller staver op til rummene i den store kvist og loftet. Det første

stykke af trappen fører op til en repos foran et lille, lavloftet rum, der fungerede som gods-kontor, og på det stykke har trappen balusterformede staver. Efter knækket ved reposen fortsættes der resten af vejen op med flammene tremmer. Ved siden af trappen står et chatol, som har hørt til hér siden gården byggedes. Dets fyldinger svarer ganske til dørens fyldinger, og i chatollet opbevaredes Buderupholms dokumenter.

Nord for Limfjorden ligger Dronninglund slot, som i 1786 indrettedes efter den klassicistiske smag, i hvilken forbindelse det fik den endnu bevarede fornemme hovedtrappe. For så vidt er trappen yderst enkel med håndlisten hvilende på udekorede tremmer eller stave, men hen over disse hænger vældige udskårne laurbærgurilander i tunge, prægtige forløb hvilket giver trappen et

Den lille hyggelige trappestue på Buderupholm.

Klassicistisk vangesnirkel og klassicistisk tremmelænder på Odde.

præg af rigdom. Hjørnerne er rundede af med en stump glat brystning, og håndlisterne er blot med et par enkle profiler. Kendere anser trappen, som forinden fletter ud i to symmetriske løb, for den fineste, som dansk klassicisme har at byde på.

Odde har en morsom trappe, hvori klassicisme trives side om side med barok. Man kan næppe tro, at det hele er blevet til på een gang. Sandsynligvis er man begyndt på første sal og er så i slutningen af 1700-årene fortsat med et trappeløb fra stueetagen.

Vi vil imidlertid nærme os trappen nedfra, og her lader den et par volutrullede samt tæt kannelerede endestykker til syne for derpå at fortone sig opad med et tremmege-lænder. Når vi kommer op på første sal, træder vi ind i barokken. Her er der digre, men ret enkle balustre. Trappen udmunder midt i et stort rum, den kantes af en balustrade, men går man op på den anden side af balustraden, står man over for et nyt trappeløb. På dets første stykke er underløbet indkasset. Resten af vejen op er hele trappen indkasset. Kasserne er to trekantede, den nederste med breidsiden nedad, og den foroven med breidsiden

Den barokke del af Odde-trappen er en højst kuriøs, men også ganske festlig konstruktion – endda med passage for nissen.

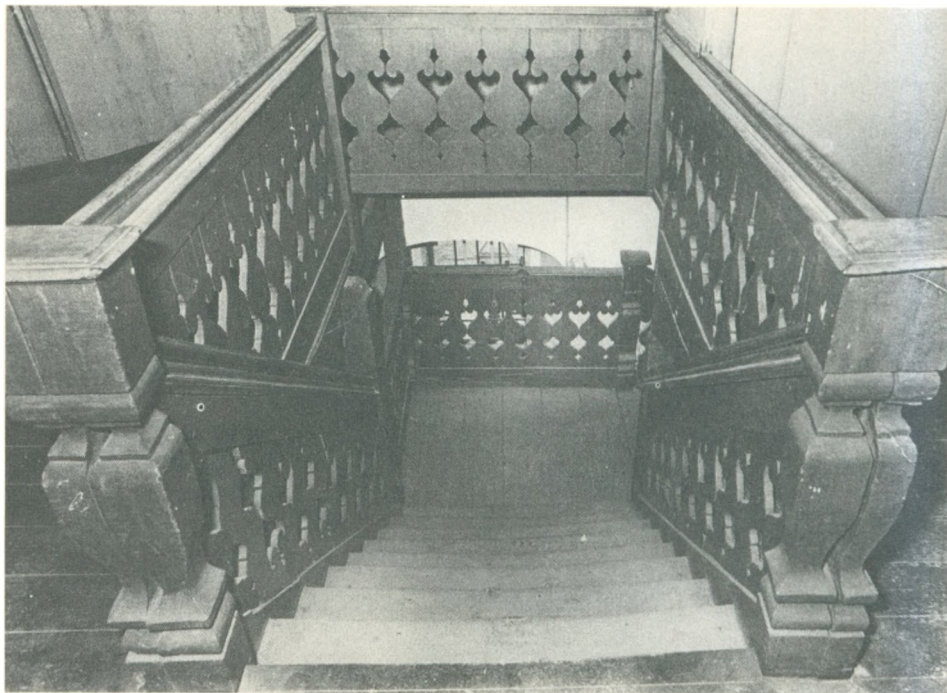
Et af vore virkelig fine gamle smedjernsgelændere finder vi på Odense adelige jomfruklosters store trappe.

opad. Der, hvor de mødes, er der et meget fint ornament bestående af en ganske smal fylding oven på hvilken rejser sig høj flamme med kvast i enden. Tilsvarende flammeornamenter finder vi på samtlige mæglerer.

Midt på trappen spærres videre fremtrængen af en dør med to fyldinger og kvartcirkel­slag i fyldingshjørnerne. Nederst i døren er der en lille lem, og ifølge sagnet benyttes den af husets nisse, når han er på vej til eller fra loftet, hvor han har sit bo. Prosaiske sjæle vil dog mene, at det drejer sig om en kattelæm, men sli­g vankundig tale skal man naturligvis ikke låne øren.

Det adelige jomfrukloster i Odense har flere bygherrer. Dets nederste del opførtes i 1504-08 for den katolske biskop Jens Andersen Beldenak, og hans gotiske hus i een etage

med kælder indgår i det endnu stående anlæg. 1560-61 udbyggede Fr. II. huset til en kongsgård, og endeligt i 1630-erne og 40-erne byggede rigsråd Jørgen Brahe videre på huset, som han bl.a. forhøjede med et stokkværk. Det siges, at der ikke siden er ændret væsentligt på anlægget, der udvendig har lidt svært ved at blive enig med sig selv om, hvorvidt det vil være gotik eller barok. Kamtakke­gavlene er smukke, men virker egentlig ikke overbevisende gotiske, da de er enklere, end man havde ladet dem opføre i gotikken. Vin­duerne er også gjort større, og en ganske pompøs fritrappe foran hovedindgangen er så udpræget ikke gotisk. Det er en symmetrisk dobbelttrappe med granittrin, ret bred og statelig og med smedjernsgelænder. Det er ikke overdådigt, men har en ganske for­nøjelig konstruktion, hvor gitrets hovedstave

Der er mange spændende og dekorative trappeløb i Odense adelige jomfrukloster.

Fjellebros regencetrappe ligger i et stort rum i den ene fløj, hvor den forløber i trappeløb og gallerier.

på midten er påsmedet bøjler, hvortil de tværgående jernstaver er fæstnet, så de altså ikke har direkte kontakt med hovedstavene. Der er ej heller sparet på trappestenene: De to nedre, ganske korte løb står vinkelrette på huset, for så efter en repos at knække 90 grader og fra hver sin side nærme sig hovedreposen.

Døråbningen er ganske enkel og med en kurvehanksbue for oven samt – som eneste dekoration – en beskeden sandstenstavle med Jørgen Brahes våben. Indenfor er der en korridor, og fra den går trappeløb op til etagen oven over. Det er såmænd ret enkle trapper med en brystning af brædder. Der er mæglere i form af firkantede balustre med profileringer, og trappen forløber i skarpe knæk. Brystningen er med udsavede, gennembrudte figurer – hjerter, ruder m.m., og det ser overordentlig pynteligt ud. Trappen

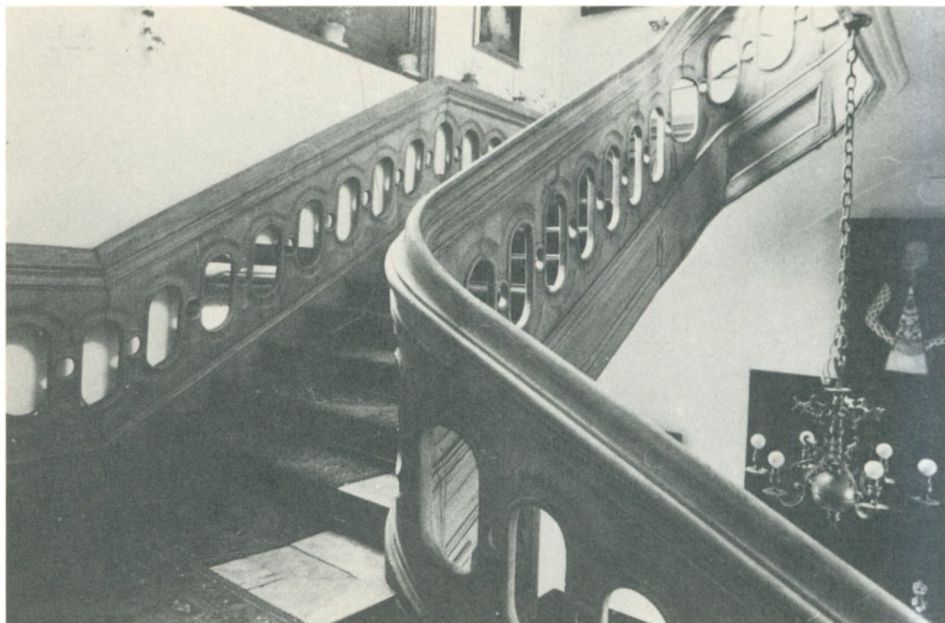
Den store forhal på Valdemarslot, hvor trappen gemmer sig bag arkaderækken.

fører iøvrigt tilbage hen mod hoveddøren, hvor den knækker opad, og dens underløb bryder loftet på en ganske malerisk måde. I dag står husets trapper med gul egetræsdring.

En af de ældre bevarede herregårdstrapper på Fyn, er den vi finder i trappehuset på Fjellebro, og som opsattes i 1726 ved Philip Ditlev Trampes ombygning af den gamle gård. Trappen fremtræder mørkebrun, den har firkantede, rigt profilerede dokkebalustre, der er fyldigst for neden og har et smalt liv, for så atter øverst at brede ud. Løbene skilles af mæglere, de er firkantede og med fyldinger, der for oven slutter af i et halvcirkelslag. Trappens stil er renæssance, og dens bredde gør den meget majestætisk at se til. Dog blev det ikke til noget symmetrisk anlæg, som det vistnok havde været Trampes ønske.

Trapperummet var simpelthen ikke stort nok dertil, men trappen blev sandelig spændende nok endda: Langs beletagens vinduesside er der en lang balustrade, og fra en repos er der indgang til beboelsen. Fra reposen knækker trappen i en vinkel på 90 grader og fortsætter i et galleri øverst. Man har tænkt meget på bekvemmeligheden, og de overmåde brede håndlister har på hver side en kraftig vulst til at gribe fat i, medens det midterste af håndlisten er et plateau.

I 1754 lod kammerherre Niels Juel Valdemarsslot ombygge ved den holstenske arkitekt G.D. Tschierscke, og det fik dermed den senbarok – rococokarakter, som det i det store hele har beholdt indtil i dag. Blandt det, der indrettedes ved den lejlighed, var den store forstue med forment stukloft og tavlet gulv med sorte og hvide marmorfliser.

Den meget velbevarede baroktrappe på Arreskov er et særdeles fint stykke snedkerarbejde.

En pompøs trappe hørte der naturligvis også til. Ja, det vil sige: Egentlig er trappen uhyre enkel blot med udsavninger i brystningen i form som buerigede parallellogrammer, men trappens omgivelser er såre magtfulde: Som en slags bagvæg i forstuen er der opmuret en arkade med flere buer, der bærer de ovenpå liggende gulvkonstruktioner. Bag disse buer ligger så trappen, som nedadtil består af de to løb startende i hver sin ende af arkaden for så at samle sig på midten i en repos og fortsætte op til næste etage i et enkeltløb.

Fyn er alt ialt godt hjulpet, når det gælder fornemme trapper. Nævnes kan således den pompøse treløbstrappe på Arreskov. Den er enkel, men af overmåde smuk kvalitet, og i dag står den afrenset for maling, så træets strukturer ydes fuld retfærdighed. Det har man også roligt kunnet gøre, eftersom kun det mest udsøgte træ har fundet anvendelse,

og det fremtræder efter alle disse år nærmest uden en revne. Selve slyngbåndene omkring de gennemhuggede buerigede parallellogrammer og cirkler er ganske smalle og afrundede, men de sættes i særlig kraftigt relief ved, at man har skåret en hulkehl rundt om dem. Vangerne har lange parallellogramfyldinger, og håndlisten er med mangfoldige profileringer. Der er gelænder på begge sider af trappeløbene, og medens brystning m.m. runder blidt i hjørnerne på forvangen, har de – af hensyn til forbindelsen med væggene – skarpe hjørner på bagvangens brystning.

Omkring midten af 1700-årene fik også Brahesborg ved Assens en ny trappe ved en gennemgribende restaurering, som greve Christian Rantzau lod foretage på den hovedbygning med tre tårne, som Jørgen Brahe havde ladet opføre i årene fra 1638-56. Tårnene og de svungne gavle forsvandt, hvad man har ondt ved at tilgive Rantzau,

Den marmorerede trappe på Brahesborg dominerer ganske korridoren på første sal.

men det må indrømmes, at trappen er et plaster på såret, for den haves ikke stort bedre.

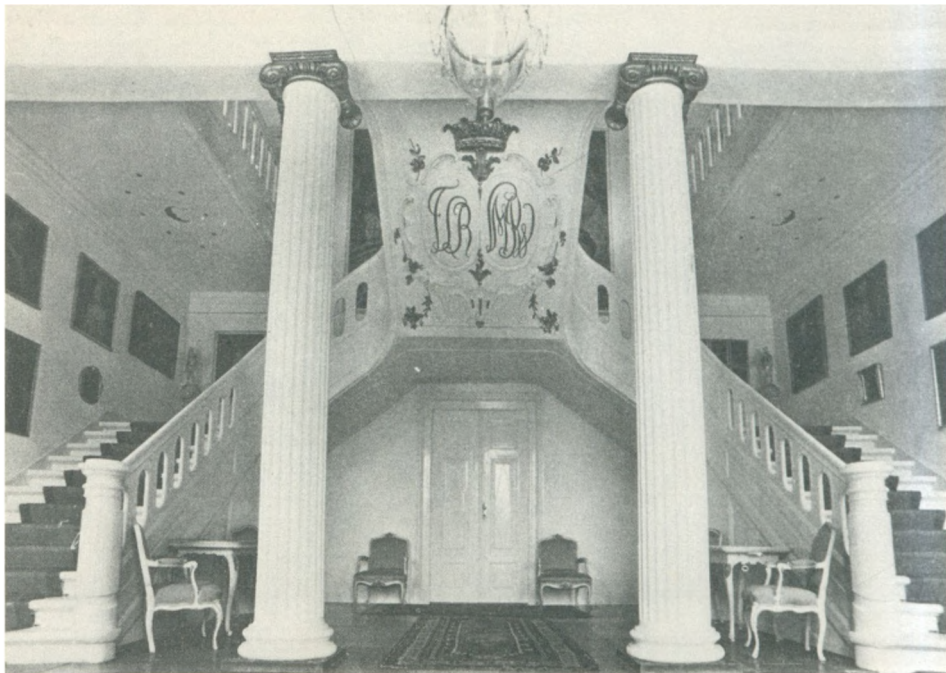
Typemæssigt hører den til gruppen med attisk slyngbånd, og i underetagen er den enklest. Den går til vejrs for enden af den store entre med det sort-gullige flisegulv. Der er en enkel mægler, men brystning på både for- og bagvange. Hvad der imidlertid betegner, er den meget fornemme marmorering, som pryder trappen – som den står i dag, er den ganske vist en nyere tilkomst, men den er udført efter de bedste barokke principper, og giver trappen en fremtræden, der på smukkeste måde harmonerer med senbarokkens og rococoens idealer. På næste etage er der et rum, som helt domineres af trappens løb og er et meget fint 1700-tals interiør.

Wedellsborgs store trappe er ikke af dansk

fødsel, faktisk kom den først hertil i dette århundrede, hvor den hjembragtes af lensgreve Julius Wedell. Han fandt det prægtige barokke trapperum i et italiensk palads, hvor man åbenbart ikke længere havde brug for det, og han betoges af det i en sådan grad, at han på stedet købte det, lod det nedtage og transportere til Danmark.

På Wedellsborg blev der skaffet plads til det nye interiør, og derpå genopstilledes trapperummet nøje, som det havde været anbragt i Italien.

Det var et aldeles enestående interiør, Danmark hér berigedes med: Trappen, som ligger ret mørkt, har på gelænder, underløb, søjler, pilastre og rammeværk prøver på alle tænkelige slags marmorsorter, – alt eftermallet på træ, og væggenes panelfelter er

Der er mindelser om de holstenske godsers store dieler med trappeanlæg i Krengerups magnifike hovedtrappe.

udsmykket med kartoucher, hvori der er små genremalerier. Loftet er med kassetteværk og udskårne knopper, og dørene med gerichter passer naturligvis nøje til det øvrige. Trappen er i tre løb med reposer, og ender for oven i en hovedrepos.

Interiøret viser på bedste måde italienernes syn på trapper: I de særlige rum, hvor de befinder sig, lader man meget gerne dem såvel som omgivelserne, blive genstand for al mulig pragt og herlighed. Man ønsker dem blot ikke sammenblandet med andre former for interiører, – og i dette har italienerne ganske ikke haft helt uret.

Sandholts store trappe fra anden halvdel af 1700-årene er af typen med attisk slyngbånd og meget lig trapperne på Arreskov og Brahesborg, selvom forløbet er et andet.

Der er næppe tvivl om, at de to magtfulde

trapper på Krengerup og Hindsgavl er inspirerede af trappekunst fra hertugdømmerne. Såvel Siegfried Rantzau, der i 1772 lod Krengerup bygge med Hans Næss som arkitekt som Chr. H. Adeler, Hindsgavls bygherre, havde opholdt sig meget i Holsten og var kommet på gods, hvor trapper af den art fandtes.

På Krengerup kommer man ind i en dielelignende hall med en pragttrappe, der for neden spalter ud i to trappeløb. Trappen ejer i opbygningen stor plasticitet. Drageren, som støtter bjælkerne under galleriet, hvortil trappen fører op, bæres af to store ioniske søjler af træ og med kanneleret søjlelegeme. Underløbene af de to trappedele, der først forløber langs sidevæggene, knækker så over i en 90 graders vinkel og går langs rummets endevæg, hvor de smelter sammen i en repos,

der igen sender et enkeltløb ud fra væggen i en ret vinkel op til galleriet. Trappeløbene danner ligesom en grotte, og underløbet op mod galleriet er prydet med stukkaturer med bl.a. bygherrens og hans hustrus initialer. Trappens brystning er med det attiske bånd-slyng.

Som det ikke er helt sjældent, når der inde i huset er gjort så meget ud af trappepartiet, har man allerede i det ydre lagt op til det, og på Krengerup er den udvendige trappe særdeles grandios. Yderst fører en stentrappe, der giver adgang både fra siderne og frontalt, op til en rummelig repos. I hvert hjørne flankeres den af en lytpeæl. Op til hoveddøren fører to buede smallere trappeløb med høje vanger. De mødes så i en repos på midten, og murstykket bag den store repos giver sammen med de to buede løb trappen en majestætisk effekt, der altså i høj grad følges op inden døre.

Hindsgavl-trappen fra 1784 er ingenlunde, som det ellers er hævdet, en gentagelse af Krengerup-trappen. Hvor dennes trappeløb nemlig først går parallelt med sidevæggene, går Hindsgavls i stedet parallelt med endevæggen, og det er i virkeligheden to halvsvingstrapper, der fra hver sin side går op til en fælles repos. Den bjælkestøttende drag er bæres her af to ret spinkle ioniske søjler, og trappen har et ganske enkelt tremmege-lænder, som naturligvis på en måde virker spartansk, men som sammenholdt med søjlernes kannelurer giver det store trapperum nogle meget fascinerende forløb af lodrette linjer, der får det til at virke højere, end det i virkeligheden er. Det samme gør den forholdsvis smalle fløjddør mellem de to trappeløb, som fører ind til havestuen, og netop de lodrette linjer, der – ens på begge sider – langsomt fortaber sig og har posten i havedøren som akse, fremhæver det perspektiv –

Ydertrappen på Krengerup giver ikke den indvendige noget efter i stilighed.

Hindsgavl-trappen, der ikke er så nært beslægtet med Krøngerup-trappen, som det ellers er blevet fortalt. Deres forløb er vidt forskelligt – udformningen ligeledes.

den dybdevirkning, som klassicismens mennesker elskede. Noget der iøvrigt også pointeres af fugerne i ølandsflisegulvet, hvor man nok fra begyndelsen har været meget nøje-regnende med at lægge mørke og lyse sten vekselvis.

Somme har kaldt Hindsgavls trappparti provinsielt og lidt uelegant. Deri kan man bestemt ikke erklære sig enig. Sandheden er, at det er et utroligt udspekuleret interiør, som dog naturligvis først kommer til sin ret, når det ses i den rette sammenhæng. Lidt tørt er det måske, men sådan var jo klassicismen.

Alt i alt er klassicismen meget smukt repræsenteret i det fynske område, og trapper som dem på Bjørnemose ved Svendborg og på Hjortholm på Langeland er jo simpelthen uimodståeligt charmerende i deres over-

dådighed. De er lige så »saftige«, som Hindsgavl-trappen er tør, og der er simpelthen anbragt al den ornamentale pragt på dem, som der overhovedet kunne blive plads til, men således er smag og behag forskellig.

Bjørnemoses trappe må have været fra 1780-erne eller 90-erne, og hvad udsmykning angår svarede den ganske til Hjortholm-trappen, hvorimod konstruktionen var en ganske anden. Der er dog ingen tvivl om, at det er den samme mand, der har skabt begge trapper. De præsenteres i forbindelse med en arkade, men medens Bjørnemose-trappen kun stak vangesnirklerne ud i en korridor, strækker Hjortholm-trappen et ligeløb et godt stykke ud i en hall. De volutrullede mæglere, som begge trapper ender i, er med høje kanneleringer, vangerne er med mæander, og brystningerne er med cirkulære udsavninger – ikke ulig køjer. Om dem er

Lille baroktrappe med udsavede balustre i »Møntergården« i Odense.

Hverringes elegante og lette klassicistiske trappe. Den har gelænder af forgyldt træ, – antagelig skal det efterligne tidens smedede og forgyldte franske trapper.

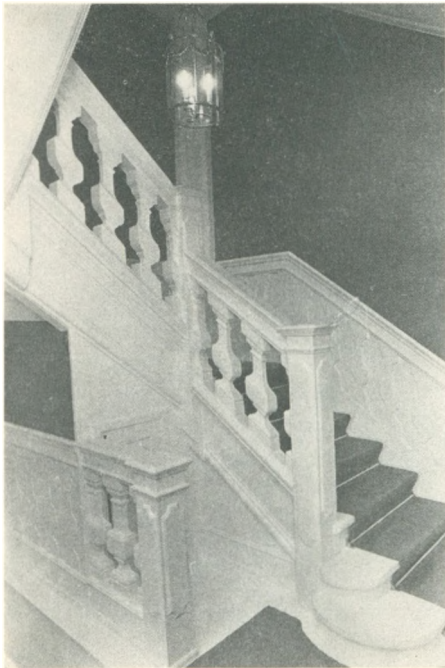
der imidlertid en stærkt ophøjet krans med profileringer og bladværk. Under den profilerede håndliste slynger en laurbærranke sig afsted, og fra vangen opgror akanthusblade, der efter udformningen nok kan lede tanken hen på rococoen.

Bjørnemose-trappen som ulykkeligvis inden for de seneste år er demoleret sammen med gårdens østfløj, havde et enkelt, endda ret smalt løb, fordi der ikke var plads til mere bag arkaden. Hjortholm-trappen derimod er bred, og enkeltløbet for neden går op til en repos, hvorefter det deler sig i to løb, der går retvinklet ud til hver sin side. Det er altså en rigtig »kejsertrappe«, og den store form passer ypperligt sammen med den opulente udsmykning.

Klassicistiske trapper med tremmegelænder finder vi på Hverringe og Juelsberg.

Hverringes trappe er den rigeste af de to. Den har for oven – under håndlisten – en række ringe, som griber ind i hinanden. Under dem er der en række høje, smalle buer – styltebuer – afvekslende med rette tremmer og forbundet med disse ved korte, tværgående led. En vertikal volut oprullet om en bladværksroset og med skælornamentik på ydersiden, afslutter trappen for neden. Juelsbergtrappen har alene høje, smalle styltebuer afvekslende med stave.

Vi vender nu tilbage til Sjælland, og her er der virkelig trapper at finde. Et par særprægede og meget spændende trapper fra Chr. V's dage er bevaret på Gjorslev og Juellinge. Gjorslev-trappen er opsadlet, hvilket vil sige, at trinnene står oven på vangen i stedet for at være skåret ind i siden på den. Balustrene er udsavede af brædder, og de står på trinnene,

Trappen i Gyldendals gård i Klareboderne er i familie med Eremitagetrappen.

hvorfor det ikke har været nødvendigt at gøre dem skæve for neden. Hver baluster har fire gennembrydninger over hinanden, og sammen med de tungede udsavninger i yderkanten, giver de trappen en let fremtoning og et rigt præg.

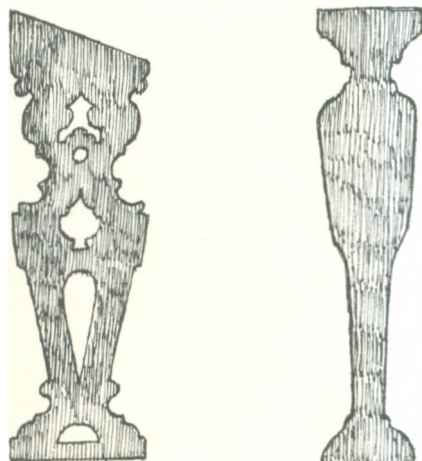
Juellinge – ligeledes på Stevns – er ikke mindre interessant hvad angår trappe. Her har løbene også udsavede balustre, de er vaseformede, og da trappen ikke er opsadlet, står de på en vange. Balustrene er enklere end på Gjorslev og uden gennembrydninger. I to af hjørnerne står der høje, bærende stolper, som forløber helt op, i de modstående hjørner er der firkantede mæglere med drejede trækugler for oven. Underløbet er bræddeklædt. Trappen er antagelig samtidig med huset og følgerig fra 1675.

Dokkebaluster-trappen, hvoraf de fleste er

fra tiden før midten af 1700-årene, pryder en del sjællandske slotte og herregårde, og skal vi begynde med slottene, så kan Fredensborg præstere en ganske pompøs hovedtrappe – Escalier d'Honneur – der forløber i sit eget ret smalle trapperum på højre side af den store vestibule – gardesalen. På den anden side var der oprindelig en tilsvarende trappe – mest for symmetriens skyld – men da man senere opdagede, at den var overflødig, valgte man at slække på den symmetri, som Frederik IV. havde ladet indbygge, og sløjfede trappen.

Balustrene i trappen er rektangulære i tværsnit samt med barokkens yppige pæreagtige udbugning under midten. Efter i mange år at have fremtrådt hvidmalet, står balustrene nu atter med den oprindelige okseblod-hvidgrå marmorering, medens den brede håndliste med grebvalke og midterplatte er hvidmalet. I hjørnerne er der balusterformede mæglere.

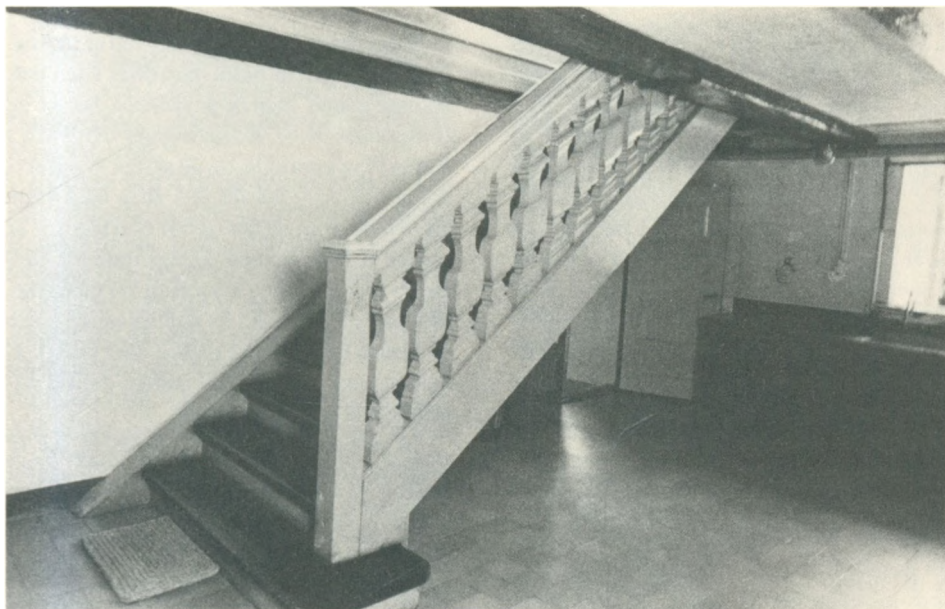
Fredensborg-trappen er fra 1720-erne, og nogenlunde samtidig med den er den italienske trappe i Charlottenborgs store trappe-

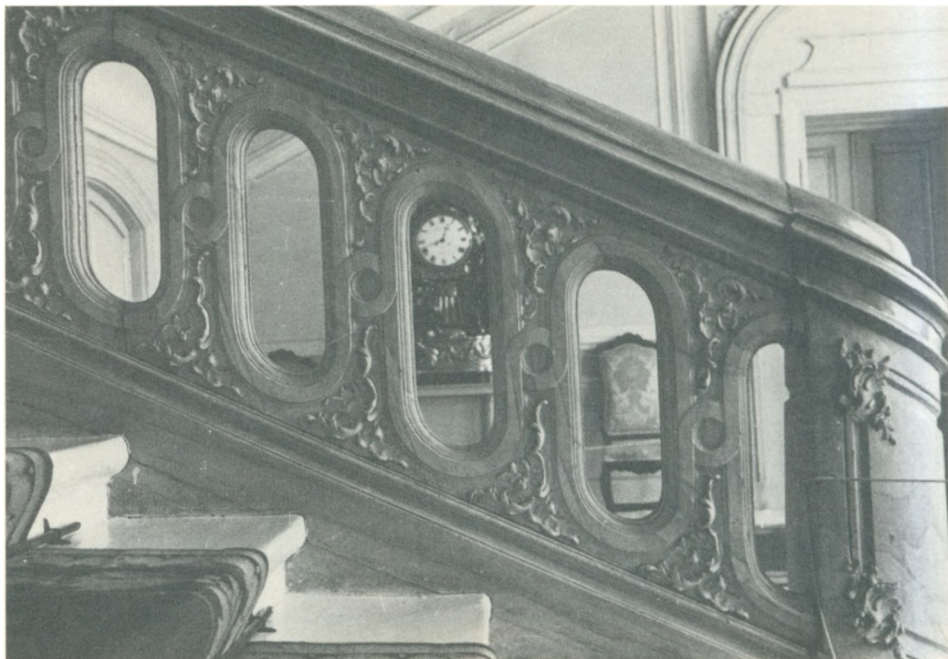
Udsavede balustre fra Gjorslev (t.v.) og Juellinge.

Den monumentale baroktrappe på Charlottenborg.

Dokkebalustertrappe på Aastrup kloster.

Den meget smukke rococo-trappe på Amalienborg.

rum. Den er opført ved J.C. Ernst og er et virkelig pragtfuldt stykke arkitektur i den grandiose manér, som var den udviklede enevælde så kær. Konstruktionen består af to trappeløb ved hver sin sidevæg, de er parallelle og støder op til hver sin side af en bred repos. Fra den udgår eet løb i midten, det skrår opad mellem de to nedre løb og når en repos hvorfra to løb udgår osv. De store balustre er enkle, og der er firkantede mæglere med høje, slanke fyldinger med kvartcirkel­slag i hjørnerne. Vangerne er for oven rigt profilerede. Derimod er profileringerne under den brede, flade håndliste få.

En trappe med dokkebalustre hører til det lille, nette Eremitageslots mange herligheder. Der er tale om en fireløbstrappe, og den optager ganske et overmåde malerisk trapperum. Som hovedparten af slottet, er også dette interiør formgivet af Lauritz de Thurah.

Hvad der gør rummet særlig rigt er, at væggene hele vejen er besat med fliser i den hollandske manér, men de er sandelig danske og forfærdiget på St. Kongensgade-fabrikken i Johan Pfau's periode, og da slottet er opført i årene 1734-36, må fliserne altså også være fra den tid. Som sig hør og bør til et jagtslot, er mange af fliserne med jagtlige motiver. Helt sikker med glasur og brænding var man ikke, så fliserne changerer i forskellige toner, nogle er næsten hvide, andre grålige eller blålige, ja enkelte falder endda i det gullige, hvilket alt­ sammen er en charme mere.

De enkelte trappeløb er korte, og der er kvadratiske reposer i hjørnerne. De stærkt profilerede dokkebalustre har et stejlt skråt forløb, og de hviler på en høj vange med rige profileringer for oven og for neden. Håndlis­ ten er bred og glat med profilerede kanter, og ved hver repos er der en firkantet mægler

med en høj, smal fylding. Ind til etagerne er der flotte døre med hjortegevirer over. Trap-petrin og reposer er af hvidskuret fyr. Hånd-lister og vanger er blåmalede og balustrene lysegrå. Forvangernes glatte midterstykker er gråt medens fyldingerne på underløbene er blå og grå. Der er megen festivit over dette sene danske regence-interiør.

Tidsmæssigt kan der ikke være den store afstand mellem Eremitage-trappen og trap-pen i den Gyldendalske gård i Klareboderne i København. Det er en fortrinlig trappe i tre løb, og den har dokkebalustre ud mod durchsichten, medens bagvangen ind mod væggen formentlig af hensyn til pladsen har et brystningspanel med en let håndliste og udsavede flade balustre alene til pryde.

Det hele står i dag med blå vægge og hvidt træværk, hvilket er ganske smukt, men engang var trappen marmoreret. Trappen udviser iøvrigt så mange lighedspunkter med Eremitage-trappen, så der ikke kan være tvivl om, at de skyldes de samme håndværkere.

Såvel Aagaard kloster mellem Roskilde og Holbæk som Holmegaard kan opvise enkle men nydelige dokkebaluster-trapper fra det 18. århundrede.

Der kan dog ikke herske tvivl om, at landets festligste og mest utraditionelle dokkebaluster-trappe er den, vi finder på Gunderslevholm ikke langt fra Næstved. Den er fra 1730-erne, og selvom der senere er tilføjet gården nogle klassicistiske elementer, er trappen stort set uforandret.

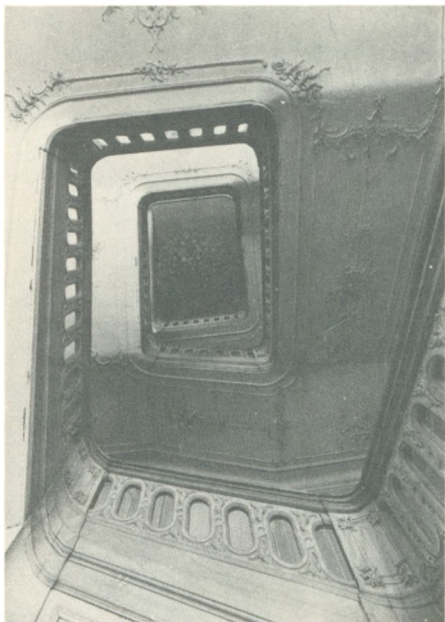
Dansk i sin form er trappen ingenlunde, den er antagelig påvirket af sydtysk og øst-rigsk barok. Mesteren for trappen kender man ikke, men han kan udmærket have været dansk. Måske skal man søge blandt dem, der skar galionsfigurer og gallerier til flådens skibe, for en del af trappens store figurer har udpræget lighed med, hvad der præsteredes netop sådanne steder.

Hvad der gør trappen fremmedartet, er bl.a. dens rigdom på mandshermer. Det nederste trappeparti, som er i den ene ende af vestibulen, adskilles fra denne ved en arkade med to kurvehanksbuer. De bæres af tre mandshermer. Den i midten vender fronten mod vestibulen, de to andre, som er uden ryg, vender siden til.

De to hermer, som begrænser selve trap-peløbet, står på hver sin plint med *bånd-akanthus*, og foran plintene står som et omvendt spørgsmålstegn en stor, *vertikal* akanthusvolut. Feltet mellem voluttens svingning og plinten udfyldes af *korsblomster* i et nydeligt *Quadrillage*-arrangement – alt udskåret af træ. Dokkebalustrene udmærker sig ved deres sjældne rigdom: Ud over at de er ødselt profilerede, bærer de pryde i form af udskåret akanthusløv, *kuglestave* og andet til skue.

Håndlisten er bred, flad og uden pynt. Til gengæld står vildmandshermer opmarcheret i hjørner og andre steder, hvor forholdene har gjort det forsvarligt. Nogen egentlig bærende funktion har de ikke, men festligt ser det ud. Panelværk med profilerede fyldinger og udskåret bladværk i hjørnerne dækker trap-perummets vægflader til en vis højde. Ved galleriet for oven bærer vildmandshermer en arkade med to buer – alt dog enklere end i vestibulen. Som noget helt besynderligt lader man et pseudogelænder uden trappe fort-sætte opad på væggen og gå over i et tværgående galleri, som også kun er til pynt.

Farverne er grå, blå og guld. Der er sandelig ikke sparet på herlighederne, og alt billed-skærerarbejdet er udført med forbilledlig akkuratess og smag. Kender vi ikke håndværkerne, véd vi til gengæld, hvem bygherren var, nemlig overkammerherre Carl Adolph v. Plessen, som med hele Gunderslevholms fortræffelige anlæg har bevist, at han var en mand med såvel fantasi som en sjælden god smag.

Amalienborg-trappens durchsicht.

Der er ikke få trapper med det *attiske båndslang* på øerne øst for Storebælt. Man ser dem ofte benævnt rococotrapper, men det er de nu ikke uden videre. Senbarok er en mere dækkende betegnelse, og – som vi allerede har set – brugtes de endnu langt op i klassicismen. Forholdet er nemlig, at rococoen de fleste steder havde ondt ved at slå igennem som arkitekturstil. Det kunne selvfølgelig nok blive til lidt ornamentik i stilartens manér hist og her, men grundrytmen forblev mestendels barokkens, så rococoen endte som en ret inferior garniture.

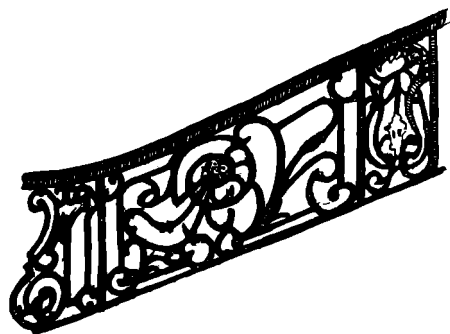
Anderledes forholder det sig f.eks. på Amalienborg. Hér sørgede Nicolai Eigtved for, at rococoen blev repræsenteret virkelig stærkt, også på hovedtrappen i Chr. VII's palæ, som opførtes for greve A.G. Moltke. Trappens attiske slyngbånd fremtræder i højt relief blandt rocaillet løv og alt er skåret med en finhed og delikatesse, som viser hen til en

ganske bestemt snedker, nemlig Diderik Schæffer, hofsnedkeren. De bueberigede parallellogrammer er gennembrudt, men de små cirkelrunde platter har man afstået fra at bryde igennem, hvilket hér klart er en gevinst, fordi gennembrydninger også her ville stjæle billedet fra det nyskelige løv, som netop giver trappen dens henrivende rococokarakter.

På vangesnirklen står en volutrullet mægler med profileret fylding og bladværk i hjørnerne. Trappen går opad i tre løb, standser i en hovedrepos, hvorefter den fortsætter i vejret. Underløbet er med udsøgte stukkaturer af Johan Battista Fossati. Trappens håndlister er høje og brede med profiler i smygende forløb vekslende mellem skarpt og rundt. Forvangen er høj og enkel profileret, trinnene er lave og dybe.

Alt er nobelt afstemt, og såvel over døre som vinduer finder man rococotrofær udskåret, så de på bedste måde harmonerer med selve trappens udsmykninger. Væggene har lavt brystningspanel, hvorover der er store felter indrammet med profilerede lister og med rocailleværk i overhjørnerne samt på toplistens midte.

Som alt, hvad Eigtved stod for, blev også trappen og trapperummet i denne ellers løsslupne og flyvske stilart disciplineret og

Udsnit af gelænderet i Bernstorff's palæ i Bredgade i København, det er et smedejernsarbejde i fransk stil.

begrænset, så den fik regularitet og fasthed. Med de lette pastelfarver og den ædle udformning er der ikke tvivl om, at dette trappe- rum hører til de smukkeste i Europa.

Trapper af attiske bånd-typen møder vi f.eks. i Roskilde kloster, som oprindeligt hed Roskilde adelige jomfrukloster. Trappen ligger lidt tilbage trukket i den rummelige indgangshal, og efter tre løb afbrudt af hjørneres- poser, når man op til en hovedrepos, hvorpå den fortsætter videre op. Der er kun gelæn- der på forvagen, og trappen begynder med en volutrullet mægler. For at forskønne trap- pens underløb, har man marmorert det. Trappens farver er ellers grønt og rødt, hvil- ket står fortrinligt til gulvets grågrønne og okseblodsfarvede ølandsfliser.

Antagelig skal Roskilde-trappen tidsfæs- tes til omkring midten af 1700-årene. Christi- ans kirken på Christianshavn opførtes i årene 1755-59, og den tegnedes da iøvrigt af Nico- lai Eigtved. Det er en gallerikirke efter tysk forbillede, og gallerierne forløber langs de tre af kirkerummets sider op i tre etagers højde. Der kræves trapper til at nå op til alle disse gallerier, og i kirkens bageste hjørner er der to bagtrapper, medens der på hver side af for- hallen er en hovedtrappe i eget trapperum. Bagtrapperne er udført af fyrretræ, men de er nydeligt udformede med brystningspanel, hvori er udsavet bueberigede parallellogram- mer, og der er panel langs væggene. De to hovedtrapper er af poleret egetræ, bredere end bagtrapperne og med fyldinger i de run- dede hjørner. Også de er med bueberigede parallellogrammer, og det attiske båndsling er antydnet med lette udskæringer, men de cir- kulære felter er – efter Eigtved's praxis – ikke gennembrudt.

Skjoldnæsholms Escalier d'Honneur i den »attiske« stil fra 1760-erne har ejheller gen- nembrudte cirkelfelter, hvilket sikkert var en god idé, da de meget tætsiddende gennem- brydninger, som det ellers var blevet til, uvæ-

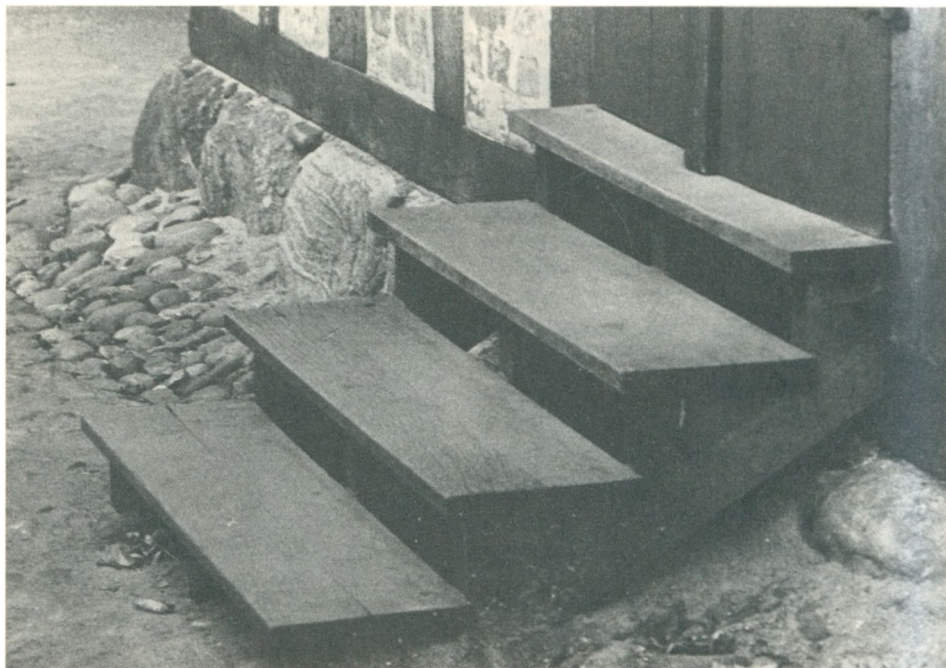
gerligt havde svækket brystningen. Et enkelt- løb fører op fra indgangen til huset, det når til en hovedrepos, hvorfra udgår to parallelle trappeløb, der går tilbage mod ydermuren, hvorfra enkeltløbet kom. Hoveddøren er imidlertid for høj til, at der er blevet plads til en repos, hvor de to løb ender, hvorfra der fortsættes med to korte løb langs ydermuren. De mødes over døren i en lille repos, og fra den går en enkeltløbstrappe videre op.

En sådan trappe kræver megen plads, den kan ikke rummes i et hvilket som helst hus, på Skjoldnæsholm har man bygget en meget dyb frontispice – næsten en hel lille fløj – ud, for at trappen kunne få, hvad der tilkom den.

Langt mere stilfærdig, men også med atti- ske entrelacs, er hovedtrappen på Aastrup kloster, som synes at være fra det sene 1700- tal.

En ren stentrappe blev i 1756 opsat i Hol- steins palæ i Stormgade i København af den kongelige hofstenhugger, Jacob Fortling, for greve Johan Georg v. Holstein. Det er en baroktrappe i den italienske manér. Den separeres fra vestibulen ved en arkade med to buer, hvoraf den ene afskiller en stump vesti- bule, medens den anden er med til at skabe selve trapperummet. Trappeløbet er med brede, dybe, lave trin, og trappens brystning er med uendeligt lange fyldinger indrammet af rige profileringer. Håndlisten skyder sig markant frem mellem profilerne, men det fornemste er, at trappen med brystninger og det hele er opbygget af norsk marmor, som angiveligt skulle stamme fra det nedbrudte Københavns slot. Over trappeløbet er væg- gene opdelt i indrammede felter. – Alt ialt et overmåde stateligt stykke arkitektur.

Vestibulen i Bernstoffs palæ i Bredgade er et uhyre fornemt trappeparti i rococo. Trap- perne er også her af norsk marmor, og skarpe knæk er bandlyste. Gelænderet er af smede- jern i den franske smag, dog med håndliste af

Lille trætrappe af en type, som forhen gerne var løse. Den gamle By i Aarhus.

træ, og det forløber med rigt afvekslende, lette figurer, der ikke giver nogen fransk trappe fra tiden noget efter i elegance og ynde. Væggene er inddelt i felter med enkle stukkaturrammer.

Trapper af den art var ellers altid fåtallige i Danmark, men også trappen i Dehns palæ har sådanne metalgelændere og udviser samme smygende, bløde forløb over hvælvede bærende partier og med en forvange, der – profileret for oven og for nedentil med en spinkel profil i midten – bugter sig op mellem væggenes felter indrammet med stukprofiler. Det giver en spændstighed og rytme, som ellers kun opleves ved de bedste af tidens franske og tyske trapper.

På landet er det Svenstrup ved Borup, der har en spændende klassicistisk hovedtrappe

fra 1782-84. Den har smedejernsgelænder på vanger af træ, og da gelænderet er ret spinkelt, får det hele trappen til at virke let og luftig. Måske virker vangerne lidt for kompakte til jerngelænderets sprinkelværk. Opbygningsmæssigt er trappen ikke ulig Skjoldnæsholms. Gelænderet har felter udfyldt med rudeformige figurer, og de indrammes af smallere rammefelter med rankeværk.

Der er adskilligt flere udmærkede trapper af de nævnte typer rundt om i landet, men at få plads til dem alle i en bog af denne størrelse, er umuligt, og det er mit håb, at det er lykkedes mig at få fundet de mest karakteristiske frem.

De ydre trapper af sten

Middelalderens udendørs trapper var ofte løse og af træ. Sådanne anvendtes fortsat ned i tiden, nu mest i forbindelse med borgeres og bønderes huse, og de kunne variere fra lange, ret vidtløftige anlæg op til et system af svale-gange, til at være en beskeden adgang på tre-fem trin op til en lidt højt placeret hoveddør.

Der var flere grunde til at anbringe hoveddøren højt. En af dem var sikkerheden, en anden at gaderne i hin tider mildest talt ikke var synderligt rene. Selv i hovedstaden og større provinsbyer var der en stadig trafik af dyr. Heste var der mange af, fordi hesten var det væsentligste befordringsmiddel, hvadenten den nu fungerede som ride-, eller som trækdyr. Stalde havde man i mange af gårdene, så kvæget måtte gennem gaderne for at komme ud på markerne. Ligeledes omstrefende svin kunne antræffes.

De åbne rendestene fyldtes med alskens uhumskheder også fra husenes beboere, og når der kom et ordentligt regnskyl, flød det hele sammen til et højst udelikat ælte, som let kunne glide ind over en lavtsiddende tærskel. Det var derfor bedst, at husets indgang sad lidt til vejrs. Så risikerede man heller ikke så let pludselig at få besøg af en ko i stuerne.

Disse trapper kunne være af sten og måske endda med et lille net smedjernsgelænder, men de kunne også bestå af nogle trin faldende ind i to vanger, og denne sidste trappetype kunne endda være løs, således at forstå, at der i husets dørtærskel eller under denne var et par øskner. Trappen var så udstyret med et par hager, som kunne slås ned i disse øskner. Om aftenen før man gik til ro, blev hele trappen hægtet af og lempet ind i forstue eller

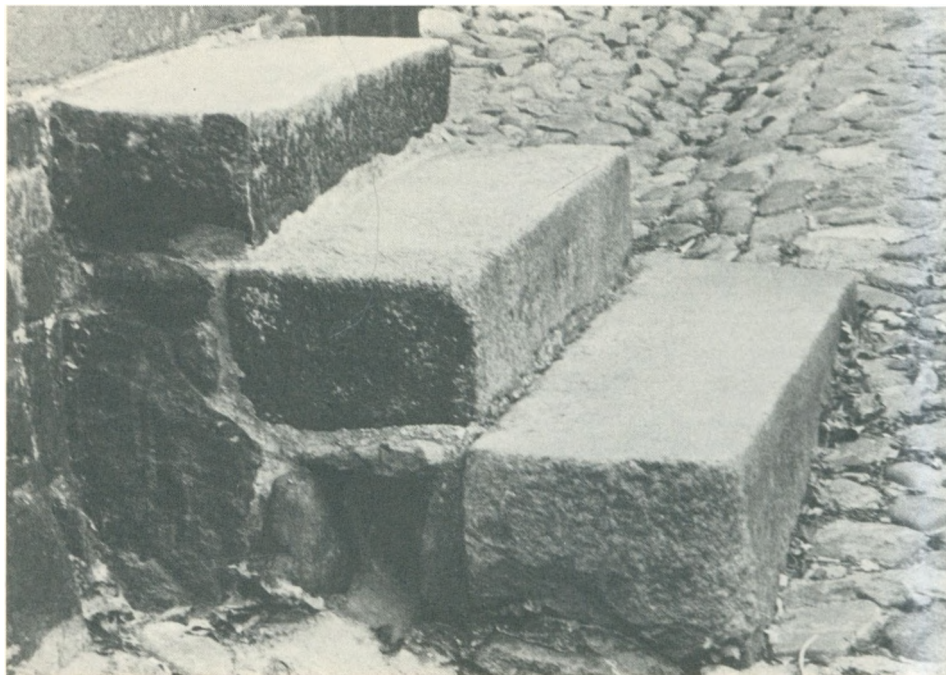
entre, og dermed havde man gjort adgangen til huset gangske vanskelig for ubudne gæster. Sådanne var der nemlig nok af i hine dage, hvor store dele af samfundet prægedes af en utrolig råhed, og hvor drikkeriet florerede.

De løse småtrapper er endnu bevaret hist og her, de er ikke helt sjældne på Bornholm, dog er et flertal af dem siden blevet fixerede, og det hører vist til sjældenhederne, at nogen tager trappen under armen og bærer den indenfor ved sengetid.

Men det var trods alt stentrapperne, der i det lange løb sejrede udendørs, og der findes bevaret ikke så få ganske dejlige gamle sten-

Høj udvendig trappe med smedjernsgelænder. Serridslevgaard.

Trappe med gennemløb for rendestenen. Den gamle By i Aarhus.

trapper både på land og i by. – Nogle af dem er endda særdeles høje.

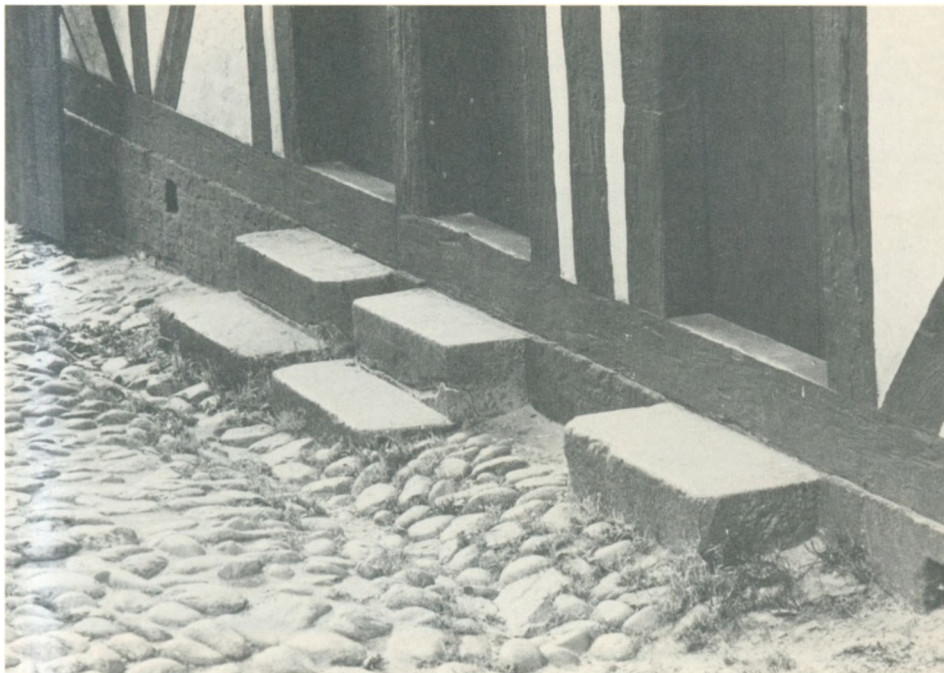
Et hus med bislagssten foran er nu om stunder en sjældenhed. Middelfart kan opvise et, det er Henner Frisers gavlhus fra ca. 1575. Godt nok var bislagsstolperne en overgang taget væk, men de var da bevarede, og man vidste udmærket, hvordan de havde stået, så det var en smal sag at genopstille tilsvarende, da huset blev rammen om byens museum.

Bislagsstedet var en lille sole-, og hyggeplads foran huset ved trappen, og bislagsstenene er ret høje, brede, ikke synderligt tykke stenstøtter, der er opstillet med bredsiden flugtende med husmuren og i en passende afstand fra denne. Mellem bislagssten og husmur var anbragt et siddebræt, og et eventuelt jergelænder eller et bræt kunne danne rygstød.

På bislagsbænkene sad husets folk og gæster i den varme tids ledige stunder og hyggede sig, og ned ad de gamle bygader kunne der være masser af den slags arrangementer, men de er stort set alle forsvundne som følge af gadeudvidelser og ændringer af folks boligvaner. Foruden bislagsstedet ved Henner Frisers gård er et par bislagssten på plads i Køge, foran den gamle smedegård i Kirkestræde. Her er imidlertid ingen trappe. Man ser dem også i Tønder.

Almindeligvis var bislagsstenene af ølandssten eller af sandsten fra Gotland. Bislagsstolper af træ opbevaredes i nogle af vore museer. De minder meget om stolestadegavle fra kirkerne.

De højt anbragte hoveddøre var ikke altid kun en følge af, at man ønskede at have dem i tilpas afstand over gaden, også andre forhold kunne gøre sig gældende: Det er således altid

Små trapper med stentrin, som man ofte så dem i svundne tiders danske provinsbyer. Den gamle By, Aarhus.

rart med en god, tør kælder under huset, graver man sig imidlertid dybt ned i jorden, løbes der mange steder risiko for, at der kommer til at stå vand i kælderen – ikke mindst hvor der er godt med ler i jordbunden.

Derfor valgte mange at lægge det meste af kælderen over jorden og kompenserede for det manglende isolerende jordlag ved at gøre murene ekstra tykke og måske at sætte dem af kampesten. Hvor der byggedes på klippegrund som på Bornholm, kunne en partielt meget høj sokkel, der opslugte forskellene i niveaue, blive aktuel.

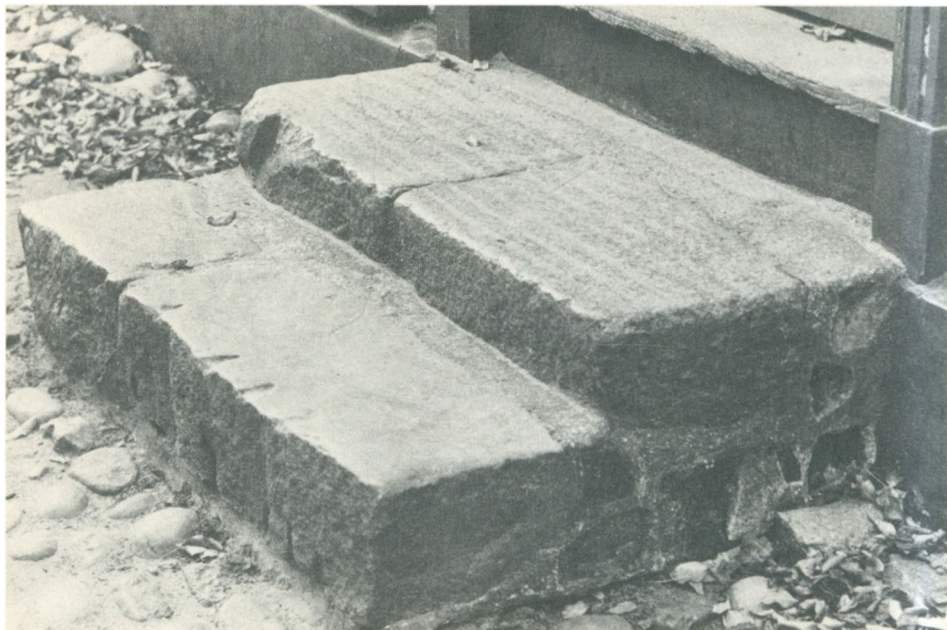
Udendørs bliver et trægelænder sjældent ret gammelt. Derfor valgte mange et af jern. I begyndelsen var det altid smedjernet, men i forrige århundrede erobredes markedet næsten ganske af støbejernsvarer.

Selv et smedjernsgelænder har begrænset levetid, hvis ikke det holdes særdeles godt

vedlige med en bevarende maling, og jo flere krummelurer der var på et smedjernsgelænder, des mere regnvand og sne kunne der blive liggende på det, så hvis ikke malingslaget var uden den mindste sprække, trængte der uvægerligt fugt ind og satte rust.

Man betragtede derfor ikke meget vidtløftige smedjærnsarbejder som synderligt velegnede til udendørs brug, og følgelig er de fleste udvendige smedjernsgelændere ganske enkle. End ikke på herregårdene kan man sige, at rigt udsmykkede smedjernsgelændere var almindelige, for det meste prægedes de også her af det største mådehold. Ofte må man sige, at de virker vel spinke i forbindelse med mange af de meget store og dominerende stentrapper, så noget af det statelige, der lægges op til, ligesom går fløjten.

For at fastholde jernet, har man kunnet cementere hullet eller smelte bly i.

Bildet trappesten, som det ikke var så let at glide på. Den gamle By, Aarhus.

Først med fremkomsten af støbejernsgelændere i forrige århundrede mente man at kunne tage sig lidt større friheder på området, og det blev da sine steder til gelændere i en noget tung og bombastisk udformning med grif-monopodier eller andre pompeianske herligheder som endestykker samt med stive *palmetter, franske liljer*, spydspidser og lignende sager som garniture i selve gelænderet. – Fornem prydding, som man kunne slå og rive sig nederdrægtigt på.

Støbejernet passede fortræffeligt til nygotik og nyrenæssance, det anvendtes i ødsle mængder i fornemme bykvarterer, på eksklusive villager og – naturligvis – på de nybyggede herregårde i cementrenæssance. Men også støbejern går til, og i dag er det faktisk ved at være en sjældenhed at finde et af de klunkede støbejernsgelændere.

Til trin har man gerne fundet, at granit var det bedst egnede materiale, dog er også sand-

sten og kalksten blevet brugt samt bjergarter, der er lagbygget og derfor spalter let men kun i een bestemt retning. På den måde spares megen kostbar savning, og blot den ikke-spaltelige flade vender opad i trinnet, er der intet i vejen med holdbarheden.

Såvel kalksten som sandsten er forholdsvis taknemmelige at arbejde med. Til gengæld er de noget porøse, og hvis vand trænger ned i dem og fryser, sprænger det småpartier af stenen, som flager af.

Teglsten er ofte i nyere tid blevet brugt til trappetrin udendørs, dog sjældent med den helt store succes. Det varer næppe længe, førend de ligger løse netop som følge af frostskafer. I ældre tid, hvor det ikke lod sig gøre at brænde stenene så hårdt som nu, indså man, at til trin gik de allene kun an inden døre.

Det stærkeste var og blev granit, og strengt taget behøvede man jo kun at hugge det rigtig

fint til på de to flader, der skulle vende udad og opad. Ja, det var såmænd nærmest en fordel, hvis de indadvendende flader var noget knudrede, for så bandt mørtelen, som skulle holde sammen på konstruktionen, bedre.

Når granit imidlertid slides, bliver den fedtet og glat i vådt føre. For at undgå dette, kunne man bilde trinnene, ganske som det blev gjort med møllesten. Her kom rillerne, som huggedes i stenen, imidlertid til at gå på kryds og tværs, så der fremkom en forsvarlig skridbane.

Dobbelte sidetrapper var ikke så almindelige i byerne, selvom de forekommer. Normalt nøjedes man med eet løb, der gik op langs muren til en repos foran døren. På patricierhuse kunne dobbelte sidetrapper dog forefindes. I Bogense havde man således et eksemplar i Adelgade på et hus med en gevaldig høj sokkel, og det var nu et hus med en såre interessant historie, eftersom det

havde været hovedbygning til en mindre herregård kaldet »Lille Harridslevgaard«. Den blev nedlagt, og hovedbygningen, som var for god til at spolere og iøvrigt var af bindingsværk, blev omhyggeligt pillet fra hinanden, kørt til Bogense og samlet dér på en hjørnegrund i Adelgade. Den vældige toløbstrappe med smedejernsgelænder dominerede anlægget så meget, at huset snart fik kælenavnet »Trappen«. Det siges at have opnået en større popularitet hos byens mandlige borgere end blandt de kvindelige, thi under trappen var der en hvælvet nedgang til en beværtning, hvortil stadens fruer med jævne mellemrum måtte rykke ud og hente gemalen hjem. Desværre blev »Trappen« revet ned i 1909, og det var en skam, for den var et virkelig fornemt hus.

Alt i alt passede disse monstrøse ydtrapper ikke godt til den stadig stigende trafik, så efterhånden forsvandt de fleste af dem. Dog

Sparresholms statelye fritrappe. Den varsler barokkens komme indenfor dansk herregårdsbyggeri.

Den murede fritrappel på herregården Nørre Wosborg.

har vi endnu i nogle af vore hyggelige gamle provinsbyer bevaret en og anden af de store gamle trapper, således i Rudkøbing, Ebeltoft og Ærøskøbing for blot at nævne nogle få eksempler – og på Bornholm er der mange, men der har terrænets uregerlighed også adskillige steder nødvendiggjort en særdeles høj sokkel.

Landets ældste bevarede monumentale fritrappel er fra 1607 og findes på herregården Sparresholm i Sydsjælland. Det var Chr. IV's højt betroede mand – skænk og hofmarskal Jens Sparre – der lod huset bygge, og han var ingen almindelig mand. Vidt berejst havde han rundt om i Europa set, hvad der præsenteredes på bl.a. trappe-området. Hvordan man opgav middelalderens og renæssancens trange trappetarne for i stedet at gå over til mere bekvemme, grandiose anlæg, og disse indtryk lod han komme Sparresholm til gode.

Engang har huset været langt rigere udsmykket, end det nu fremtræder. De prægtige sandstensfigurer, hvoraf nu kun et fåtal er bevarede, stod på murtinder, ved trappen og andre steder, hvor det var rimeligt.

Ifølge traditionen var trappen oprindelig udstyret med en overdådig muret baldakin båret oppe af statelige sandstenskonstruktioner. Det må have set herligt ud. Desværre har det danske vejr forlængst taget hovedparten af denne pryde, og man skal længere sydpå i Europa for at kunne møde noget tilsvarende.

Til alt held er selve trappen der dog endnu, og det er en dobbelt sidetrappel med repos foran døren. Som resten af huset er den opmuret i røde teglsten dog med sokkel og trin af granit. Den høje brystning afsluttes for neden af to runde, murede piller på hvilke store stenkugler balancerede, og midterpartiet bag hvilken reposen fjæler sig, har dekorativ støtte i to rundede halvpiller. På dem

hviler to drabelige sandstensløver, som må forventes at rejse sig og snerre, hvis fjender af huset skulle indfinde sig. Under reposen er der en hvælvet nedgang til husets kælder.

I virkeligheden var det barokken, der her rykkede ind i dansk herregårdsarkitektur, og selvom trappen målt med den store internationale alen er beskeden, så betegner den dog et vendepunkt inden for dansk byggeskik.

Man kender i dag nogle få af disse trapper med høj, muret brystning. Engang har de været langt talrigere, men udvendigt murværk er altid truet af hurtigt forfald, så hovedparten af dem er forlængst forsvundet. På Nørre Wosborg i Vestjylland har man dog en bevaret, den er opbygget foran fløjen fra 1770 og er i princippet mægtig til den på Sparresholm, dog er den uden sokkel, kugler og løver. Til gengæld er den sortfarvet. Håndlisten er af profilerede sten, og der er en ryg i midten, som man kan gribe om. Hulkehlene

på siderne af den er gode til at støtte for håndroden og til afløb for regnvand.

På hver side af denne hovedtrappe er der to mindre, som går vinkelret ud fra huset. De er ligeledes med høj, muret brystning. Det kan iøvrigt også nævnes, at der under den store trappe er en hvælvet nedgang til kælderen. I den sad forhen farlige fanger fra egnen, bl.a. den berygtede taterkvinde lange Margrethe, der havde myrdet flere gravide kvinder, fordi hun havde fået den opfattelse, at hun kunne gøre sig usynlig, hvis hun spiste hjertet af ni ufødte drengebørn. Fra kælderen kom hun på skafottet, og det sørgede vist ingen over.

De danske trapper forblev gerne beskedne. Det var meget sjældent, vi vovede os ud i mere vidtløftige foretagender i så henseende, sådan som man f.eks. elskede det i lande som Frankrig, Spanien, Italien og England, hvor de udendørs trapper kunne

Det store trappeanlæg uden for Eremitageslottet er af nyere dato, men bygger tildels på gamle forbilleder som dette prospekt. Rosenborg.

Madame Pompadour som sfinx, efter forlæg af Boucher.

blive af et sådant format, at de nærmest tog vejret fra selve huset, eller hvor de kom til at dominere et helt bybillede, som det f.eks. er tilfældet med den gigantiske spanske trappe i Rom.

Ved husene kunne man udmærket finde på at lade hovedtrappen gå op i første sals højde og så anbringe husets hovedindgang dér. I Rochehouart i Auvergne i Frankrig fandt man således engang i det 18. århundrede ud af, at det middelalderlige slot burde have en ordentlig trappe, og det tør siges, at den blev monumental: Den dominerer hele den ene facade og når via dobbelte løb i diverse knæk op i halvanden sals højde. Rent materiale-mæssigt falder trappen fortrinligt sammen med resten af huset, fordi alt er byg-

get af den samme slags natursten, men stilistisk virker det højst specielt.

Det gør det ligeledes på Vizille, hvor trappen er hele to etager høj. Den er indsat i vinklen mellem to fløje, som den fylder ud næsten til enden af dem. Her må man følge fire dobbelte løb, indtil man endelig via en hesteskoformet trappe når frem til hoveddøren.

Vizille er et meget stort hus, og alligevel synes trappen nær ved at få hele anlægget til at vælte.

Når vi ikke vovede os ud i slige kraftudfordringer herhjemme, skyldtes det naturligvis først og fremmest, at sådanne trapper var overmåde dyre at bygge, men også at de i det danske vejr ville være så at sige umulige at vedligeholde.

Et af de steder, hvor det blev forsøgt at etablere et virkelig magtfuldt trappeanlæg sådan som barokken og rococoen foreskrev det, var Eremitageslottet i Dyrehaven. Medens Lauritz de Thurah tog sig af selve slottet, kreerede Nicolai Eigtved trappen og bastionsanlægget, og dette sidste tilvejebragtes ved, at man rundt om slottets høje sokkel dægnede jord op og satte sandstensmure omkring fyldet, så der dannedes en terrasse kun afbrudt af indgangen til kældereren. På siden gik terrassen ud i det pompøse trappeanlæg, og det var efter tidens smag i flere løb: Nederst sås en bred ligeløbstrappe hvis trinforkanter var svejfede så elegant som fanen på nogen rococotallerken. Derpå kom en tværgående afbrydelse, som vi vil vende tilbage til. Efter den en tresidet, optil afsmalende trappe, som ledte frem til en repos foran husets dør. På siderne af denne repos med høj brystning og balustrade var to sidetrapper. Ad disse sidetrapper kunne tjenende ånder og hoffolk ile til og gøre sig behjælpelige, medens majestæterne værdigt skred op ad midtertrappen.

Hvad angår afbrydelsen, så bestod – og består den nu igen – af en dobbeltsidig rampe

ad hvilken ryttere og kareter kunne bevæge sig op til den øverste trappe, og sådanne forkortelser af opstigningen kunne være nok så behagelige for hoffets damer, når det regnede. Ramperne har en høj, elegant svunget brystning, og på dens endestøtter hviler damesfinxer, seks i tal, medens selve trappens brystning oprindelig for neden afsluttedes med et par skjoldbærende løver, som man nu må undvære.

Sådanne sfinxer var en meget yndet prydding i 1700-årenes arkitektur, og man vil vide, at Eigtved havde set damesfinxer på Marly ved Versailles i Frankrig, hvilket man naturligvis ikke skal benægte kan have været tilfældet. Allenfals var franskmændene meget glade for fagre kvindelige sfinxer, som er løvekroppe med menneskeoverkrop. De mest berømte af slagsen er nok dem, man finder på brystningen til ramperne ved slottet Ménars ved Loire-floden. De er designede af den franske hofkunstner, Boucher, og de bærer madame Pompadours fortryllende buste med hovedet lagt koket på skrå og med det nyseligste storsløfede bånd om den lange, slanke Hals.

Kombinationen af madame og rovdyr kunne ellers have vist sig at blive fatal for hofkunstneren. Han havde nemlig ladet sfinxerne udføre som en overraskelse til den berømte frue, der som bekendt var Ludvig XV's elskerinde, og fandt hun at han var gået for vidt, risikerede han en anklage for majestætsformærelse. Men den elegante Boucher mestrede sin metier til perfektion, og resultatet, som skal have gefaldet madame særdeles, er simpelthen lækkert.

De originale sfinxer fra Eremitagen er for så vidt bevarede, dog som ruiner og hovedløse. Man tør vel næppe formode, at de har båret den stramme, pietistiske dronning Sophie Magdalenes træk. Det menes, at de har set ud ganske som de to knapt så beskadigede sfinxer, der er at finde i parken til Enrum i

Den sidste af Eremitageslottets zink-sfinxer, nu i privat eje.

Vedbæk, og som skal være udgået fra samme billedhuggerværksted, hvilket det så kan have været, for det ved man sandt at sige ikke alverden om.

Flot har anlægget været, da det i 1736 stod færdigt, men allerede i midten af 1750-erne var det stærkt forfaldent med udvaskninger og nedskridninger. Bastionen rundt om slottet måtte opgives. Den fjernedes delvis og er aldrig siden bragt op i sin gamle højde. Det er lidt trist, for som slottet præsenteres nu, sker det faktisk for brat: Dets beskedne massiv skyder noget umotiveret op af jordens skød som en paddehat om efteråret. Bastionen med de exakte sider ligesom begrundede husets tilstedeværelse.

Trappen reduceredes á flere omgange, og sluttelig var der ikke store sager tilbage af den. Det var for dyrt med vedligeholdelsen. I 1880-erne retableredes den imidlertid delvist, fordi Eremitagen nu skulle danne rammen om de mange kongejagter, og selvom den var mere pauver end den oprindelige trappe, viste det sig, at den var væsentligt bedre funderet.

Trappepartiet til slotskirken på Christiansborg.

De sfinxer, der nu skuer ud over Eremitagesletten og Dyrehaven mod nord, vest og syd, er fra 30-erne og støbt af cement. Deres nærmeste forgængere var af zink og støbt i 1880-erne efter en model skabt af billedhuggeren H. Chr. Petersen. De fem af dem er forlængst smeltet om, men en af dem undgik denne skæbne og befinder sig nu i privat eje:

Det er en sælsom sag, der om sig har en sødlig duft af romanblade og plys. Chr. Petersen udstyrede fabelvæsenet med udpræget negroide træk, hvilket ikke bør undre os, når det betænkes, at sfinxernes normale tilholdssteder er Levantens og Nordafrikas ørkener. Dens åsyn virker ikke synderlig udgrundeligt, som sfinxers vist bør gøre det. Den er mut og afvisende, men det har måske været nødvendigt, for at omstrefende han-sfinxer ikke skulle misforstå situationen, thi gennem udskæringer i firsernes palmehaveløv på skulderharnisket, skyder hendes blottede bryster sig ublufærdigt frem.

Nu hvor vi er nær på København, burde vi vel se nøjere på trapperne dér. Af de store, gamle er der ikke mange bevaret. Man kan umuligt få plads til dem i gader med så megen trafik. Allerede tidligt har dette været et problem, og ofte er det blevet valgt at trække den udvendige stentrappe delvis ind i huset, så der kun er et enkelt eller et par trin ude på gaden, medens resten kommer inde i en slags forhal.

Nogle klassicistiske monumental-trapper er der dog nok grund til at hæfte sig ved: Den ene er domhusets. Det rejstes i årene 1805-15 med C.F. Hansen som arkitekt, og det regnes for at være et af hans hovedværker. Dets ioniske tempelgavls vældige frontispice bæres af seks glatte søjler – ioniske, forstår sig – og med base og kapitæl. Bag dem på selve muren er der et tilsvarende antal kannelerede pilastre, også med base og kapitæl, og op til denne *kolonnade* fører en kort trappe i hele gavlens bredde.

Den trekantede fronton har som eneste prydgemsens tandsnitfriser. Egentlig skulle der have været et relief i trekanten, og Bertel Thorvaldsen leverede to gange forslag til en udsmykning, uden at nogen af dem dog bragtes til udførelse, og man kommer nok heller ikke uden om, at netop det tomme felt er den rigtige løsning. Det svarer til husets alvorfulde karakter.

Siden gentog C.F. Hansen succes'en længere nede ad gaden, hvor han af den udbrændte Frue Kirke skabte en fornem klassicistisk helhed, hvor trappepartiet er med tempelgavl af dorisk type, ligeledes med seks søjler som bærende led. Her fik gavltrekkanten et bronzerelief, endda af Thorvaldsen. Det viser Johannes, der prædiker i ørkenen. Af trappetrin er der kun få, men pladsen tillader ikke flere, og de går i hele gavlpartiets bredde.

Frue Kirke stod færdig i 1829. Året før havde C.F. Hansen netop fuldført restaure-

ringen og ombygningen af den udbrændte slotskirke på Christiansborg. Et mere begrænset ionisk indgangsparti med kun fire søjler men lidt flere trappetrin, kom her til at smykke gavlen.

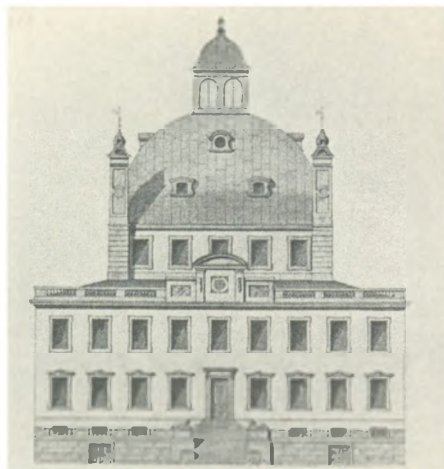
Endelig må Marmor- eller Frederikskirken tages med. På den har tre af vor arkitekturs giganter arbejdet, nemlig Nicolai Eigtved, N.H. Jardin og Ferdinand Meldahl. Det var Eigtved, der leverede første sæt tegninger, og i 1749 nedlagde Frederik V. grundstenen til denne kirke, der skulle stå som et minde om Oldenborgernes 300 års jubilæum som regerende kongeslægt. Man kunne vel have ønsket sig at se denne kirke fuldendt som en vældig kuppelkirke i ædleste rococo, men Eigtved dør inden man var ret langt fremme med arbejdet, og Jardin, som nu i stedet trådte til, havde helt andre ideer. Man var nået frem til 1756, og rococoen var så småt ved at være passé. Nu var det klassicismen det gjaldt.

Man var ellers blevet enige om, at murene skulle være af tegl beklædt med norsk marmor. Nu gav kongen imidlertid ordre til, at de skulle være af massiv marmor. Det bedste var ikke for godt til hans kirke.

Det viste sig desværre, at suverænen havde overvurderet landets økonomiske formåen ikke så lidt, og da han var borte, standse Struensee, der i mange måder var en ganske fornuftig mand, byggeriet, som var nået op i ni meters højde.

I over 100 år henlå byggepladsen nu tom og øde med de klassicistiske mure og mindede mest af alt om en antik ruin. Men så kom magnaten C.F. Tietgen ind i billedet. Han købte byggepladsen og de bevarede materialer, og med Ferdinand Meldahl som arkitekt fuldførte han, hvad enevoldskongerne ikke havde magtet.

Kirkens underste etage er af norsk marmor. Etagen ovenover – tambouren – er af pudsede teglsten med rigelig anvendelse af

Fredensborg slots hovedtrappe med hvilende løver. Tegning, sikkert af C.F. Harsdorff efter 1775, hvor slottet ombyggedes.

såvel faxekalk som ølandssten. For oven – båret af tambouren – ses den enorme kobberklædte kuppel, og medens kirkens nedre del er klassicistisk, er overdelen i romersk barok.

Der er ikke tvivl om, at netop Meldahls frodige overdel i forbindelse med Jardins noget tørre underetage har belivet denne kirke og gjort den til et af vore ypperligste og stolteste bygningsværker.

Og foran *rotundaen* knejser en vældig korintisk tempelgavl med tilhørende trappe og gavlen båret af fire søjler. Dette trappeparti giver anlægget styrke og autoritet. – Jovist: En trappe på rette sted kan udrette underværker.

Gode sjællandske stentrapper har man på Lerchenborg ved Kalundborg: Den flotte hovedbygning fra årene 1743-45 er i rococostil og på mange måder et bemærkelsesværdigt bygningsværk; for medens næsten alle andre af tidens herregårde er midtpunkt-orienterede ud mod *cour d'honneur*, er Lerchenborg sideorienteret. Det vil ikke sige, at anlægget ikke er *aksialt*, for der er en *risaliti* i

Den fine klassicistiske hovedtrappe på herregården Bækkeskov.

midten med ødselt sandstensarbejde i den trekantede *fronon*, men indgangspartierne er på siderne halvvejs til siderisaliterne. Dørene har smukke, men ikke overdådigt store sandstensportaler, og trapperne op til dem står vinkelret ud fra huset med høje brystninger i sandsten udsmykket med attisk båndslang og med et elegant svejftet forløb.

Ud mod haven holder huset sig mere til kravet om midtpunktorientering: Her opviser midterisaliten en kraftig ionisk portal samt en ganske flot, omend ikke særlig høj dobbelt sidetrappe med svungne brystninger af sandsten. For nedenunder knækker trappeløbene via reposer over i korte løb vinkelret på huset, og ud fra muren går der brystninger – alt med attisk båndslang.

Disse sandstenstrapper er sjældne, og hvorvidt man kan blive ved med at vedligeholde sandstensprydelserne, som Lerchenborg er så rig på, er et spørgsmål, fordi den

stærke luftsyring fra naboen – Asnæsværket – får sandstenen til at dekomponere på årtier, hvor det før tog århundreder.

Man kunne vel forvente sig noget ganske særligt af hovedtrappen på Fredensborg, men den er – omend af en vis højde – ret stilfærdig. Det er som den også mangler samling: Det er en enkelttrappe vinkelret på huset, og den forløber i tre afsnit adskilt af to reposer.

For nedenunder flankeres den af to lygtepæle i smedejern på sandstenssokler. På næste repos kommer to aflange *postamenter* med liggende marmorløver.

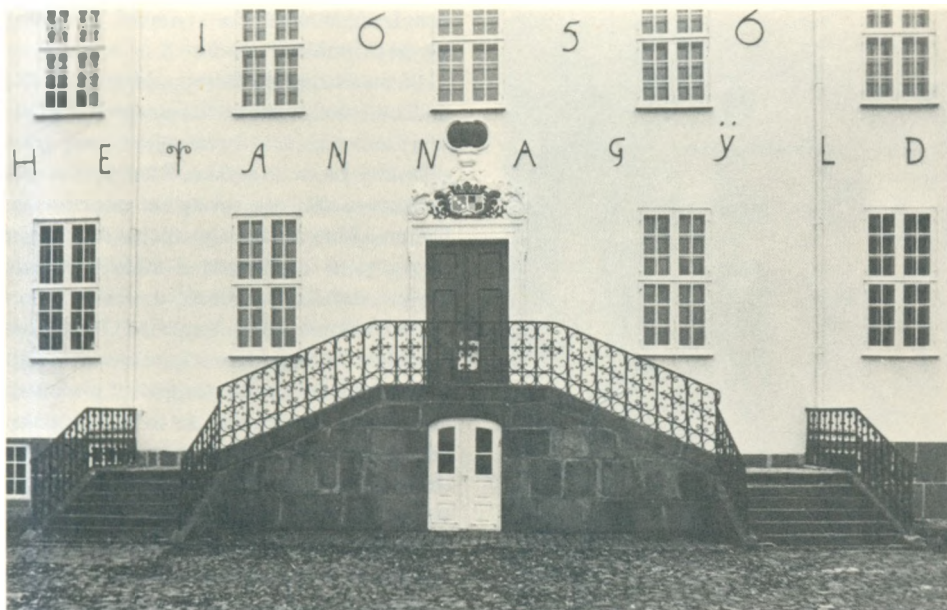
I 1750-erne lod greve A.G. Moltke, Turebyholm opføre ved Nicolai Eigtved. Begge herrerne værdsatte rococoens lethed, og Turebyholm blev holdt i en let, elegant stil. Trapperne her er med repos øverst, hvorpå de vifteformigt breder ud. Deres smedjernsgitter, der er så rige, som man sjældent træffer

Hvidkildes rococo-hovedtrappeparti med sandstensportal og smedjernsgitter.

Margaards trappeparti er ret usædvanligt, og portalen skyder helt op i taget.

Hovedtrappen på Brahesborg hidrører fra greve Rantzaus ombygninger i 1700-årene.

Plougs gård i Faaborg. Fritrappens smedejernsgelænder er til at åbne i midten, så det er lettere at få varer ind fra en vogn på gaden.

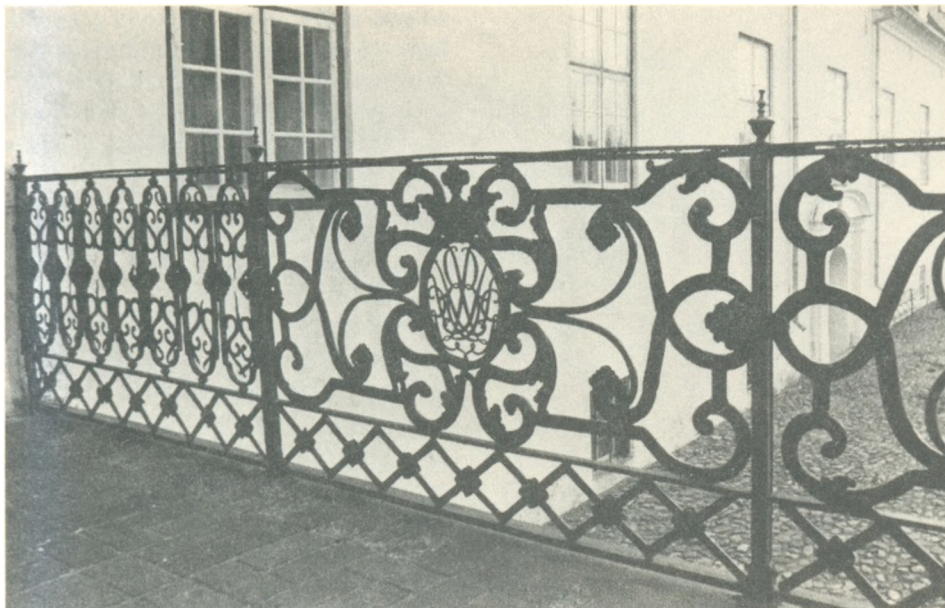
Hverringes næsten hesteskoformede fritrappe flankeret af gamle lygtepæle.

dem herhjemme, ender i en smuk oprulning på vangesnirklen.

På Svenstrup ved Børup, opført 1782-84, er der ud mod haven en trappe, der for nedden er vifteformig. Der er mæglere, men intet gelænder på dette stykke. Efter nok et par mæglere skifter den stil og har et ret forløb. Denne del har dokkebalustre i sandsten. Den fører op til en terrasse i midterrisalitens bredde, som har sandstensbalustrade.

På Bækkeskov, som byggedes 1796-98, er modellen for langsidents trappe nærmest som Svenstrups, hvorimod trappen i gavlen er anderledes. Her er kun de to nederste trin bredere end de øvrige, og de tjener som fundament for to prægtige klassicistiske lygter rejsende sig fra sokler af sandsten – for nedden firkantede og kannelerede, for oven cylindriske og omhængt med *festons*.

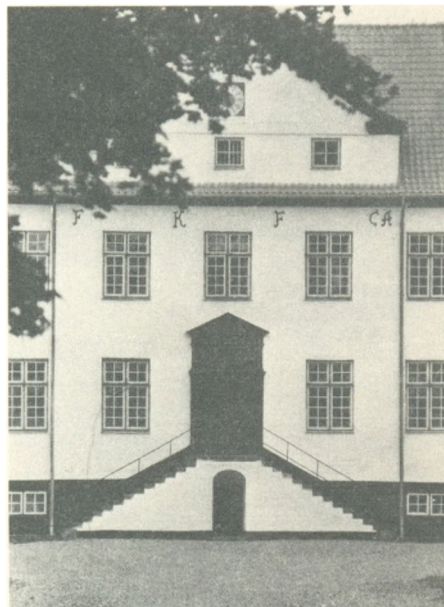
En lille afstikker til Skåne vil vi unde os: Sydvest for Hässleholm ligger den mærkelige

Det rige smedjernsgitter på Bidstrups galleri.

herregård, Maglø, som tildels opførtes af lensmanden på Kronborg, Thomas Nold og hans hustru, Margrethe Gjedde. Her er det originale trappeparti bevaret, og i al enkelhed er det ganske malerisk: Det består af en dobbelt sidetrappe med repos, og for neden ender det ganske enkle smedjernsgelænder i store, udekorede granitstøtter. Hoveddøren er med sildebensmønster – opus spicatum – i to baner og kranses af en enkel sandstensportal. For oven er der en plade med bygherrearrets våbener. Midt på trappens opmurede fundament står to udhugne løver og bakser med et våbenskjold.

Fyn står stærkt, når det drejer sig om rococo og klassicisme: På Hvidkilde er der en virkelig god trappe fra 1740-erne. Et vifteformigt løb stående vinkelret på huset breder for oven ud i en rummelig repos, og både den og trappen har udsøgt, rigt smedjernsgelænder. Trappepartiet hævder sig særlig smukt,

Enkel men smagfuld er Stensballegaards fritrappe.

I 1700-årene var det en yndet prydding med nedhængende lænker fra trappegelænderet. Serridslevgaard.

fordi der også i det indgår en enkel, men kraftig portal af sandsten med buet, brudt fronton.

Et helt usædvanlig stort og smukt trappeparti opviser Margaard på Nordfyn. Den opførtes omkring 1745 med Johann Gottfried Rosenberg som arkitekt for general Gustav Grüner. Det trefløjede anlæg har ganske korte sidefløje og mansardtag. I fronten er der anbragt to ganske enkle sidedøre som flankerer en hoveddør, og den kan ikke siges at mangle udsmykning: En vældig, omend enkel sandstensportal omrammer den og drister sig endog et lille stykke op i taget.

Foran disse tre døre ligger en såre bred og høj repos, i hvilken der under sidedørene er nedgange til kælderen. Trappen til hoveddøren går op midt i denne repos, og for nedenunder buer den ud i to fremadrettede løb, næsten af hesteskofacon. Såvel trappe som repos omgives af et ret spinkelt smedejernsgelænder.

Fra Rantzaus ombygning af Brahesborg i

midten af 1700-årene, hidrører også den flotte dobbelte fritrappeløb, med samtidigt smedejernsgelænder. Lundsgaard syd for Kersteminde har foran den vældige midterrisalit med indadvungne sider en høj sidetrappeløb med to løb gående op til en fælles repos. Trappen er opbygget af store stenblokke og har et enkelt smedejernsgitter.

På Hofmangave på Nordfyn er den kraftige, vifteformede hovedtrappeløb med et enkelt, svært smedejernsgelænder. For nedenunder indgår to lygtepæle af smedejern i arrangementet. Stedet er fra 1784-87.

Hverringes næsten hesteskoformede, meget høje hovedtrappeløb med smedejernsgelænder klæder det klassicistiske hus fortræffeligt. Klassicistisk er også konsul Jørgen Plougs patricierhus i Vestergade i Faaborg. Det opførtes 1790-91, og den dobbelte sidetrappeløb flankeres af to samtidige smedejerns-

Et meget fint gammelt jerngitter findes på Ballegaards trappe.

Nørholm med den meget brede hovedtrappe.

Trappe ned til vaskested. Den gamle Bys Aalborggaard.

Det var ikke kun på herregårde og slotte, man kendte til pragt. Dette er trappen foran Jørgen Olufsens gård i Aalborg.

lygtepæle. Trappens enkle, tætte gelænder har cylindriske mæglere.

Gode dobbelte sidetrapper finder vi i Jylland på Stensballegaard, hvor den er fra 1694 og på Faurskov fra 1750. De er begge med smedejernsgelænder, og der er under dem begge nedgang til kælder. Petersholm ved Vejle fra 1775 har sidetrappe med to løb, der for ned knækker over og står vinkelret på huset. Også her er der smedejernsgelænder og kældernedgang.

På Gjessinggaard opført i 1747 for etatsråd Hans Folsach er den dobbelte sidetrappes smedejernsgitter væsentligt rigere. Dets staver har for oven profilerede knopper, og det udfyldes med snirkelværk.

Bidstrup fra 1760-erne har et usædvanligt, ganske storstilet trappparti: En bred, vifteformig trappe leder op til et galleri, som går i hele hovedfløjens bredde. Der er imidlertid ingen dør i hovedfløjen, dem finder man for enden af galleriet i sidefløjene. Såvel trappe som galleri har opulent smedejernsgelænder.

Det skal dog siges, at arbejdet ikke er fra 1700-årene, men opsat i midten af forrige århundrede.

Der er ej heller sparet på smedejernet på Randrup i Himmerland. Her tilbyggedes hovedfløjen i slutningen af 1500-årene et rundt trappetårn, som igen i 1700-årene flankeredes af to karnapper med svungne gavle. Man kan forestille sig, at smedejernsgelænderet på den høje stentrappe er samtidigt med disse karnapper.

En idé, som ikke var usædvanlig i klassicismen, var at ophænge lænker som en feston-erstatning under smedejernsgelænderet. En sådan herlighed kan Serridslevgaard ved Horsens opvise på den brede hovedtrappe, og der er to gode enkeltløbede sidetrapper med smedejernsgelænder. Anlægget er fra 1772.

En meget høj udvendig trappe pryder Bygholm, og en helt utrolig bred Nørholm ved Varde. Her købte bygherren i 1779 en vældig sten, som lå på en nabos mark. Den blev kløvet op, og det gav materiale nok til trappen og alle de andre kampestenkonstruktioner, som findes på Nørholm.

Vi vil slutte i byen, hvor vi også begyndte, nemlig i Aalborg, hvor trappetpartiet på Jørgen Olufsens gavlhuis fra 1616 er noget ud over det sædvanlige. Flankeret af to frem-skudte overhængede kældernedgange gror kampestenstrappen op fra gaden med sit

Nedgang til kælder. Visborggaard.

Den lange skolevej ender ofte i en lige så lang trappe – omtrent da. Her er den næsten endeløse trappe op til skolen i Den gamle By i Aarhus.

smedejernsgelænder op til en sandstensportal så flot, som man ikke finder den på ret mange herregårde. Jovist, de rige købmandsfamilier kunne sandelig også være med, når det gjaldt byggeri.

Og omme på husenes bagside, mellem haver og kålgårde, var der diger af jord eller sten. I dem kunne der til behagelig overskridelse – mest for fruentimmere – være nogle råt tilhugne trin sat ind. En sådan overgang kalder man en stente. Og ned til åen gik lige så simple trapper, der endte i en platform af råt tilhuggede eller blot kløvede kampesten. Det var vaskepladsen, hvor vaskekonerne stod og baksede med herskabets snavsede tøj. – Trapper helt forskellige fra den ved Toldboden i København, hvorfra kongelige personer stiger ombord i Chalupen, der skal føre dem ud til det ventende kongeskib.

Ordliste

Akanthus: Det mest anvendte bladornament, som først optræder i tiden mellem 500 og 400 f.Kr. Det er en mere eller mindre stiliseret fremstilling af den sydeuropæiske plante a. spinosus blade. En stængel – ofte stående i en vase eller potte – hvorfra udskyder a. blade, ofte suppleret med frugter etc., kaldes en akanthusmontant.

Aksialt: Et anlæg eller et kunstværk orienteret om en retlinet akse.

Arkade: En enkelt bue eller en række buer båret af søjler eller piller. A. kan optræde ved en buegang, men kan også være et rent dekorativt fænomen, f.eks. som en blændarkade, hvor blændinger er udformet som en a. Forekommer også på gamle billedskærer- og snedkerarbejder, således bl.a. på paneler og døre fra renaissance.

Attisk slyngbånd: Græsk båndornament i form af fortløbende ottetaller. Anvendtes foruden i antikken i renaissance og nyklassicisme, samt i senbarok og rococo i en særlig udformning, hvor hvert andet slyng forstørres omkring et bueberiget parallelogram.

Beletage: Førstesalen i et hus med lav stueetage.

Beslagornamentik: kaldes også beslagværk. Opstod i Nederlandene i anden halvdel af 1500-årene og optræder i Danmark tidligt i 1600-tallet. Den er anvendt både i sten og træ og fremtræder som lavt relief, der efterligner kunstfærdigt smedede jernbeslag med dekorationer som bladværk, nagler, knopper, rosetter, og bossers. B. er kun tilknyttet renaissance og bruskbarok.

Bombéformet: Konveks svulmende facon. Kaldes undertiden også buget.

Bosse: Mindre rundet eller kantet fremspring på arbejder af sten, træ eller metal. Ofte som en slebet, indfattet ædelsten. Efter formen taler man om diamantb. pyramideb. cabochonb., som har oval, hvælvet form, etc.

Båndakanthus: En kombination af slyngede og vinkelbrudte bånd og akanthusblade, undertiden indgår også klokkeblomster i ornamentikken. Tilknyttet regencen (ca. 1700-1730).

cour d'honneur: Hovedgården i et slotsanlæg, liggende mellem hovedbygningens fløje i modsætning til basse cour, der begrænses af avlsgårdens eller domestikanlæggets fløje.

Diademhoved: Maskerone med et diadem eller stort hovedtøj – ofte af form som en viftedannet fjerprydelse. Forekommer ikke mindst i renaissance og bruskbarok.

Dorisk søjle:

Fama: Det berømmelige ry personificeret af en basunblæsende kvinde eller ved basunblæsende putti (spædbørn). Disse optræder gerne i flertal og kaldes famer.

Fascesstav: Et pindebundt sammensnøret med bånd, evt. med en økse i midten. Et romersk mærke for kejseren og de dømmende instanser. Også meget brugt i klassicismen.

Feston: Blade, blomster, frugter m.m. sammenbundet med bånd og nedhængende i en bue.

Fiale: Lille spir eller spirlignende ornament.

Fransk lilje: (Fleur de lys) stiliseret planteornament snarest afledt af en iris.

Fronton: Trekantet eller buet afslutning over f.eks. en dør eller et vindue.

Guirlande: En kæde af festons (se herunder).

Halspilaster: Pilaster med indsnævring – hals – for oven.

Illumineret: Betegnelse for gamle håndskrifter der er med kolorerede og forgyldte dekorationer.

Ionisk søjle:

Kanneleret: Lodrette riller eller furer, der kan pryde et søjleskaft, en pilaster eller en fylding til panel eller dør etc. Kendes i antikken, bruges meget i renæssance og nyklassicisme.

Kartouche: Ornament udformet som en ramme. Det opstår i renæssancen og bruges endnu ret hyppigt i rococoen. Kan stå som ramme om inskriptioner, navne og årstal, men også indramme ornamentik af anden karakter. Er ofte overdådigt udformet med stilens foretrukne prydelser, i renæssancen f.eks. rulværk, i bruskbarokken bruskværk og i rococoen rocailleværk.

Kerubhoved: Vinget englehoved.

Koblede: Sammenstillede til en helhed, f.eks. koblede vinduer og koblede søjler.

Kolonnade: Søjlerække.

Korintisk søjle:

Korsblade: Ornamentale blomster, hvis fire ens blade er korsstillede.

Krumknægt: Konsol- eller knægtlignende svunget ornamentplade. Den har ingen egentlig bærende funktion, men optræder på konstruktioner af arkitektonisk opbygning, f.eks. møbler og panelværk, hvor en bærende konsol teoretisk kunne komme på tale.

Kuglestav: Ornamentstav sammensat af ene kugleled i modsætning til perlestaven, hvori der også indgår skiveformede og cylindriske led.

Lambrequin: Tunget vandret kappe til ophængning f.eks. over gardiner. Forekommer også udført som ornament f.eks. på stuklofter og snedkerarbejder, således på prædikestole.

Lasering: Påføring af transparent maling over en grundfarve, evt. over en grund af bladguld eller bladsølv, der så skinner gennem malingslaget.

Lisén: En flad, retkantet murpille uden basis og kapitæl.

Medaillon: Oval eller cirkulær ramme, der i klassicismen ofte fremstilles ophængt i en sløjfe og omgives af flagrende bånd. Kan være udfyldt med et malet motiv, et reliefarbejde, skrift etc.

Montant: Et højt, slankt plantemotiv med en stængel, der gerne opvokser fra en vase og har blomster og blade.

Palmet: Vifteformet palmeblads-ornament. Kan også minde om kronen på et palmetræ.

Pilaster: Flad, retkantet pille på mur eller væg.

Den har base og kapitæl og kan tjene som støtte, men som regel er p. rent dekorativ. Hvor overdelen af p. erstattes af forsiden af en menneskeoverkrop, kalder man konstruktionen for en hermepilaster. Erstattes den af en hel menneskeforside, evt. med det egentlige pilasterlegeme som baggrund, kaldes det en atlantpilaster.

Plint: Firkantet fodstykke til søjle, pilaster, skulptur etc.

Postament: Højt fodstykke under søjle, pilaster eller skulptur. Det er profileret for oven og for neden.

Quadrillages: Dekoration opbygget af rudeformer enten som gitterværk eller som fletværk, meget brugt i regence og rococo.

Risalit: Fremspringende parti på bygningsfacade, oftest på dens midte – midtrisalit – eller for enderne – siderisaliter.

Rocaille: Ornament af form som et C, hvoraf stilarten rococo har navn. R. kendes iøvrigt fra såvel sengotik som bruskbarok, men hvor den her altid – eller næsten altid – optræder i symmetriske opbygninger, står den i rococoen oftest alene og er altså asymmetrisk.

Rosetfrise: Ornamental frise med sidestillede rosetter.

Rotunda: Her en rund bygning.

Sirene: Fuglekrop med kvindehoved. Kvindeoverkrop overgående til bladværk for neden kaldes også undertiden sirene eller dryade.

Smig: En muråbning med skrå side ind til dør eller vindue.

Staffering: Bemaling med forskellige farver samt evt. forsvølvning og forgyldning samt lasurmaling s.d.

Svikkel: Triangulær hvælvingskappe. I den dekorative arkadeopbygning de trekantede felter, der på ydersiden afgrænser buen.

Tandsnitsfrise: Stilerede kvadratiske eller højrektangulære tænder sat sammen til en frise. Den ioniske og korintiske t. har kvadratiske tænder, og mellemrummet mellem tænderne er lig med tændernes bredde. I romansk og gotisk tid får tænderne ofte svalehaleagtige udformninger, så de altså er bredere for neden end for oven.

Terningkapitæl: Middelalderlig kapitæl mere eller mindre af terningform.

Toskansk søjle:

Trekoblet: Tre sammenstillede elementer – evt. søjler.

Udrukne volutter: Opløste volutter, hvis snoninger er trukket ud af den almindelige spiralform og undertiden også er fladtrykte. Karakteristiske for bruskbarokken.

Underbaldakin: Baldakinagtig opbygning under f.eks. en prædikestol.

Vertikal: Lodret modsat horizontal, vandret.

Volut: Spiralrullet ornament på søjlekapitæler, konsoller m.m.

